

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXV (2017),
Книжка / Issue 2

ЧИЙФДЪМЪТ КАТО ФЕНОМЕН. II. БАЗИСНИ ЕЛЕМЕНТИ НА СОЦИАЛНО-ПОЛИТИЧЕСКАТА МУ ОРГАНИЗАЦИЯ И ТЯХНАТА СПЕЦИФИКА

Стефан ЙОРДАНОВ

CHIEFDOM AS A PHENOMENON. II. PRINCIPAL ELEMENTS OF ITS SOCIO-POLITICAL ORGANIZATION AND THEIR SPECIFIC PARAMETERS

Stefan YORDANOV

Abstract: The present research continues the first introductory part of the author’s study of the chiefdom in its quality to be used as a nomination of the historical stage, corresponding to the epoch of *politogenesis*. The potestary-political system of the chiefdom stage is presented as including three main sub-systems: the tribal organization, the communal structure and the age-set stratification. The data we operate with show as typical of that stage a specific tribal organization, which was based on matrilinearity and structured in moieties. The tribal confederacies played an organizational role in the chiefdom period society, evidenced relatively very well both in the New and the Old World. This very ancient social organization has its inherent development, which had led it to a new evolutionary form of the so called conical clan in its quality of a primary tribal sub-division. Every chiefdom was not only a settlemental constellation led by a paramount chief, but together with this – and even obligatory – a tribal system with its sub-divisions. And last, but not least, an effective unifying place in the chiefdoms played the age-set sodalities.

A great number of the problems in interpretation as well as in research efficiency of the term chiefdom are a matter of terminology, born together with the formulation of the evolutionary scheme „band – tribe – chiefdom – state”. These problems may be diminished if the same evolutionary scheme had been expressed by the terms *early tribal society* (instead of the *band*), *high developed tribal society* (instead of the *tribe*), *state formative society* (instead of the *chiefdom*), and *civilization* (instead of the *state*). The use of the terms denoting the forms of social organization, optimal for the given evolutionary stages, as the terms also denoting the given evolutionary stages themselves, led to a terminological inaccuracy. The tribe in the quality of self-governing organizational unit of the social organization including the typical of it *gentile*, respectively *clan* system, can be found in each of these consecutive evolutionary stages. It is namely the reason of the terminological replacement made in some cases of the notion ‘tribe’ by the notion ‘simple chiefdom’ in the process of describing each tribal collective as a prestage of the state formation society. The late evolutionary stages in the development of the tribe can be found as a base of the social organization in the historical epoch of the so called chiefdoms, respectively complex chiefdoms, as well as in the historical epoch of the so called early state. Co-existing with the age-set system and the communal settling, the tribal organization had undergone significant change, but still continued to be a basic element of the social organization, consisting of gentile, respectively clan sub-divisions, which had been dislocated in heterogeneous communities. This type of tribal structure had already functioned within military democracy tribal confederacies, respectively within the so called chiefdoms, where it had been modified by some initial forms of ethnic superstratification and social differentiation.

All these problems are discussed in the historiographical aspect, as a base for further more detailed research.

Key words: *politogenesis*, chiefdom, state formation processes, tribal organization, gentile system, clan system, matrilinearity, age-set system

В предишни проучвания съм се спирал на някои важни въпроси във връзка с изясняването на понятието чийфдъм в неговите историко-стадиални инварианти¹, но един въпрос според мен остава възлов – как могат да бъдат описани социалната организация и потестарно-политическата система [по-нататък – ППС] на етнополитическите структури, обозначаващи като чийфдъми. По-конкретно – кои са основните им структурно-функционални подсистеми; каква типология очертават те за т. нар. чийфдъм с оглед на такива критерии като базисни организационни принципи или характер на управленската му система и т. н. Между тези въпроси не на последно място стои въпросът за мястото в ППС на чийфдъма на т. нар. вожд.

С оглед на последния въпрос несъмнено е, че едно от противоречията, съдържащо се в скрит вид в понятието чийфдъм, е обстоятелството, че ако то бъде използвано без уговорки за обозначаване на преходната епоха², **вложеният в него акцент върху персоналната магистратура на вождата припокрива останалите елементи от неговата ППС**. И не само това – **реално скрива мястото на всеки от управленските органи от тази ППС и оставя неяснота за неговия структурно-функционален модел**. Повече от пресилено е да се твърди, че изследователите не са обръщали внимание на този и респ. на останалите проблеми, набелязани по-горе, но дори и слабо е да се каже, че той е очертан ясно и чрез работещи при анализа изводи. Впрочем, няма съмнение, че изясняването на тази група проблеми е от съществено значение за разбирането и използването в анализа на понятието чийфдъм. В настоящото изложение ще се опитам да очертая основните характеристики на социалната организация на т. нар. чийфдъм в историографски и където съм в състояние – и в аналитичен план.

* * *

1. На първо място следва да се подчертае, че **чийфдъмът е племенен колектив, едноплеменен или съставен (племенен съюз) – от класически тип или негова еволюционна трансформация**³. Това се отбелязва например още в определението, приведено в първата част на това изложение [Йорданов, С. 2016, с. 23], което Робърт Карнейро дава за чийфдъма като **все още племенно общество, базирано върху съответната система на родство и инкорпориращо редица по-**

¹ Най-общо през 1991 г. [вж. Йорданов, С. 1991 [2017], с. 21, изложението на параграф 4. 2. от първа глава, раздел I. 1. „Предпоставки, механизъм и типология на процесите на преход към класово общество и държава”, с. 41, изложението на параграф 4. 1. от първа глава, раздел I. 2. „Типология на прехода към класово общество и държава и проблемът за универсалността на понятието военна демокрация”, по-детайлно по-късно [Йорданов, С. 2009, с. 100–104, изложението на параграфи IV. 2. 4. и от IV. 2. 4.1. – IV. 2. 4. 5. от Очерк втори, „Потестарно-политическа система на родово-племенните и традиционните общества: родово-племенна организация и полово-възрастова стратификация (въвеждащи бележки към историографията)”, в това число и в първата, въвеждаща част на настоящата студия [Йорданов, С. 2016].

² В концепцията за постъпателно движение в еволюционната схема „band – tribe – chiefdom – state”, предложена от Елман Сървис, понятието чийфдъм действително има и функционалността да обозначава преходната епоха от родово-племенната епоха към епохата на държавата, откъдето идва и употребата му в настоящия текст именно в този смисъл. Разбира се, пълната терминологична прецизност следва да държи сметка за това, че понятието „чийфдъм” явно обозначава типа етносоциален организъм, типичен за тази преходна епоха; следва да се има предвид и това, че с основание Гринин и Коротаев указват като най-точно обозначение на процесите, разгръщащи се през тази преходна епоха, термина „процес[и] на формиране на държава”, в българската литература – „**държавообразователни процеси**” (State formation processes, или, съгласно въвежданата от тях абревиатура – SFP), част от които бил т. нар. **политогенезис**, т.е. процесите на формиране на нов тип ППС [вж. Grinin, L. E., and Korotaev, A. V. 2009, pass.]. В настоящото изложение обаче терминът „политогенезис” е използван в разширеното му значение на съответка на термина „държавообразователни процеси”.

³ Проблемно-историографски преглед на понятието племе: Йорданов, С. 2009, с. 78–79, изложението на параграф IV. 1.1., и с. 83–84, изложението на параграф IV.1.4., от Очерк втори, „Потестарно-политическа система на родово-племенните и традиционните общества: родово-племенна организация и полово-възрастова стратификация (въвеждащи бележки към историографията)”. Допълнения (към библиографската справка в параграф V. 2., в: Йорданов, С. 2009, с. 129–130): Семенов, Ю. И. 1986; Артемова, О. Ю. 2000; Попов, В. А. 2000; Бутинов, Н. А. 2001; Lowie, R. H. 1919; Eason, C. 2008 (Chapter 7, Clan Animals, p. 121 ff. – хубав очерк за етнокултурните варианти на животните – тотемни символи, респ. превъплъщения).

малки единици, също основани върху родово-племенната система на родство. Представяйки автономна социополитическа единица, чийфдъмът обхващал известен брой кланове, обитавали в седентарни поселища или номадски общини под водачеството на върховен вожд [Carneiro, R. L. 1981]. Във всеки случай, Полинезия като класическа страна на чийфдъма изрично познава феномена на племенната организация като базисна единица на тукашните преходни общества. Следва да се отбележи, че, както обръща внимание **Л. Е. Куббел** [1988, с. 133], дори и във формирали се ранни държави като онези на *фон* и *йоруба*, с развит административно-управленски апарат и регулярна фискална и повинностна система, все пак се запазва функционираща родово-племенна организация.

1. 1. Проблемът за родово-племенната организация като базисна структурно-функционална система на преходните и раннодържавните общества е обект на нееднозначно обсъждане. Така американският антрополог М. Салинс е указан сред авторите, при които „le concept de tribu se confond avec celui de chefferie”, във връзка с което е обвиняван, че смесва т. нар. сегментни или сегментарни общества и чийфдъмите и че неоеволюционистката методика го води до тази погрешна интерпретация⁴. Такава критика несъмнено е в талвега на идеи от типа на становището на М. Фрид, че в етапа на трибализма липсвали институционални зародиши, водещи до по-сложни форми на polity⁵. На тази основа той определя концепцията за племето като an evolutionary cul-de-sac. Естествено, човек изпитва известно облекчение да научи, че единствено концепцията за племето като такава е навлязла в задънена улица (задънена улица, в която – о, ужас! – на практика се били набутали преобладаващата част от познатите на етнолозите традиционни общества). Докато предметът на концепцията, включително племето от епохата на политогенезис, си остава закономерно развиваща се реалия, еволюираща към специфични форми, с които и влиза в епохата на ранната държава. И в случая не желая да „реша” проблема единствено чрез игра на думи. Вече посочих – в предшестващата част на настоящата студия [вж. **Йорданов, С.** 2016, с. 31, бел. 29], – че възникват цял кръг от проблеми, ако концепцията за племето се изгражда неисторично, чрез механично констелиране на характеристиките на всички етапи на съществуването му през дългата няколко хилядолетия родово-племенна епоха, още повече пък градейки изводи върху късни примери от колониалния XIX век, когато племето е не еволюционен апендикс, а по-скоро колониален консерват. Късни еволюционни стадии в развитието на племето се проследяват като основа на социалната организация и в историческата епоха на т. нар. чийфдъми, респ. сложни чийфдъми, и в историческата епоха на т. нар. ранна държава. Тази промяна в облика на племето, изразяваща се в трансформацията му в етно-социален организъм в състав от силно делокализирана в хетерогенни общини родова, респ. кланова система, терминологически е обозначавана в руската историография като преход от племе-етникос към племе – етно-социален организъм⁶.

Критиката на Pilon-Le към теоретичните построения на М. Салинс поставя един въпрос, който е много важен при изясняването на облика на родово-племенната организация, типична за чийфдъма. Това е проблемът за съотношението на понятията „сегментно общество”, респ. „сегмент(ар)на държава”⁷ и „чийфдъм”. Сегментната „държава” е в описанието на етнолозите констелация от относително независими един от друг „сегменти”, носители на властовите отношения, които лесно променят принадлежността си към един или друг етнополитически колектив. По принцип разработващите това понятие автори приемат, че сегментната организация е типична за „the tribal level”, различна от „less

⁴ **Pilon-Le, L.** 1979 [2002], p. 27–28. Вж. за критиката на Lise Pilon-Le спрямо неоеволюционизма, уж извяван от М. Салинс, също и **Йорданов, С.** 2009, с. 84.

⁵ **Fried, M. H.** 1968, p. 17. Общ историографски преглед на формирането и развитието на понятието „племе”: **Parkinson, W. A.** 2002 а, p. 3–7; **Gregory, R. J.** 2003, pp. 1–5; критика на понятието: **Fried, M. H.** 1968; **Godelier, M.** 1973, pp. 3–29 и др.

⁶ Вж. за тези две понятия и за евентуалната им съотносимост към терминологията, използвана например от А. Крьобер: **Йорданов, С.** 2009, с. 84, изложението на параграфи IV. 1. 4. от Очерк втори, „Потстарно-политическа система на родово-племенните и традиционните общества: родово-племенна организация и полово-възрастова стратификация (въвеждащи бележки към историографията)”. Усложнената форма на „племето – етносоциален организъм”, респ. племето в състав от *matrilineal*, респ. *patrilineal*ages, локализиращи в хетерогенни общини, до голяма степен съответства на понятието „Complex Tribe” у **Hoopes, J. W.** 1988, pass.

⁷ Вж. за понятието сегментно общество, създадено от Еванс-Причард и М. Фортес, и неговите проблеми: **Куббел, Л. Е.** 1988, с. 119–120.

developed bands and more advanced chiefdoms”⁸. Самостоятелността на „сегментите”, наблюдавана в общества, които в теоретичните построения на Сървис, Салинс, Айзенштадт и др. са категоризирани като tribes, не е премахвала взаимозависимостта на отделните родово-племенни единици – както го указва и Дейвидсън⁹, – а и на отделните племена едно спрямо друго. Тук ще прибавя само това, че критиката на Pilon-Le към теоретичните построения на М. Салинс не е точна и доколкото в теоретичните построения на А. Саутхол акефалната племенна организация на доколониална Африка познава три последователни еволюционни степени на нейните потестарно-политически системи – сегментарно-политическа, сегментарно-пирамидална и сегментарно-йерархична. В светлината на тези теоретични построения е логично защо според Петер Скалник сегментарната държава е „предстепен” на “ранната държава” [Skalnik, P. 1978, p. 615] и е ясно защо „le concept de tribu se confond avec celui de chefferie” – защото родово-племенните общества от етапа, предшестващ чийфдъма, са организирани в племенни структури, но въпреки че те са по-различни от онези при чийфдъма, **и в двата случая става дума за родово-племенна организация.**

1. 2. По принцип етнолозите се разделят на две групи при оценката на племето като форма на социална организация и съобразно тези различни методологически позиции, твърде често априорни, анализират типологията на т. нар. чийфдъми, в това число най-вече на праисторическите чийфдъми. **Същинска “аборигенна” форма на социална организация, от една страна, или резултат от т. нар. ефект на трибализация, от друга страна** – това са алтернативните позиции, от които се изхожда при анализа на родово-племенната организация на т. нар. чийфдъм, подлагайки на верификация изведената теоретична еволюционна постройка “[първобитно] стадо (band) – племе – чийфдъм”. Прави впечатление обаче, че всички исторически чийфдъми са почти без изключение родово-племенни структури, докато **алтернативните решения за социална организация, различна от трибалистичната, се предлагат най-често по отношение на „безмълвните” (sic!) праисторически чийфдъми.** Чийфдъмите от доколумбова Северна Америка са характерен пример в това отношение [историографски преглед: Йорданов, С. 2009, с. 171 – 172, изложението на параграф 4.1.]. Данните за „етнологическа” Америка повсеместно регистрират наличието на родово-племенна социално устройство; при това, независимо че са оставени от европейски наблюдатели, част от тези данни са от много ранна епоха, тъй като някои европейци вървели преди вълната на масирано европейско влияние и масова колонизация. Археологическите данни като че ли също позволяват регистрирането на функционираща родово-племенна организация в праисторическа Америка. По-специално, проучените в юго-запада и североизтока на САЩ групи от праисторически селища, свързани помежду си в **discrete multicomponent systems**, би трябвало според **Ж. Хаас** [1982, р. 9, с лит.] да бележат племенната форма на организация, появявайки се няколко стотици години преди идването на европейците. Така според това становище родово-племенната организация в тази част от света е феномен, който изпреварва влиянието от страна на по-високоразвити общества, и следователно е **въпрос на самоорганизация, до която се е достигнало по вътрешни системни причини.** Впрочем, терминът трибализация се използва за обозначаване на социално-политическата организация на праисторическите чийфдъми и в Европа, където обаче използването му при категоризацията на праисторическите колективи не може да бъде верифицирано етноисторически [вж. напр. **Arteaga, O.** 1992].

1. 3. Налице са обаче и опити, които обвързват дори тази праисторическа родово-племенна организация, по-конкретно в праисторическа Северна Америка, с акултурационно влияние. Като източник за такова влияние се обявяват праисторическите протоцивилизации от поречието на Мисисипи и другите речни басейни в Югоизтока на Северна Америка, чийто контакт с първобитната периферия

⁸ Например: **Sahlins, M. D.** 1961, p. 323. За представите на Маршал Салинс срв. също и **Sahlins, M. D.** 1963, pp. 285–303. Проблемно-историографски преглед на понятието: **Йорданов, С.** 2009, с. 95–96, изложението на параграф IV.2.1., и с. 142–143, бел. 7 към текста на параграф IV.2.1., от Очерк втори „Потестарно-политическа система на родово-племенните и традиционните общества: родово-племенна организация и полово-възрастова стратификация (въвеждащи бележки към историографията)”.

⁹ „Ети общества действително състояли из уравновешенных сегментов, или родовых группировок, каждая из которых представляла отдельное целое, но находилась и в зависимости от других.” [Дэвидсон, Б. 1975, с. 72, подч. мое, Ст.Й.].

предизвикал в нея т. нар. ефект на трибализация¹⁰. При това с такъв процес на трибализация се обяснява дори и класическият за етнологичната еволюционистка теория пример за родово-племенно общество – онзи на ирокезите [вж. **Dincauze, D. E., Hasentaub, R. J.** 1989].

Анализът на материала за праисторическите чийфдъми в този регион следователно е важен за изясняването на проблема. Като цяло, сред застъпените в литературата становища преобладават онези, според които родово-племенната организация е базисен елемент в социалното устройство на тези общества. Показателите, по които се установява функционирането на родово-племенната организация, са различни. Някои изследвачи си поставят въпроса дали отличаващите се помежду си керамични комплекси трябва да се тълкуват като създадени от kin based groups. Въпросът е поставян например във връзка с анализа на формативния период на чийфдъма Етоа, когато се регистрират четири отделни групи керамика, заменени след 1000 – 1200 г., явно в епохата на консолидация на чийфдъма, от унифицирана керамика¹¹. Съществуват обаче и други показатели, по които се установява функционирането в праисторическите чийфдъми на Северна Америка на дуално-фратриалната родово-племенна организация. Както вече обърнах внимание [вж. **Йорданов, С.** 2016, с. 170, 181–183, с лит.], според някои изследователи праисторическите чийфдъми от този регион представлявали типични родово-племенни общества, и то с характеристики, сходни с онези на племенните общности от историческо време в региона. Два са доводите за такова становище. От една страна, родово-племенни по социално устройство са *натчезите* и други чийфдъми, заварени в статуса на функциониращ етносоциален организъм от французи, испанци и др. Ето защо използването на методиката на т. нар. controlled comparison позволява да се предположи, че и в праисторическите чийфдъми от региона също е функционирала родово-племенна организация като основна организационна система на обществото. От друга страна, археологическите останки на праисторическите маунди демонстрират същностно сходство с планировката на родово-племенни общества от типа на бороро и др., и следователно, засвидетелстват типични дуално-фратриални родово-племенни общества. Ето защо изследвачите определят късния архаичен период (3000–500 г. пр. н. е.) в историческото развитие в долината на Мисисипи в Северна Америка като време на появата на племето, а периода от 700 до 1000 г. от н. е. – като време на формиране на протодържавни формирования [срв. напр. **Morse, D. F., and Morse, Ph. A.** 1983, pass.]. Така че, когато се прави такава категоризация на праисторическата социална организация като родово-племенна, **най-често това не е плащане на дан на еволюционизма, а представлява опит за историческа реконструкция по съдържателни критерии на развитието на местните общества.**

Още по-сложно е обаче положението в случай, че се разполага само с археологически данни и племето като евентуална организационна единица на обществото не може да бъде верифицирано етноисторически. Това понякога води не само археолози, но и етнологи до стремеж да избягват този термин и да описват – посредством „more descriptive – and usually multi-hyphenated – phrases” – социалната организация на проучваните археологически култури като ‘small-scale, semi-sedentary, trans-egalitarian societies’. Все пак смятам, че във връзка с този проблем по-основателно е становището на американския етнолог и археолог Уилям Паркинсън, че има „something salvageable in the concept [of the term ‘tribe’]” и че понятието „deserves to be revisited before it is banished forever from our analytical arsenal” [**Parkinson, W. A.** 2002 a, p. 1]. В това отношение се върви в две посоки. Част от изследователите, проучващи праисторически археологически култури, продължават активно да употребяват това понятие¹², докато други го отхвърлят дори когато данните за обществата от Стария свят могат да се проверят и чрез етноисторическа методика. Най-характерният пример за този втори случай е

¹⁰ Племената от времето на формирането на полската държава на Мешко I – резултат от ефекта на трибализация? Вж. за това доклада на Мариуш Филип „Политическата организация на Мешко I. Понятието племе в изследванията на държавообразователните процеси” [non vidi, цит. по: **Filip, M.** 2014].

¹¹ Вж. повече у **Little, K. J.** 1999, pass., с лит., вкл. върху въпроса за тази насока в анализа на керамиката.

¹² Вж. напр.: **Kristiansen, K.** 1982, pp. 241–280, и други негови публикации. Severin Fowles и William Parkinson се опитват да изведат едно „археологическо понятие за племе”, характеризиращо го с „организационна гъвкавост”, която била подсигурирана посредством: “1) segmentary principles of decision-making; and, 2) panresidential corporate institutions – or sodalities – that mediate interaction within and between those social segments.” [**Fowles, S., and Parkinson, W.** 1999, p. 2].

една публикация, в която се отрича пригодността на понятието племе да служи за категоризация на етнополитическите колективи от късната античност и ранносредновековната епоха, понеже според автора „neither archaeological evidence nor classical sources” могат да потвърдят функционирането в социално-политическата организация на племето – и като термин, използван от писмените извори за епохата, и като параметри, доловими по археологически път, които да отговарят на същностни параметри на племето у традиционните общества, въз основа на чийто пример то е въведено като понятие [Moore, T. 2011, pp. 334–360]. Не съм правил справка дали в специалната литература тази публикация е самотен пример за „detrribalizing”¹³, но явно нейният безкомпромисен отказ от понятието „племе” се очертава като важен проблем при изясняването на принципите за анализ на историческата действителност от указаните епохи в Стария свят. Да се приеме или да се отхвърли предлаганият отказ от понятието „племе”, това явно е важен проблем, който изисква отделен детайлен анализ – тук само го набелязвам.

Вярно е, че в дебата за археологическите признаци на чийфдъма **проблемът за евентуалното диагностициране на родово-племенните подразделения по археологически данни е недостатъчно разработена проблематика**. Впрочем, в тези случаи най-често се говори за clusters, при което главно в американската историография на основата на етноархеологическия подход тези clusters се идентифицират като някакво звено от родово-племенната организация. Между впрочем, да бъдат установени типове социални колективи, доловими по археологически данни, и да бъдат те отъждествени със съответните звена от родово-племенната организация, което за праисторическите епохи е най-резонно, е перспективна проблематика. Опитът на Ю. Н. Захарук [1987] да отъждестви фратрията с отделното гнездо паметници в рамките на даден тип археологически паметници, племето с типа археологически паметници и групата родствени племена с археологическата култура от даден регион, ми се струва неточен. Сходна е идеята на френския изследовател Ж. Монтандон, който поставя знак за равенство между културен кръг и племе [цит. по: Сервье, Ж. 2004, с. 134–135]. Ранната дислокация на родово-племенната организация в хетерогенни общинни колективи, обхващащи подразделения на няколко рода, групирани във фратриални половини, изключва подобно механично решаване на проблема. Като че ли по-успешно е търсенето на отделни елементи на родово-племенната организация по някои други археологически белези, свързани с типа жилища и типа поселищна система. И това търсене по археологически данни на племето, респ. на родово-племенната система, само ще илюстрирам. Така в селищата на някои археологически култури от Стария свят се откриват т. нар. **дълги домове**. Селищата от халколитната археологическа култура Кукутени – Триполие включват дълги домове за по 2 до 4 семейства [с препр.: Ellis, L. 1986, p. 320]. Дългите домове са характерни и за културата на линейно-лентъчната керамика от Подунавие, в Чехия, сравнявани от чешките изследователи с дългите домове от Триполието. Там, където дълги домове няма, единичните малки едносемейни жилища са по групи, вероятно събиращи едно голямо семейство [вж. повече, с лит.: Массон, В. М. 1976, с. 123–124]. Това не са единствените примери от праисторическа Европа, тук този тип сграда е представен и в други региони и археологически култури¹⁴. Няма да препращам към сравнително големия брой етнографски паралели на явлението – от дългите домове на „военнодемократичните” ирокези и онези у доколониалните племенни общности от северозападното крайбрежие на Северна Америка, до дългите домове в Малайзия и Нова Гвинея. За да очертая възникващите при анализа на праисторическите дълги домове проблеми, ще си послужи в случая с описанието на дългите домове в Нова Гвинея. Така у папуасите **киваи** (устието на реката Фляй и прилежащите острови в Нова Гвинея), дележащи се на 15 патрилинейни тотемистични клана, редом с които функционира и дуална организация, обитавали в домове, често събиращи целия клан, като дължината на такъв дом понякога достигала и до 200 м. Често селището се състояло от само един такъв голям дом. Обичайно домът се дележал на мъжка и женска част; мъжката се състояла от едно общо помещение, а женската се изграждала от много отделения, отговарящи на броя на семейните обиталища. Семейните обиталища били разположени около стените и били разделени от дълъг коридор, пресичащ дома по цялата му дължина. Съществувала

¹³ В тази насока лежи и критиката върху понятието „племе” на В. А. Попов, вж. Попов, В. А. 2015, с. 13–20.

¹⁴ Обилната литература с публикации и анализ на този тип жилища ще представя с една най-обща, несистемна библиография. Вж. напр.: Milisauskas, S. 1972, pp. 57–74; Marshall, A. 1981, pp. 101–121 (анализът се основава и върху кроскултурен и кростемпорален паралел с Нова Гвинея); Ethelberg, P. 1991, pp. 136–155; Bradley, R. 1996, pp. 239–256; Fokkens, H. 2005, pp. 407–428; Whittle, A., and Richardson, W. 2009, pp. 249–263; Schuster, J. 2012; Bickle, P. 2013, и др. Обилна е литературата, посветена на проучването на дългите домове на ирокези, хурони и др., вж. напр.: Prezzano, S. 1992; Kapches, M. 1994, p. 253–270; Varley, C., and Cannon, A. 1994, pp. 85–96, и др.

представата, че всеки такъв дом принадлежал само на един клан. Но едновременно с това обитаващите в едно голямо жилище членове на патрилинеен клан се смятали за принадлежащи на две различни матрилинейни дуални фратрии, и това се спазвало например в брачните взаимоотношения [вж. повече, с лит.: **Золотарев, А. М.** 1964, с. 114 – 116]. Ясно е, че в откриваните по археологически път следи от подобен тип жилище просто отсъства информация за цялата тази сложна родо-племенна организация, независимо дали е изцяло класическата родо-племенна организация на класификационни родственици, или е късната силно видоизменена родо-племенна организация от епохата на политогенезис. Запълването на тази липсваща информация посредством крос-културна и крос-темпорална сравнително-историческа методика е възможно, но си има своя предел на резултатност, свързан с това, че **е трудно да се каже единствено по археологически данни с кой инвариант на еволюционните етапи на родо-племенната организация изследователят се среща във всеки конкретен случай.** На дългите домове на *викингите* несъмнено им провървява – те могат да бъдат анализирани в тази насока не само по археологически данни.

Един изключително интересен опит да проследи наличието на праисторическите племенни структури и техния облик беше осъществен в група изследвания на американския археолог Уйлям Паркинсън [вж. **Parkinson, W. A.** 1999 a; 1999 b; 2002 a; 2002 b; 2006, и др.]. Уйлям Паркинсън на практика изхожда от определението за племе, разработено от него съвместно със Северин Фоулис и представящо племето като характеризиращо се с гъвкавост и основано на „1) segmentary principles of decision-making; and, 2) panresidential corporate institutions – or sodalities – that mediate interaction within and between those social segments” [Fowles, S., and Parkinson, W. 1999]. Паркинсън прави опит да изясни защо при археологическите проучвания в Унгарската пуста се установява интересната картина, в рамките на която заселването в относително големи селища в състав т. нар. дълги домове през неолитната епоха е изоставено, за да бъде то заменено през халколитната епоха със заселване в по-малки селища в състав от вероятно еднофамилни жилища. Паркинсън приема тази промяна като израз на въпросната гъвкавост на племенната организация и смята, че ситуацията през въпросния времеви отрязък от праисторическата епоха в Унгарската пуста е уникална, формулирайки в заключението на една от статиите си финално изречение, което предпочитам да оставя непереведено: „It [примерът на Унгарската пуста] allows – пише той – a rare insight into the variability – and flexibility – that makes a tribe a tribe.” [Parkinson, W. A. 1999 a, p. 6; подч. мое, Ст. Й.]. Не бих коментирал тези интересни наблюдения на Уйлям Паркинсън, ще отбележа единствено, че те още веднъж подчертават необходимостта да се прецизират видът и характерът на археологическите следи, засвидетелстващи функционирането на праисторическото племе – една необходима насока на анализ, вече успешно подхваната в специалната литература.

1. 4. На следващо място, **дуално-фратриалната родо-племенна организация е често срещан инвариант на родо-племенната организация, типичен за чийфдъма**¹⁵. Някои примери в това отношение:

Дуално-фратриалната родо-племенна организация е феномен, типичен за чийфдъма, ако се изходи от ситуацията в един от класическите примери за ранен чийфдъм – Тробрианските острови.

¹⁵ Една историографска справка върху историята на „откриването”, респ. засвидетелстването на **дуално-фратриалната родо-племенна организация** може би трябва да започне от архивен летопис от 1666 г. – съдържащ едно от най-ранните известия за родо-племенна организация, според Золотарьов от дуално-фратриален тип, почти едновременно с известията на Лафито от 1724 г. – и на следващо място, известието на Колдън от 1727 г. Вж. **Золотарев, А. М.** 1964, с. 140, цитирайки **Barbeau, C. M.** 1917, p. 404, и **Colden, C.** 1727, pass. Книгата на К. Колдън е двутомник, чиято първа част е издадена в 1727 г., през 1747 г. са издадени и двата тома, и доколкото ми е известно, преиздавана е през 1755, 1922 и 1972 г. Золотарьов посочва, че цитира по изданието от 1922 г. Крис Найд прибавя още едно ранно известие – онова на английския пътешественик John Lederer от 1672 г., описващ матрилинейната система от родове – съдейки по описанието, вероятно дуално-фратриална – на племето *Tutelo* от *източните сиукси* [вж. **Knight, C.** 2008, p. 66], както и първото упоменаване в политологическо съчинение от епохата за това, че у „savage nations [...] the children are considered as pertaining to the mother, with little regard to descent on the father’s side” [Ferguson, A. 1767, p. 126; цит. по: **Knight, C.** 2008, p. 66]. Впрочем, Крис Найд взимства това известие, както и справката за историята на матрилинейния род, от Сол Такс, автор на една „кратка история” на проучването на социалната история на северноамериканските индианци [Tax, S. 1955, pp. 443–481; първо издание на сборника с публикацията на С. Такс – Chicago, 1937; изследването му първоначално е изготвено като част първа от неговата Ph.D. dissertation, University of Chicago, 1935].

Ако илюстрираме това с поселищната система, тук планът на едно от поселищата отговаря на концентричния план, типичен за дуално-фратриалните общества от типа на бороро в Южна Америка, на *сиу* и *унебаго* в Северна Америка, на примера с хоупулското поселище Повърти Пойнт¹⁶, както и на други примери в Меланезия и Индонезия¹⁷; впрочем, тази планировка, най-вероятно засвидетелстваща функционирането на дуално-фратриалното родово-племенно устройство, е отразена, както се приема, и в планировката на южноамериканските градове Тиахуанако и Куско¹⁸. Така, ако дуално-фратриалната родово-племенна организация е била налице и в раннодържавни структури от типа на оглавяваните от Тиахуанако и Куско, то наличието ѝ във формационния период на тези общества, формационен период, категоризиран като време на праисторически чийфдъми, също е логично да се търси. Приведеният пример от Океания (Тробрианските острови) е много важен, тъй като там онези белези, които имат твърде показателна близост с разкритите по археологически път типологично идентични реалии, се наблюдават в съчетание с пълнокръвно функционираща родово-племенна организация като базисна структурно-функционална система в обществото.

Върху опита на **E. Tooker** [1971, p. 363–364] да представи северноамериканските кланове като по-скоро религиозни, а не „descent” групи, в качеството на каквито според нея функционирали още в обществата на създателите на археологическите култури Хоупулел, вече съм се спирал [вж. **Йорданов, С.** 2009, с. 181]. Тук ще прибавя единствено това, че неправомерното преднамерено представяне на северноамериканския „clan” като нещо различно от класификационния род е просто пренебрегване на емпиричния материал, най-вече за състоянието на системата на родово-племенната организация у онези северноамерикански племена, които наследили в района на Мисисипи, Охайо и другаде културите на moundbuilders. Според Туукър родовете са преди всичко култови организации и появата им до голяма степен е предизвикана от завишеното внимание към култа у отседналите земеделци, развиващи и активна търговия. Туукър илюстрира тезата си и с археологически материал за културите от района на Мисисипи [Tooker, E. 1971]. Но, както отбелязва **Gerhard Baer** в коментара, съпровождащ публикацията на Туукър [вж. **Tooker, E.** 1971, p. 365], подобна концепция за късна поява на рода и респ. на матрилинейния род е трудно защитима с оглед на идентичната родово-племенна система в изостанали общества като племената *ме* от южноамериканските тропически гори. Освен това явна несъобразност е и твърдението на Туукър, че появата на дуално-фратриалната система се обяснява с влиянието на една обширна търговска мрежа, изградена от създателите на протоградските култури от Северна Америка¹⁹. Това е несъмнена

¹⁶ Бегло съм се спирал върху него, вж. **Йорданов, С.** 2009, с. 181.

¹⁷ Феноменът на концентричния план в кръг на селищата на тези традиционни общества е много интересен феномен, на чието проучване са възлагани надежди да отговори на широка палитра въпроси. Ще илюстрирам с обеман цитат от една публикация на Вяч. Вс. Иванов. „Эйзенштейн объясняет биологические и социальные истоки круга как первоначального „образа Рая” тем, что „форма „круга” неотрывно связана со всеми институтами, предполагающими равное участие в общем деле, в отличие от условий, где кто-то кому-то уже диктует, где кто-то кого-то заставляет делать себе, а не ему удобное”. Эту мысль можно подтвердить обширным этнологическим материалом: концентрическая структура поселений характерна для Меланезии, индейцев виннебаго и других североамериканских и южноамериканских индейских племен; по пронизательному замечанию Золотарева, у восточных бороро расположение жилищ отражает „социальную организацию племени: дома образуют круг, в центре которого находится мужской дом”. Связь архаической (дуальной) социальной организации и концентрической структуры поселения Золотарев проследживает и у восточных тимбира, хижины которых располагались кругом. Так же объясняется сходство в планах многих древних ритуальных построек и поселений Ближнего Востока и Южной Азии, в частности, отраженное и в египетском иероглифе для обозначения поселения. Сходный вывод делается и в отношении древних славян, причем можно было бы привести такие лингвистические подтверждения, как соотношение славянских терминов „общий”, „общественный” и „круглый”, образованный от одной основы (сербс. обћу, чешск. obľу), ср. сходные типологические семантические соответствия терминов с данными архаичными значениями в различных языках (в том числе и таких древних, как шумерский).” [Иванов, В. В. 1989, с. 40 и литература, указана в бележки 10–17 към този текст, с. 59].

¹⁸ Вж. повече, с лит.: **Леви-Строс, К.** 1983, с. 119 и сл., както и коментара на стр. 347–348. Малко по-различен поглед върху дуално-фратриалната система на инките и в Андския регион въобще, както и върху детерминираната от нея система на управление: **Березкин, Ю. Е.** 1983, с. 168–169.

¹⁹ Срв. сходното обяснение за почти повсеместното функциониране на тази родово-племенна организация в матрилинейен вид у **Peregrine, P. N.** 1994 (земеделителите и търговската активност в случаите, когато мъжете отсъстват, сплотяват жените, оттам – матрилокалност и респ. матрилинейност).

несъобразност, доколкото практически повсеместно развитието на стоково-парични отношения води до разпадането на родово-племенната система, както и на другите форми на социален колективизъм и на стопанска и респ. социална корпоративност от типа на т. нар. разширено или голямо семейство²⁰. Класически комплексен чийфдъм като онзи на *натчезите* модифицира по твърде специфичен начин появилата се зачатъчна родово-племенна аристокрация посредством структурите на екзогамната родово-племенна организация, чието съществуване променените социални условия все още не разколебават²¹.

1. 5. Дуално-фратриалното устройство е типично и за американския Югозапад, вкл. за племената *пueblo* [повече: **Золотарев, А. М.** 1964, с. 144–145; **Lowell, J. C.** 1996, pp. 77–90; **Fowles, S.** 2005, pp. 25–52, и др.], напоследък също окачествявани като чийфдъми²².

1. 6. Едно от показателните известия за **дуално-фратриално устройство у етнополитическите колективи от доколумбово Мексико** несъмнено е онова на Торквемада за делението на племето на *тотонаките* на 20 рода, групирани в два квартала, заемащи обособено място в града²³. Това е един от показателните примери за това, в каква степен планировката в „квартали“ или застрояването в кръгов план, разкривани по археологически път, засвидетелстват функциониращо в една или друга степен дуално-фратриално родово-племенно устройство на обществото.

Според Marshall Becker дуално-фратриалното устройство играе важна роля в процесите на политогенезис в Мезоамерика, респ. у *маите*. „The duality of the social moieties – пише той [**Becker, M. J.** 1984, p. 49–50] – inferred to have been operant in Mesoamerican tribal societies of the Early Formative period served not only as a means of regulating marriage but also as the basis for «polity». The evolution of Maya society, according to this model, can be seen in the transformation of these mechanisms from informal cooperation between kin groups, based on custom, to increasingly formal roles in which kinship becomes incidental. The transformation from social moieties to political moieties enabled the society to operate on a more complex level with greater efficiency.”

Вероятно към дуално-фратриалната организация възхожда и исторически най-ранното деление на столицата на *ацтеките*, Теночтитлан, на 4 района [данните: **Баглай, В. Е.** 1998, с. 44], както може би и делението на столицата на *инките*, Куско, на два квартала, вероятно заселени от две фратриални „половини“²⁴.

1. 7. В проучванията на **чийфдъмите в доколумбова Южна Америка** категоризирането им като общества с дуална организация си остава и понастоящем активно използвано – в рамките на анализ на археологически данни, съчетани с „two hypotheses about dual organization derived from the ethnographic literature of lowland South America: (1) the hypothesis of gender-linked polarity-complementarity (GLPC), and (2) the hypothesis of exogamous moieties with virilocal residence (EMVR)“²⁵. Още един пример,

²⁰ Срв. за рушителната роля в това отношение на търговията с кожи в Северна Америка: **Kavalski, E.** 2000, pass., с лит.

²¹ По-подробно за този често привличан към анализа случай, уж засвидетелстващ твърде напреднала социална стратификация в рамките на „абсолютна монархия“: **Йорданов, С.** 2009, с. 166–170, изложението на параграфи 3.4. и 3.5.

²² За тенденцията напоследък етнополитическите колективи от американския Югозапад да бъдат категоризирани като чийфдъми вж. бегло у мен: **Йорданов, Ст.** 2009, с. 179–181, изложението на параграфи 5.5., 5.5.1., и 5.5.2., с лит.

²³ **Золотарев, А. М.** 1964, с. 148, цитирайки **Krickeberg, W.** 1918–1922, S. 46. Золотарев цитира първата част на изследването на Крикеберг, вж. **Krickeberg, W.** 1918–1922, 1925. Рецензия на изследването на Крикеберг: Preuß, K. Th., in: Zeitschrift für Ethnologie, 59 Jahrg., H. 1 / 2 (1926), S. 239–241. Non vidi, информацията за това изследване е придобита по библиографски път.

²⁴ Вж. напр.: **Золотарев, А. М.** 1964, с. 189–190, относително детайлно представяне на дотогавашната литература; от по-новата литература: **Zuidema, R. T.** 1983, pass., и др. Срв. и по-ранните изследвания на R. Tom Zuidema: **Zuidema, R. T.** 1964; **Zuidema, R. T.** 1967, pp. 41–51. За дуалната организация в Андския регион: **Burger, R., and Salazar-Burger, L.** 1993, pp. 97–116; **Moore, J. D.** 1995, pp. 165–181, и др.

²⁵ В случая привеждам изводите на Ч. Спенсър и Е. Редмънд [**Spencer, Ch. S., and Redmond E. M.** 2015], както те са ги формулирали в резюмето на изследването си. За разпространението на дуалната организация сред племената от тропическите гори на Южна Америка: **Lévi-Strauss, Cl.** 1944; **Леви-Стросс, К.** 1983, с. 97, и др.

в който дуално-фратриалната родово-племенна организация изгражда структурно-функционалния модел на социално-политическата система на чийфдъма, дава племенната общност *коляуа* от Андите [вж. **Якушенков, С. Н.** 2006, с. 15–16] и с някои много интересни специфики – племенната общност *луака* [**Якушенков, С. Н.** 2006, с. 16 и сл.].

Възможна ли е дифузия на явлението? По принцип това е формулирано като теза [срв. напр. **Леви-Стросс, К.** 1983, с. 96–97], но ако илюстрираме проблема чрез ситуацията в Андите, то според А. М. Золотарьов още американският етнолог Адолф Банделие убедително е доказал несъстоятелността на тезата на някои автори, че делението на две фратрии било въведено в по-голямата част от Перу, Боливия и Еквадор от инките и че това деление характеризира древната организация на всички андски общества²⁶.

1. 8. Също въз основа на класическото изследване на А. М. Золотарьов (и указаната там по-стара литература по въпроса) ще илюстрирам разпространението на дуално-фратриалното родово-племенно устройство и в Меланезия, където е засвидетелствано в Нова Ирландия, при това там то е в много случаи матрилинейно [повече: **Золотарев, А. М.** 1964, с. 103–104]; в Нова Британия [**пак там**, с. 106–108]; в Соломоновите острови [**пак там**, с. 108 – 110 и др.]; в Банксовите острови [**пак там**, с. 110–111] и в Новохейбридския архипелаг [**пак там**, с. 111–113]. При това **У. Ривърс** [цит. по: **Золотарев, А. М.** 1964, с. 113] изказва предположението, че дуално-фратриалната организация в Меланезия е повсеместно свързана с матрилинейното наследяване, предположение, което А. М. Золотарьов според мен недостатъчно убедително оспорва.

1. 9. Дуално-фратриалната родово-племенна организация е типична и за редица **африкански етно-политически колективи**, включително такива, които са измежду класическите примери за чийфдъма и т. нар. ранна държава [вж. напр.: **Jones, G. I.** 1949; **Muller, J.-C.** 2008, и др.].

1. 10. Тема за отделно проучване е наличието на следи от дуално-фратриалната родово-племенна организация у народите от Стария свят. Тук ще отбележа единствено това, че тя е търсена по някои известия у редица народи на ранното средновековие, като обичайно в качеството на реликт от такава социална организация се посочват, със значителни основания, т. нар. дуални или близначни митове, респ. т. нар. тотемни митове с евентуалното изобразяване на тотемни животни в митичен двубой²⁷. Тези митове имат значителен брой варианти у традиционните общества – обичайно като митологично сценарий на ритуални състезания между фратриите, обичайно разполагани на Новогодишния празник. Тук на тази проблематика, свързана и с изясняването на проблема за социално-нормативната митология, обслужваща функционирането на дуално-фратриалната организация на родово-племенните общества, няма да се спирам.

1. 11. Въз основа на изложеното дотук би могло да се заключи, че обществата от епохата на политогенезис, окачествявани в литературата като чийфдъми, представлявали, независимо от степента им на „комплексност“, етнополитически организми, чиято социална организация, също както и онази на класическите примери за военнорепубликански структури, била основана на родово-племенното устройство – много често, дуално-фратриално родово-племенно устройство на обществото. Където се регистрира наличието на чийфдъм, най-често се регистрира и функционираща дуално-фратриална родово-племенна организация. Иначе казано, този етап в развитието на обществото все още се характеризира с родово-племенна организация и то, съдейки по типичната за северноамериканските чийфдъми родово-племенна организация, предимно матрилинейна. Ето защо относително точна е констатацията на Е. С. Голубцова, че „етнически вождество [използваният в руската историография термин за

²⁶ **Золотарев, А. М.** 1964, с. 188, бел. 12, цитирайки **Bandelier, A.** 1910, р. 82, 84 и др. Трудът на А. Банделие към момента ми е недостъпен.

²⁷ Близнаците-демиурзи или двамата братя – владетели или водачи на миграции от типа Ver Sacrum от дуалистичните митове и дуално-екзогамната, т. е. родова дуално-фратриална организация [**Добрев, И.** 1982, с. 130 сл.; срв. **Юхас, П.** 1985, с. 428 – 430]; респ. т. нар. тотемни митове с евентуалното изобразяване на тотемните животни в борба като символизиращи борбата на различните фратрии у тюркските народи: срв. **Аладжов, Ж.** 1982, с. 40. Тук, разбира се, привеждам само някои примери. За дуалната организация в религиозния живот в традиционните общества и респ. в социалната им организация вж. напр.: **Иванов, В. В.** 1968, с. 276–287; **Torday, E.** 1928, pp. 225–245; **Burger, R., and Salazar-Burger, L.** 1993, pp. 97–116 (региона на Андите), материалите от сборника: **Maybury-Lewis, D., and Almagor, U.** 1989, и др.

понятието чийфдъм] могат да совпаднат с племенем или соплеменностю” [Голубцова, Е. С. 1998, с. 16]. **Не влиянието на обществата, категоризирани като чийфдъми, предизвиквало ефект на трибализация, а тъкмо обратното – чийфдъмите се появявали сред дотогава повсеместно ширещите се общества, базирани върху родово-племенната организация, като, наследявайки я от тях, я подлагали на постепенна модификация.** Анализът на тези проблеми се оказва необходим по две причини. Първо, чийфдъмът, ако се дефинира като време на формиране на вождеската и респ. владетелската институция, **то тази институция се оказва съществуваща с дуално-фратриалната родово-племенна организация.** Примерът с пуебло се оказва особено показателен в това отношение – вече отчасти съм го коментирал и тук само ще препратя към изводите си²⁸. Но от това произтича и следващият извод – че с ролята на дуално-фратриалната организация в т. нар. чийфдъми вероятно се обясняват някои особености на раждащата се монархична институция, например нейната дуалност; вероятност, която заслужава да бъде проучена в детайли. Във всеки случай, погледнато в историографски план, подобни наблюдения вече са формулирани в литературата. Така още класическият автор в проучването на дуално-фратриалната организация, А. М. Золотарьов, отбелязва в рамките на описанието на управленската система в островите Тонга и Лау, че двойствената власт в тези ППС произтичала от дуално-фратриалната организация [Золотарев, А. М. 1964, с. 119–120]. Към този въпрос се надявам да се върна в едно следващо проучване, тук само го набелязвам.

1. 12. В литературата, посветена на процесите на политогенезис, понятието чийфдъм може да се срещне отнесено **както към отделното племе, така и към племенния съюз от тази епоха.** Чийфдъмът се отличава с относителна самостоятелност на интегралните му племенни звена, понякога също обозначавани като чийфдъми [срв. напр. Muller, J.-C. 2008], докато племенният съюз е complex chiefdom. Може да се приеме обаче, че в епохата на политогенезис именно **племенният съюз е най-типичната организационна макроединица на социална организация;** тя, дори и с йерархичен характер в някои случаи, все пак е преди всичко материализация на демократичността в обществените отношения и е добре отличима от ранната държава в качеството ѝ на организационна макроединица на социална организация, която била вече експанзионистична, разполагаща с военнополитически потенциал за изграждане на система на етническа суперстратификация²⁹. Понятието военна демокрация е формирано от създателите на тази концепция като обозначение на племенни съюзи, с най-детайлно анализиран пример – племенният съюз на ирокезите³⁰. Теоретичните изследвания върху понятието чийфдъм указват много често като организационна макроединица на социалната организация на този стадий в развитието на процесите на политогенезис също така племенния съюз (tribal confederacy)³¹.

В литературата формирането на племенния съюз, обозначаващ като сложен или съставен чийфдъм (за разлика от племето, обозначаващо като прост чийфдъм) се описва като формиране на етнополитическа формация, на практика **почти идентична по същността на социално-икономическия и най-вече потестарно-политическия облик с военнотемократичните племенни съюзи.** Така например, когато се повествува за чийфдъмите от югоизтока на Северна Америка, този процес се представя по следния начин:

„Етнографските и историческите данни от целия свят показват, че териториално обширни, социално диференцирани (ranked) общества от типа на paramount chiefdoms от Югоизтока, били обединени чрез една комбинация от завоюване, заплашване и съюзяване. Изворите от XVI век за Югоизтока описват примери за всичките тези три начина за установяване и промяна на политическите

²⁸ Също така изложени във вече неколккратно цитирана моя монография: Йорданов, Ст. 2009, Приложение III, „Праисторически и исторически чийфдъми в Северна Америка. Чийфдъм и военна демокрация”, изложението на параграфи 5.5., 5.5.1., 5.5.2., 5.5.3., с. 181–184.

²⁹ За племенния съюз от йерархичен тип като максималния етно-социален организъм, характерен за епохата на политогенезис, вж. най-общо, с дотогавашната литература: Йорданов, С. 1991 [2017], с. 50.

³⁰ От многобройните проучвания върху ирокезкия племенен съюз вж. например: Tooker, E. 1978; Jennings, E. 1984; Richter, D. K. 1992; Fenton, W. N. 1998; Starna, W. A. 2008, и др.

³¹ Някои от проучванията, анализиращи проблема за присъствието на tribal confederacies в социално-политическата организация на чийфдъма: Creamer, W., and Haas, J. 1985; Earle, T. 2011; Gibson, D. B. 2011 и др. D. B. Gibson илюстрира chiefdom confederacies чрез примера на “the historic Iroquois league, Early Medieval Ireland, Late Iron Age Britain, Archaic Boiotia, Bronze Age and Iron Age Korea, and 19th – 20th century Western Iran”.

взаимоотношения. В югоизтока не съществували постоянни армии, а транспортната техника и политическите структури не отговаряли на нуждите на едни продължителни, имащи важни последствия военни кампании. Следователно, обширни общности (polities) като Coosa [един от чийфдъмите в Югоизтока, определян като paramount chiefdom – Ст. Й.] вероятно били формирани по-скоро посредством съюзяване и заплашване, отколкото чрез реално завоюване. Макар че относително значимата популация на сърцевинната общност била от значение, създаването на една paramountcy изисквало нещо повече от големия брой хора. Вождът и неговите или нейните последователи трябвало да спечелят репутация като могъщи, влиятелни и достойни съюзници, което изисквало усилията във времето на харизматичните водачи.”³².

Анализът на понятието чийфдъм неизбежно се натъква на относително обемен фактологичен материал, който представя епохата на функциониране на обществата, обозначавани с него, като **епоха на племенни съюзи**, обозначавани като конфедерации от племена. Племенни конфедерации са почти всички примери за чийфдъми от атлантическото крайбрежие и от т. нар. Woodland, респ. района на Великите езера, на Северна Америка в доколониалния период. Същото е валидно и за останалите примери за чийфдъми от Югоизтока на Северна Америка³³. The tribal confederations били характерни и за обществата на маорите [вж. напр.: **Lian, K. F.** 1992, pp. 387 – 408]. Епохата на политогенезис е окачествена като епоха на племенните съюзи и в Стария свят, разбира се, без възможност за етноисторическа верификация на тази категоризация – от Тиниската племенна конфедерация на т. нар. династия 0 (или династия 00) в древен Египет³⁴ до племенните съюзи в древна Италия³⁵. “The supra-tribal polities” в Предноазиатското Средиземноморие в ранножелязната епоха се представят също като “tribal confederacies”, основани на “an ideal-type tribal system whose features typically include a segmentary lineage system, a simple division of labor, egalitarian ideals of organization, and political autonomy” [**Yunker, R. W.** 1997, pp. 63 sqq., с лит.]. В епохата на ранната държава тези конфедерации от племена вече изграждали устойчиви етнополитически структури – устойчив съюз от племена или съставно вожество по терминологията на **Н. Н. Крадин** [1995, с. 24–25, 27–36, 46] – в който „съюзните отношения”, дори и формално прокламирани, всъщност се превръщали в отношения на етническа суперстратификация. Това битуване на т. нар. племенни съюзи в двете епохи – и в епохата на т. нар. чийфдъм, и в епохата на ранната държава – е причината в част от историографията **във „военно-племенните съюзи” на някои ранни държави да бъдат виждани „военни демокрации”**³⁶. При това подобни неточни становища според мен не компрометират понятието военна демокрация; в самата концепция не се съдържа претенция за уникалност на този признак – формирането на равноправни или йерархични племенни съюзи. Този признак, който у военните демокрации – бих прибавил, и у чийфдъмите – е общ с ранните държави, се засвидетелства от запазването на външната форма на племенен съюз във втория случай, срещу относително активното присъствие на тази организационна форма на автаркична макроединица в първия случай.

1. 12. 1. Следва да се отбележи, че подобна система на йерархичност започва да се формира по естествен път още в епохата на политогенезис. По принцип, отбелязва се, че след неолитната революция започват процеси на йерархизиране и усложняване на племенните съюзи [вж. най-общо: **Данилова, Л. В., Данилов, В. П.** 1978, с. 26]. Добре засвидетелствана е тази йерархизация например в класическия пример от концепцията за военната демокрация, ирокезите. Картината на междуплеменните отношения в ирокезкия племенен съюз дава основания той да бъде категоризиран като военноплеменен съюз от

³² **King, A.** 1999, p. 117, с лит., в това число и върху аналогичните процеси в чийфдъмите от Средна и Южна Америка и Полинезия.

³³ Едно от ранните проучвания върху конфедерацията на Поухатан, в по-късната литература категоризирана като чийфдъм: **Mooney, J.** 1907, pp. 129 – 152. Базисна системна информация върху племенните общности от този регион вж. у **Swanton, J. R.** 1952.

³⁴ Вж. за нея детайлното представяне от Франческо Рафаеле: **Raffaele, Naqada...**, pass., с лит.

³⁵ Един следващ отблизо Люис Х. Морган и Фр. Енгелс опит „the early Greco-Roman societies on the eve of the origins of the state”, представящ ги като „the confederacy of tribes”, които „not be equated with the Iroquoian society”, тъй като са вече „hierarchically arranged”: **Jianping, Y.** 2000, pass.

³⁶ Тази грешка е правена например по отношение на „военно-племенния съюз” Велика България в Северното Причерноморие, при това без анализ какъв тип племена са племената, упоменавани във византийските извори. Проблемът се нуждае от отделно дискутиране.

йерархичен тип. От една страна, определени племенни колективи били приемани в него като подчинени, второстепенни общности. Но, освен това, в самия племенен съюз на формално равноправни племена се проследява известна неравнопоставеност между отделните племена на шестте “нации”, като на практика господстващо положение започвало да заема племето *сенека*, ангажирано с основните воински функции. Самите племена били смятани за неравностойни помежду си, за “бащи” и “синове” едно спрямо друго. “Братските” помежду си племена на *мохоук*, *онондага* и *сенека* (изброени така по реда на старшинството) и носещи съответно прозвищата “Щит”, “Носител на имена” и “Пазител на вратата” [на “Дългия дом”], били смятани за “бащи” на *онейда*, носещи прозвището “Голямо дърво” и *кайюга*, с прозвище “Голяма лула”; *тускарора* нямали специално официално прозвище. В такъв ред по време на общия съвет на племенния съюз сахемите вземали участие в обсъжданията и гласуванията [Морган, Л. Х. 1946, с. 179–181]. Морган съобщава също така, че членовете на племето онондага изпълнявали функциите на “пазител на вампума” и “пазител на огъня на съвета”, а членовете на племето мохоук – функциите на “събирачи на дан” от покорените племена. Неравнопоставеността на петте племена се определяла и от неравномерното разпределяне на 48-те сахемства между тях; племето онондага имало 14 сахемства, докато всички останали имали по 8 или 9 сахемства, което предполагало различна тежест на племената в съюзния съвет, независимо че тази диспропорция била преодоляна чрез предвиденото право само на един глас за всяко племе [вж. напр. Морган, Л. Х. 1946, с. 173]. По отношение на тускарора, племето, което било най-късно прието в ирокезкия племенен съюз като шеста “нация”, Морган отбелязва, че тускарора винаги били смятани за член на конфедерацията, “макар че не били допуснати до пълно равноправие” [Морган, Л. Г. 1983, с. 31]. Техните сахемии практически не влизали в общия съвет на племенния съюз (най-точно е да се каже – длъжностите им не били изравнени по ранг със сахемствата на останалите пет племена, тъй като на брой сахемствата останали традиционното число 48, колкото били и преди приемането на тускарора), участвайки в него по-скоро като “наблюдатели”, независимо че съгласно данните на Морган те участвали в него с равни права, което им било позволено “от вежливост” [Морган, Л. Х. 1946, с. 167]³⁷.

Че всички тези елементи на неравноправие в иначе уж равноправния военндемократичен съюз на ирокезите могли с течение на времето да доведат до неравнопоставеност и аристократизация на определени слоеве в подобна общественно-политическа структура, е във съмнение [срв. също: Куббел, Л. Е. 1988, с. 151–152]. Именно тази фактология обосновава несъгласието ни с цитираното по-горе становище на М. Фрид, че в етапа на трибализма липсвали институционални зародиши, водещи до по-сложни форми на polity. Както се вижда, на практика с такива характеристики на йерархичност и дори на данническа зависимост са общественно-политическите структури още на военните демокрации, ако запазим този термин поне за ирокезкия племенен съюз. Тези процеси на прогресивна йерархизация на племенните съюзи и респективно „асистенцията” им от съпровождащи ги промени в посока на понататъшното овластяване на вождовете и формирането на институцията на върховни вождове и на върховен „конически клан”, в крайна сметка означава модификацията на такива структури в ранни държави. Впрочем, именно на развитието на подобни процеси, но в лоното на функционираща родо-племенна организация, се дължи дискуссионността в категоризацията на общественно-политическата система на културите Маундвил в Северна Америка [вж. повече, с лит.: Йорданов, С. 2009, с. 175 и сл.]. От друга страна, това положение на нещата дава базата за онези концепции, които извеждат племето в статус на зачатъчна държава, както стана дума по-горе [вж. повече, с лит.: Йорданов, С. 2009, с. 84].

1. 12. 2. В литературата са формулирани два алтернативни типа на чийфдъма от Северна Америка – строго централизиран и децентрализиран³⁸. Тези два типа чийфдъми според мен не представляват въпрос за инвариантност, а за различни научни възстановки на праисторическите чийфдъми тук. По този повод обаче искам да обърна внимание на една специфика на племенните съюзи, в това число и такива, които са категоризирани като чийфдъми. В племенните съюзи от епохата на политогенезис всяко племе се радва на известна самостоятелност. Следва да се припомни в това отношение, че израз именно на такава самостоятелност е поведението на *памънките* – едно от племената в чийфдъма на Поухатан [вж. най-общо, с лит.: Йорданов, С. 2009, с. 160]. Вероятно заслужава обсъждане въпросът

³⁷ Срв. хубавото описание на тези характеристики на ирокезкия племенен съюз у Н. А. Бутинов [1985, с. 11–13], именно което ме насочи към важността им за разбирането на облика на този племенен съюз.

³⁸ Срв. Cahokia, Social stratification..., схемите.

дали в т. нар. сложни чийфдъми тази самостоятелност на отделните племенни колективи не е била премахната и как е станало това, и дали евентуално това е посоката на историческото развитие във финалния етап на процесите на политогенезис.

1. 12. 3. Несъмнено, във връзка с тази характеристика на племенните съюзи у чийфдъмите стои и един друг въпрос – въпросът за по-различния характер на родово-племенната система в т. нар. сложни чийфдъми в сравнение с родово-племенната система на простия чийфдъм. Действително, класическите примери за чийфдъм от Америка и Океания са родово-племенни общества, но с различна типология на родово-племенната организация. Това добре се изяснява от съпоставката между ирокезкото и тонганското племе, направена от **Н. А. Бутинов** [1985, с. 11–15]. Осъществените въз основа на тази съпоставка наблюдения на руския етнолог са много важни, доколкото по примера на обществата от остров Тонга в Полинезия е очертана спецификата на племето в чийфдъми, категоризирани като сложни чийфдъми. Синтезираното описание на различията между двата типа племенни организации добре илюстрира до каква степен т. нар. коничен клан (вж. за него по-долу) променя егалитарното, основано на класификационното родство племе на простия (ранен) чийфдъм.

„У ирокезов племя осмыслялось как потомство группы людей, принадлежавших к разным родам, – пише **Н. А. Бутинов** [1985, с. 14–15] – у тонганцев – как генеалогическое потомство одного человека (иногда бога). У ирокезов союз племен обосновывался наличием одних и тех же родов в разных племенах, у тонганцев – генеалогической связью предков разных племен. У ирокезов родовая принадлежность определялась непосредственно от матери, у тонганцев – генеалогически от родового предка. У ирокезов гетерогенная община состояла из нескольких домохозяйств, в основе которых – части разных родов, у тонганцев – из нескольких домохозяйств, в основе которых – разные генеалогические линии. У ирокезов домохозяйство имело в основе часть одного из родов, у тонганцев – одну из генеалогических линий. У ирокезов знатность обосновывалась принадлежностью к знатному роду, у тонганцев – принадлежностью к старшей генеалогической линии. У ирокезов должность вождя общины наследовалась в пределах знатного рода, у тонганцев – по старшей генеалогической линии.”

И само още едно различие сред изтъкнатите от **Н. А. Бутинов**. „У тонганцев были главы домохозяйств, вожди общин, вождь племени, советы домохозяйств и общин, совет племени. Внешне – то же самое, что и у ирокезов, с той лишь разницей, что последние жили в компактных деревнях, а тонганцы – в разбросанных поселениях.” [**Бутинов, Н. А.** 1985, с. 13, подч. мое, Ст. Й.] Това различие в типа на селищата може да е в резултат от различия в природните условия, но то твърде много напомня на различията между селищата от неолита и селищата от халколита в Унгарската пуста, както са представени от Уйлям Паркинсън (вж. изложението в параграф 1.3., по-горе). Не мога да преценя дали да претендирам за точност на догадката, или в случая се подвеждам от външно подобие.

1. 12. 4. Приема се, че за родово-племенната организация на чийфдъма е типичен т. нар. „конически клан” [**Sahlins, M. D.** 1958, p. 132 sqq.]. Салинс дори го определя като “a main strategy of chiefdom organization”³⁹. Но тези промени в родово-племенната организация, вкл. изграждането на неравноправен статус на родове и общини, започват още след неолитната революция, като по принцип родово-племенната организация в модифициран вид се запазва и в епохата на ранната държава. Както се указва [срв. напр. **Васильев, Л. С.** 1980, с. 183], в преходната епоха коническият клан бил абсолютна необходимост. Коническият клан представлявал структура, върху която се опирал вождът и респ. бъдещият владетел, намиращ в него своята социална база. В такава структура се създавала строга йерархия на т. нар. линиджи, йерархия, основана на правата на примогенитурата и на неравенството между главната и страничните (коллатералните) линиджи на клана (и съответно между влизащите в този клан субкланове и семейни групи). Увенчана от вождя, тази структура на свой ред се надграждала над система от неравноправни спрямо вождовия клан родово-племенни структури. Конически клан се търси и в праисторическите общества, респ. чийфдъми, например въз основа на археологическите данни за Часо

³⁹ **Sahlins, M. D.** 1968, p. 49. За „коническия клан“ в Полинезия, Меланезия и др.: **Sahlins, M. D.** 1958, p. 249–250; **Seaton, L. S.** 1978, pp. 269–287; **Earle, T.** 1978; **Goldman, I.** 1960, p. 696–698. **Hage, P.** 2000, pp. 295–309. За „коническия клан“ в Мезоамерика: **Sanders, W. T., Price, B. J.** 1968, p. 156–158. За „коническия клан“ у инките: **Jenkins, D.** 2001, pp. 167–195. За „коническия клан“ у алуриите в Африка: **Southall, A. W.** 1953, p. 104–106, 215–216. Библиографската справка е почти изцяло заета от **Куббелъ, Л. Е.** 1988, с. 123. Вж. за т. нар. „конически клан“ и изложението у мен, с лит.: **Йорданов, С.** 2009, с. 92–94.

Anasazi в Югозапада на САЩ – изследователите се колебаят как да бъде категоризирана неговата “complex organization” – като „a lineage-based organization”, „conical clan” или „chiefdom” [Sebastian, L. 1992 [1996], p. 42]. Конически клан търсят изследователите и в праисторическите чийфдъми от Стария свят, където през бронзовата епоха, смята се, вече се оформила ranked system of conical clans [вж. препратките у Kristiansen, K. 1982, p. 245; срв. p. 262; също: Kristiansen, K. 2010, pass.]. Примерите сигурно могат да бъдат умножени.

1. 13. Когато се анализират параметрите на т. нар. чийфдъм, не може да бъдат отминати и въпросите, поставяни от една концепция в съвременната руска историография, съгласно която някои общества би могло да бъдат категоризирани като аналози на чийфдъма. Застъпниците на тази концепция смятат, че чийфдъмът не представлява универсален стадий на социалната история, както бил представен „в канонических неозволюционистских схемах” (развити в книгите на Елман Сървис “Primitive Social Organization: An Evolutionary Perspective”, 1971, и “Origins of the State and Civilization: The Process of Cultural Evolution”, 1975), но освен това, „вопреки мнению некоторых ученых, не является и „археологическим заблуждением”⁴⁰. В статия, посветена на разработването именно на тази идея, Леонид Гринин и Андрей Коротаев изброяват между аналозите на чийфдъма „poleis, autonomous towns and complex village communities, cast-clan systems, non-hierarchically organized territorial groups and federations of villages, certain types of tribal systems, and so on” [Grinin, L. E., and Korotaev, A. V. 2011, резюмето на публикацията]. Смятам, че в редица от тези случаи откриването на аналози на чийфдъма има по-скоро пожелателен характер, запълвайки някои от липсите на реални аналози със стадиално различни форми на потестарно-политически системи в една тяхна, до известна степен еkleктична листа. Формулирането на тези аналози на чийфдъма върви у част от тези автори ръка за ръка с критиката на еволюционната схема на Елман Сървис; признавайки племето като обоснована категория при описанието на северноамериканските индианци, то в други случаи еволюционната схема се представя с обратна насока на развитието – от чийфдъм към племе. В трети случаи пък се приема, подобно на становището на Т. Moore [2011, pp. 334–360], приведено по-горе (в изложението на параграф 1.3.), че с термина „племе” са обозначени общности, които нямат такава типология, и следователно „в подобных случаях нет никакой особой необходимости говорить о племени как особой форме политической организации – именно поэтому исследователи, специализирующиеся на изучении таких регионов, и полагают зачастую, что племя есть категория излишняя” [Коротаев, А. В.; Крадин, Н. Н., Лынша, В. А. 2000, с. 34, бел. 9]. Срещайки се с феномена на псевдо-трибализацията на ново време, тези автори не държат сметка за различната природа на родово-племенната организация в епохата на primary state formation, изграждайки по същество антиисторически концепции. Тези техни концепции се нуждаят от отделен детайлен анализ, тук ще отбележа единствено това, че и те в неприемането или в по-особената трактовка на чийфдъма опират до неприемането или по-особената трактовка на понятието „племе”.

2. На второ място, една важна характеристика в облика на т. нар. чийфдъм е производна от обстоятелството, че в значителен брой случаи чийфдъмът е представен от родово-племенни общества, чиято родово-племенна организация е матрилинейна. Класическият пример в концепцията за т. нар. военна демокрация, ирокезите, представлява пример за общество, в което важна, структурообразуваща роля в социалното устройство играе **матрилинейността в обществото**. Това е в сила обаче и за обществата, категоризирани като чийфдъми. Строго погледнато, исторически по-ранният, т. нар. прост чийфдъм, и в това отношение много често не се отличава от т. нар. военнорепубликански общества. При повечето общества, категоризирани като чийфдъми, се наблюдава именно матрилинейна класификационна родово-племенна организация във функционално състояние.

Матриархатът като характеристика на военнорепубликанските общества е твърде специфичен проблем, чието обсъждане на практика нито е изчерпано, нито е поставено в цялата си сложност, а и не е било поставяно в цялата си сложност дори и в периода, когато понятието беше приемано като задължително за анализа на родово-племенната епоха и отчасти на държавообразователните процеси. Дискусионно по принцип, това понятие в историографията на XX век се радва както на приноси проучвания, така и на политизирани интерпретации и в марксистки, и в антмарксистки, и във феминистки

⁴⁰ Бондаренко, Д. М. 2014, с. 486. Във втория случай Бондаренко препраща към книгата на Т. R. Pauketat “Chiefdoms and Other Archaeological Delusions” [Pauketat, T. R. 2007].

проучвания⁴¹. Тук няма да се спирам върху проблемите на дискусиата за матриархата, а ще се опитам да изтъкна един несъмнен факт – на практика **чийфдъмът като стадий в историческото развитие почти повсеместно заварва матриархални общества**.

Действително, почти всички общества, категоризирани в литературата като чийфдъми, са матрилинейни или запазват реликти от матрилинейността. В едно най-бегло изброяване в настоящото изложение ще се спра в най-общ план поне на някои примери.

2. 1. Едно от проблемните полета при обсъждането на матриархата е свързано с изясняването на обусловеността на явлението.

Отделни обобщения по тази проблематика, макар и по материал от съвременни регресати, представят матриархата като общество на реципрочността, чието нарушаване води до компенсирането ѝ чрез ритуализирани механизми. В контраст с тази представа стои концепцията на П. Перегрин, съгласно която матрилинейност и респ. матриархат се формират под влияние главно на търговията⁴². Примерите, използвани от Перегрин за обосноваване на тезата му, не са достатъчно убедителни; те се ограничават главно до случая на *мундуруку* в Амазония, който далеч не изглежда прецизно интерпретиран в това отношение; до случая на отседналите в гористия Уудланд на американския североизток *прокези* и *хурони* (чиято матрилинейност бе отдадена на влиянието на търговията с кожи от **В. Г. Trigger** [1978; 1990]), преминали към ранно царевично градинско земеделие през периода на късния Уудланд (към 500 г. от н. е.); както и до случая на други общества от Северна Америка, активно въввлечени в търговията с кожи и евентуално интегрирани в онова, което в американската етнология носи качестването “world-system”. В логиката на Перегрин и следваните от него автори именно откъсването на мъжете от селищата в хода на далечните ловни, военни и най-вече търговски експедиции довеждало до нарастването на социалната тежест на жените и в резултат до развитие на матрилокалност и матрилинейност.

Сходна по своята логика е и тезата за факторите, обуславящи матрилинейността и респ. общо матрилинейната родова организация в чийфдъмите на Северна Америка, респ. и в други племенни колективи от региона, е вече цитираната (в изложението на параграф 1.4., по-горе) теза, формулирана от Е. Туукър. Според нея родовете са преди всичко култови организации и появата им до голяма степен е предизвикана от завишеното внимание към култа у седентарни земеделци, развиващи и активна търговия. Туукър илюстрира тезата си и с археологически материал за културите от района на Мисисипи, но, както отбелязва **Gerhard Baer** в коментара, съпровождащ публикацията на Туукър [вж. **Tooker**,

⁴¹ Да се предложи изложение върху дискусиата за т. нар. матриархат – това е сизифовски труд, който не е наша задача в случая. Съвсем накратко да заявя личната си позиция по въпроса. Смятам, че историческият матриархат – традиционен научен термин, чието понятийно съдържание не отговаря на буквалното му значение – е феномен, реално съществувал; смятам също така, че нито феминисткото търсене на “feminine-centred civilizations”, нито трактовките а la Аристофан на невъзможността жените да управляват (уж фактологически подкрепено от липсата на такива общества в историческото развитие на човечеството), имат каквото и да било отношение към термина и обозначаваното с него понятие. Ако си позволя едно шаржиране на този сериозен научен проблем, то жените също могат добре да управляват в the feminine-masculine or masculine-feminine human-centred civilizations (да се отбележи колко рицарски feminine-masculine стои на първа позиция!), каквито са цивилизациите на всички исторически епохи. Що се отнася до конкретно-историческото изучаване на този проблем, то наивистичните трактовки от „детската възраст” на хуманитаристиката отдавна би трябвало да са отпаднали от аналитичния му инструментариум, макар че, за съжаление, много често се реактуализират по идеологически причини. Вж. за т. нар. матриархат като феномен историографския очерк: **Йорданов, С.** 2009, с. 78–83, изложението на параграф IV.1.1. от Очерк втори, „Потестарно-политическа система на родово-племенните и традиционните общества: родово-племенна организация и полово-възрастова стратификация (въвеждащи бележки към историографията)”. Допълнения (към библиографската справка в параграф V.2. 1., в: **Йорданов, Ст.** 2009, с. 130): **Рыдзевская, Е. А.** 1936; **Хазанов, А. М.** 1973; **Калюта, А. В.** 1998; 1999; **Beidelman, Т. О.** 1967; **Beidelman, Т. О.** 1971 (първо издание на указаната в: **Йорданов, Ст.** 2009, pass., книга на издателство Waveland Press от 1983 г.). За матриархата от феминистка гледна точка вж. например: **Göttner-Abendroth, Н.** 2004. За историята на „откриването” и интерпретирането на матрилинейния род: **Knight, С.** 2008, pp. 66 sqq. Заглавието на току-що цитираната статия на Крис Найт изразява увереността, че „Early Human Kinschips was matrilineal”.

⁴² **Peregrine, P. N.** 1994, формулирайки теза, обоснована чрез крос-културен анализ на материал от трите Америки; теза, възраждаща сходни предшествващи концепции, вж. напр.: **Ember, M., and Ember, C. R.** 1971, p. 581, и др.

Е. 1971, р. 365], също цитиран вече, подобна концепция за късна поява на рода и респ. на матрилинейния род е трудно защитима с оглед на идентичната родово-племенна система в изостанали общества като племената **же** от южноамериканските тропически гори. Независимо от тази основателна критика, ситуацията е показателна – появата на дуално-фратриалната система се обяснява с влиянието на една обширна търговска мрежа, изградена от създателите на протоградските култури от Северна Америка, чиято обществено-политическа система е окачествявана чрез понятието чийфдъм. Иначе казано, този етап в развитието на обществото все още се характеризира с родово-племенна организация и то, съдейки по типичната за северноамериканските чийфдъми родово-племенна организация, предимно матрилинейна.

2. 2. Важен въпрос е и въпросът за типичните характеристики на матриархалните общества. Без да влизам в детайли, ще отбележа, че позитивното обсъждане на този въпрос води една голяма част от изследователите до идеята, че основен белег на тези общества е матрилинейният род, основан на ранни или по-късни варианти на класификационната система на родство, както и на производното матрилинейно наследяване на родова афилиация, респ. на власт и имущество. От друга страна, и системата на управление в подобни общества по принцип е демократична⁴³.

Понякога матриархат се търси по белези, които приемам за недостатъчно обосновани като класификационни характеристики на феномена. Така, както отбелязва току-що цитираната Гьотнер-Абендрот, в подобни общества твърде значима роля играло обожествяването на земята и оттам – култът на Великата богиня майка. Т. е. онзи култ, който при археологическите проучвания на неолитната епоха води до изобилстването на статуетки, представлящи женски фигурки на матрони, и който би могъл следователно – макар и не задължително – да послужи като индикатор за функционирането на матрилинейна обществена организация⁴⁴.

2. 3. Разбира се, прави впечатление, че матрилинейни са преди всичко седентарни земеделски общества от типа на *пueblo* културите в Югозапада на Северна Америка, от типа на интензивно практикуващите земеделие общества на ирокези и други племена от Североизтока на същия континент и т. н. Идеята за взаимната детерминираност на земеделска отседналост и матрилинейност е твърде отдавнашна [срв. напр. **Aberle, D. F.** 1961, р. 703] и неведнъж критикувана. Погледнато откъм генезиса на ситуацията, въз основа на такива примери може да се заключи обаче, че не отсядането довежда до установяването у тези народи на матрилинейността, тъй като изследването на съответните обвързани с матрилинейността системи на родство установява, че не е възможно иновационно развитие на матрилинейност у патрилинейни общества и че по принцип еволюцията е в обратна посока⁴⁵. По-скоро отсядането дава възможност за отчетливо и организационно избистрено изкристализиране на матрилинейната родово-племенна организация, която в други условия има по-непоследователна организационна изява и е в по-значителна степен изложена на рушащи я влияния. Освен това трябва по-прецизно да се представя ролята на търговията в това отношение; интензивната търговия с кожи в Северна Америка например е факт постколониален, който всъщност въобще не предизвиква стопанска и респ. социална корпоративност, която на свой ред да породи матрилокалност и матрилинейност, а обратното – тъкмо в Северна Америка тя руши т. нар. разширено семейство [вж. напр. **Kavalski, E.** 2000, 142–148].

2. 4. Сред примерите за присъствието на основни характеристики на т. нар. матриархат, като матрилинейната родово-племенна организация, са още класическите примери за концепцията за чийфдъма от доколониална Северна Америка. Матрилинейна е родово-племенната организация на чийфдъма на Поухатан от атлантическото крайбрежие на Северна Америка, където изворите засвидетелстват

⁴³ Вж. в това отношение: **Göttner-Abendroth, H.** 1999, 31 sqq., въз основа на примера на една от малките народности в Китай; срв. също: **Nash, J.** 1999, р. 223–235.

⁴⁴ Вж. за култа към Великата богиня-майка и свентуалната матрилинейност в неолитния Чатал Хююк например: **Rountree, K.** 2007, pp. 7–26, с лит.

⁴⁵ Томсън указва в това отношение, че в съобщенията на етнолозите за наблюдаваните от тях съвременни им племена имало много примери за прехода от матрилинейност към патрилинейност, но нито един пример за обратния преход [Томсън, Д. 1958, с. 35]. В случая Дж. Томсън цитира буквално наблюденията на Едуин Смит и Ендрю Дейл върху народа *ила* в тогавашна Северна Родезия. [“We believe it to be established that female descent is older than male descent, and while there are instances of a change from female to male descent, there are none from male to female.”: **Smith, E. W. and Dale, A. Murray.** 1920, p. 292].

двукратно значима роля на жените във висшата потестарна сфера при *пamънките* [вж. напр. **McCartney, M. W.** 1989], както и при някои други племена от този район⁴⁶. Впрочем, препратката към тезата на Фостър [Foster, M. H. 1995], която правят Портман и Херинг [Portman, T. A. A., and Herring, R. D. 2001, p. 188], а именно, че ирокезският матриархат не бил “a true matriarchy”, и че, съдейки по изрични исторически данни, не означавал нещо повече от матрилокалност и матрифокалност, не подпомага стремежа им да отхвърлят категоризацията на племената от северноамериканския Североизток като матриархални. Това е така, както най-общо стана дума (в изложението на параграф 2.2., по-горе), защото в литературата вече е указано, че понятието матриархат не бива да бъде тълкувано по аристофановски, а на базата на прецизното му дефиниране като общество на матрилинейност и на класическия класификационен род на родово-племенната епоха.

2. 5. Впрочем, матриархален е и северноамериканският Югоизток. Така един от чийфдъмите, с които се среща Ернандо де Сото по време на експедицията си в Югоизтока на Северна Америка, бил дори предводителстван от жена. Впрочем, именно матрилинейността в обществото обяснява поведението на лидерите на тукашните „чийфдъми” спрямо де Сото в качеството му на предводител на значителна военна формация, желана за съюзник в междуплеменните войни; двама от вождовете на воюващи помежду си чийфдъми предлагат свои родственици за съпруги на конкистадора, което явно било в техните очи пътят за инкорпориране на могъщия военачалник в колектива на евентуалната му нова съпруга [вж. най-общо, с препр.: **King, A.** 1999, p. 117]. Регионът на разпространение на обществата, категоризирани като чийфдъми, в Северна Америка – поречието на Мисисипи и на нейните по-големи притоци, представлява едновременно с това регион на повсеместно разпространение на родово-племенната организация, при което тази родово-племенна организация тук е матрилокална в преобладаващия брой случаи. От чийфдъмите в Северна Америка единствено простите чийфдъми на племената *каранкава* от крайбрежието на Тексас се приемат за съставени от патрилинейни и патрилокални групи, но у тях, това изглежда, е вторично явление, тъй като в обществената им организация добре се проследяват отделни реликти от дуално-фратриална екзогамия, съчетана, Впрочем, с активно функционираща полово-възрастова стратификация на обществото [вж. повече у **Aten, L. E.** 1983, pass.]. Родово-племенната организация, Впрочем, изглежда, е матрилокална и при *натчезите*, тази историографска „абсолютна монархия” на северноамериканските индианци⁴⁷.

Племенните общности на *чероки*, *чоктау*, *чикасау*, *крики* – отново от Югоизтока на Северна Америка – са описани за времето на XVIII в. също като матрилинейни общества. В литературата е правен опит да се потърсят у тях и патрилинейни институции още преди XIX век, което било времето на акултурационните процеси под европейско влияние [Willis, W. S. 1963]; резюмиран тук накратко, този опит е основан върху анализа на случаи на: изява на привързаност и реално взаимодействие (срещу външни врагове, при вендата и т. н.) между бащи и синове; случаи на завещаване на вождеското богатство (напр. на стада) на синовете; случай на предаване на вождеската власт – и то при един от случаите в течение на три поколения – от баща на синовете, при което само синовете се състезавали за наследяването на властта [Willis, W. S. 1963, p. 253–254]; синовете – преки помощници на вождовете при преговори или други взаимоотношения с колониалните власти [Willis, W. S. 1963, p. 255] и др.

⁴⁶ Вж. по този въпрос и у **Portman, T. A. A., and Herring, R. D.** 2001, p. 188, на чисто бегло изложение за матрилинейността в чийфдъма на *поухатаните* вече съм се позовавал в изложението на параграф 2.2., Приложение III „Праисторически и исторически чийфдъми в Северна Америка. Чийфдъм и военна демокрация”, от моята монография: **Йорданов, Ст.** 2009, с. 160. Съдържащият трафаретни елементи разказ за събитията при срещата на европейците с „крал” Поухатан, събития, в които възлова роля играе архаизираният à la Phrygienne литературен образ на „принцеса” Покахонтас, е разказ, илюстриращ един от най-характерните примери за „централизиран” чийфдъм начело с „крал”, лишен от разпоредителни прерогативи в „сегментарната” структура на имащите самостоятелност племенни колективи от „кралството” му и с типичната за него матрилинейна родово-племенна организация. Чийфдъмът тук е и изграден от племена – без според мен това да противоречи на еволюционната схема на **Елман Сървис** – които са матрилинейни. Картината на John Gadsby Chapman „Коронацията на Поухатан” (The Coronation of Powhatan, 1835 – вж. илюстрацията на гърба на корицата), в която Джон Смит е представен в момент на коронационен ритуал, превръщащ индианския вожд в „крал”, като че ли най-добре илюстрира „изобретяването” (макар че кавичките са по-скоро излишни) на идеята за **върховен всевластен вожд на чийфдъма** от авторите на ранните европейски известия за племенните колективи от този регион.

⁴⁷ Вж. повече за това, с лит.: **Йорданов, Ст.** 2009, Приложение III, „Праисторически и исторически чийфдъми в Северна Америка. Чийфдъм и военна демокрация”, изложението на параграф 3.4., с. 168–169.

Според мен във всички тези случаи влиянието от страна на колониалните власти личи от това, че е налице патрилинейно наследяване на пълномощията за власт, давани от колониалните власти [Willis, W. S. 1963, p. 254 – такъв случай]. Данните на практика може би описват първите симптоми на процеса, който в класическите древни общества довежда до т. нар. фратриархатни политически противоречия.

2. 6. Чийфдъмите от Антилите представлявали типично матрилинейни общества, с наченки на фратриархат и патриархат в наследяването на властта на вождовете, съчетани с господстващата в обществото матрилинейност⁴⁸. Трите висши длъжности у *чибча* от района на днешна Колумбия в Южна Америка също се предавали сред знатните семейства по матрилинейен принцип [Schmidt, W. 1913, pass., цит. по: Золотарев, А. М. 1964, с. 191].

2. 7. Изградени цивилизации като майя от Мезоамерика, типични за които са патрилинейното семейство и патрилинейният род, пазят и някои реликти от матрилинейност [Morley, S. G., and Brainerd, G. W. 1983, p. 227]. От примерите за по-високо развити общества в Южна Америка несъмнено показателен в това отношение е примерът на инките в Андите. Еволюцията на този периферен спрямо по-ранните андски цивилизационни центрове етнополитически колектив е добре проследена по археологически и отчасти по писмени данни от изходния етап на чийфдъм до възходяща ранна държава. Съществува вероятност двуфратриалната организация на столичния колектив да е била матриархална. Някои изследвачи приемат с доста значима доказателствена база, че владетелската династия на инките е била матрилинейна, възходяйки към до-експанзионисткия период на инкската държава [вж. напр.: Rostworowski De Diez Canseco, M. 1999, pass., цит. по D'Altroy, T. N. 2000, p. 309–314], най-вероятно – и към епохата на политогенезис.

2. 8. И в Океания, представляваща, така да се каже, класическата страна на чийфдъма, тази политическа организация е типична за също тъй матрилинейни общества, такова е например микронезийското матрилинейно общество. Примерът на микронезийското общество от островите Трук и Понапе, съставено от много самостоятелни chieftainships (категоризирани като сложни чийфдъми), представя социална система с матрилинейна родово-племенна организация [вж. Fischer, J. L. 1957, pass., цит. по препечатката му в: Clifton, J. A. (ed.), 1968 [=Fischer, J. L. 1968], p. 375 ff., 379, 388 sqq.; срв. Peoples, J. G. 1993]. Такъв е и примерът на Тробриандските острови, приведен по-горе (в изложението на параграф 1.4.). И както също вече стана дума по-горе (в изложението на параграф 1.8.) матрилинейната дуално-фратриална организация в Меланезия също е почти повсеместно засвидетелствана. По принцип т. нар. matrilineal residence е феномен с голяма древност в австронезийските общества⁴⁹. В най-ново време проблемът за матрилинейността като типична характеристика на обществата от Океания отново се обсъжда в позитивен за тази концепция план [вж. напр.: Hage, P. 1998, pp. 365–379; Marck, J. 2008, pp. 345–382; Hage, P., and Marck, J. 2003, pp. 121 – 127, с лит., и др.]

2. 9. Матрилинейността е древен феномен в Африка; тя е била характерна за ранната история на банту-езичните народи, едни от най-многобройните в континента [Hage, P., and Marck, J. 2011, pass.]. Африканските чийфдъми също застъпват матрилинейността. Ако се съди по примера, анализиран от Ян Вансина [Vansina, J. 1998; други примери от Африка: Йорданов, С. 2009, с. 80, с лит.], ранните африкански чийфдъми по своята социално-политическа организация са акефални и базирани върху първобитната полово-възрастова стратификация и матрилинейността. Впрочем, в едно интересно съпоставително изследване полският учен Михал Тимовски указва една важна специфика на родово-племенната организация в доколониална Африка – тя съжителства с много по-малък брой центрове на политогенезис и съответно се запазва по-продължително време в архаичен вид, докато досегът на варварските народи от ранното средновековие с ареала на гръко-римската античност им оказва много по-силно акултурационно влияние и в резултат – за относително кратко време разрушава родово-племенната им организация⁵⁰. Заслужава да се отбележи, обаче че в Африка тази по-архаична и по-

⁴⁸ Александренко, Э. Г. 1976, с. 158–159; срв. също: Keegan, W. F., and MacLachlan, M. D. 1989, pp. 613–630; Ensor, B. E. 2013, pp. 84–96, и др. W. Keegan и M. MacLachlan все пак отбелязват: „In practice, matrilineal descent was expressed in the inheritance of rank through the female line, with females sometimes inheriting chiefly positions.” [Keegan, W. F., and MacLachlan, M. D. 1989, p. 618, с лит.]

⁴⁹ Вж. детайлно у Jordan, F. M.; Gray, R. D.; Greenhill, S. J., and Mace, K. 2009, pp. 1957–1964.

⁵⁰ Tymowski, M. 2008, pp. 171–196. Михал Тимовски пише буквално [p. 177]: „The phenomenon of tribes existing and surviving outside states is only one of the symptoms of coexistence between these two types of a political organization. Another symptom is the survival of tribal organizations inside state organizations. This was the case both

продължително функционираше родово-племенна организация е най-често матрилинейна, а освен това, в случаи като ситуацията в долното течение на р. Конго, както е изяснена от О. С. Томановская⁵¹, външно съответстваща на представите на Гринин и Коротаев за обратната еволюция – от чийфдъм към племенни общности, тези племенни общности са отново главно матрилинейни.

3. От друга страна, типично за т. нар. чийфдъми е **значимото място на общината** в тяхното социално устройство. По принцип социалното устройство на обществата от епохата на политогенезис представлявало твърде специфично структурно-функционално единство на родово-племенната организация, полово-възрастовата стратификация и общината. Всъщност, в определен смисъл общинното поселване започва постепенно да се превръща в типичната, особено значимата социална единица именно през епохата на политогенезис и именно там трите основни подсистеми на социалната организация през тази епоха се взаимопреплитали. Във връзка с тази важна роля на общината ще припомним факта, върху който вече съм се спирал, а именно, че т. нар. военни демокрации спокойно могат да се обрисуват като племенни конфедерации, съставени от общини, и че дори един от от класическите примери за военнотемократично общество – ирокезите, е категоризиран от американския антрополог Уилям Фентън тъкмо така – като „конфедерация от села”⁵². Същата констатация се прави обаче и по отношение на т. нар. чийфдъми, категоризирани от **R. Cohen** [1994, p. 328–329] като исторически първите multi-village units. Разбира се, и в този случай изводите, формулирани в една моя по-ранна публикация, запазват валидността си – общинното поселване не изключвало функционирането на родово-племенната организация, предоставяйки ѝ базата за дислокация на все по-активно разрастващите се и в резултат сегментирани се нейни звена⁵³. Продължавам да смятам, че изследвачът, който не разполага с етноложки данни, е склонен да вижда в поселищната организация от епохата на политогенезис само units of settlement clusters, докато комплексното етноисторическо изследване е в състояние да очертае един по-пълнен структурно-функционален модел на изследваните етнополитически общности.

3. 1. Разбира се, един специфичен вариант на историческото съотношение между родово-племенна организация и община се съдържа в процеса на формиране на крупни селища на т. нар. ранни земеделци. Археологическите култури от Югозапада на Северна Америка (Хохокам, Могольон и Анасази), както и техните етноложически наследници – племената пуебло, са характерен пример за този специфичен вариант. Ако бегло илюстрирам формирането му, то разкопките на селище от късния период на археологическата култура Могольон (1500 – 1200 г.) позволяват очертаването на “сърцевинна работна площадка” още в етапа, предшестваш скупчената архитектура на допрените плътно едно о друго и надградени едно над друго жилища на т. нар. пуебло; площадка, която, по определението на изследвачите, била материалният корелат на онзи процес на supra-household cooperation, който според тях довел до появата на специфичната pueblo room-block architecture на американския Югозапад [**Scarborough, V. L.** 1989, pp. 405–425]. Що се отнася до типологията на тези общества, тя се определя като “complex organization”, но се задава въпросът: Was it or wasn't it a lineage-based organization? conical clan? chiefdom? [**Sebastian, L.** 1992 [1996], p. 42, по отношение на данните за Chaco Anasazi].

in Europe and in Africa. One of the most important features attributed to early states is exactly the continuation of pre-state social systems, first of all the tribal ones, inside an early state. Elimination of tribal structures occasioned the transformation of the state organization of an early type into a mature state [...]. However, the process of disintegration and elimination of tribes existing inside states took a different course in Europe than in Africa. In Europe, the process was relatively fast – it lasted from one to a couple of centuries, with considerable differences between the individual regions of Europe and the individual states. However, in Africa (as well as in many other non-European societies) the elimination of tribes existing inside states was either very slow – or did not happen at all.“

⁵¹ Заварените етнополитически формирования, категоризирани в първите европейски известия за тях с категориите на феодалната епоха като „кралства”, се разпадат на племенни общности, които са главно матрилинейни. Вж. повече у **Томановская, О. С.** 1977. За матрилинейността в Африка, вкл. в „кралството” Лоанго от района на Конго, но категоризирано като чийфдъм, вж. също и **Andrej, Matrilinere Afrika...**, pass. Вж. за дискусийността на категоризацията на африканските общества, вкл. тези от района на долното течение на р. Конго: **Skalnik, P.** 2001–2002, pass.

⁵² Вж. **Йорданов, С.** 1991 [2017], с. 56, с лит. Категоризацията на Уилям Фентън: **Fenton, W. N.** 1971, p. 135; цит. по: **Аверкиева, Ю. П.** 1974, с. 230.

⁵³ Вж. **Йорданов, С.** 1991 [2017], с. 49 и сл., с лит.

Селищни общности от типа на пуеблосите в С. Америка не би могло да се категоризират като аналози на т.н. чийфдъм. Те всъщност представляват реализация на възможността в ранноземеделската епоха в относително крупни селищни агломерации да бъдат съсредоточени в някои случаи цели племенни колективи. Значителното по размери общинно селище става типичен феномен в социалната организация на такива общества. Отделните племенни общности от Югозапада на Северна Америка все пак представлявали, подобно на племенните общности от гористия Woodland, „конфедерации от села”, в случая – „конфедерации от пуеблоси”, макар и съсредоточени в по-малко на брой и по-големи селища с внушителната room-block architecture, изпълняваща и фортификационни функции. Племенната общност пуебло Лагуна е характерен пример в това отношение – освен основното пуебло с название Лагуна – откъдето и названието на цялата племенна общност, те обитавали още пет селища: Ensinal, Mesita, Pagueate, Paraje, Seama. Същият е обликът на поселищната система и на останалите племена пуебло. При това, независимо от относителната самостоятелност на отделното room-block settlement (наречено от испанците пуебло, откъдето и общото название за племенните общности с такъв тип селищни агломерации), то все пак било част от съответната племенна общност⁵⁴. И ако за археологическите находки от такива селища изследователите се питат дали в организацията им присъства коничният или друг тип „клан”, то за унаследяващите тези култури племенни общности, наричани *пуебло*, клановата система е типичен феномен⁵⁵. Съгласно наблюденията на Едуард Дозиър [Dozier, E. P. 1960; срв. Nagata, Sh. 1970, p. 136–137], у източните племена пуебло, практикуващи икономика, силно зависима от общинския контрол върху иригацията, lineages били слабо развити, докато племената Хони, практикуващи екстензивно, “floodwater” земеделие, притежавали една развита система от lineages⁵⁶. Това различие явно било следствие от увеличената значимост на общинната организация. Съответните обществени последици, впрочем, били налице и в класическите примери за военнорепубликански общества и в този регион на света те явно се проследявали навсякъде, но като цяло родово-племенна организация и община функционирали съвместно, в едно относително динамично равновесие. Впрочем, наличието в Югозапада на Северна Америка на известен брой селища, разположени в преходните райони между големите културни ареали (например, между Хохокам, Могольон и Анасази), в които се открива смесване на културни черти, се тълкува като довод в подкрепа на становището на М. Фрид, че unranked horticulturalists са създавали организация в относително свободни, необвързани социални мрежи (networks), или, иначе казано, у тях липсвала обединителната племенна структура, която да ги обвързва в по-стабилно и действено социално единство [вж. най-общо, с лит.: Haas, J. 1982, p. 9–10]. Верификацията на този извод по данни от наследяващите археологическите култури от региона общества като че ли не потвърждава това наблюдение, доколкото у племената пуебло племенните структури представлявали стабилни и отчетливо проследими (в териториално-организационен план) етнополитически образувания именно от типа на племето.

Откриваните от археолозите clusters от селища с близки параметри несъмнено засвидетелстват наличието на общини, но какво е организационното изграждане на обитаваните ги колективи, това трудно може да се определи. Както бегло видяхме по-горе, т. нар. дълги домове в европейските праисторически култури правят допустимо допускането, че те са били обитавани от звена на родово-племенната организация. Както виждаме обаче, праисторическите room-block settlements от американския Югозапад, независимо от аналитичните възможности на етноисторическата методика на проучване, също не позволяват категорично да се заключи какъв тип родово-племенна организация е изграждала населяващите ги колективи.

⁵⁴ Американският антрополог Frank Hamilton Cushing пише по отношение на племенната общност *зунни*: „Like the other Pueblos, the Zunians, when discovered, were found living in segregated towns, but unlike the other groups, they were permanently and closely confederated in both a political and hierarchical sense. All their subtribes and lesser towns were distinctively related to and ruled from a central tribe and town through priest-chiefs, representative of each of them, sitting under the supreme council or septarchy of the “master priests of the house” in the central town itself.” [цит. по: Wilcox, D. R., Gregory, D. A., and Hill, J. B. 2008, p. 16].

⁵⁵ Вж. напр. описанието ѝ у Hodge, F. W. 1896, pp. 345–352. От литературата от последно време срв. Fowles, S. 2005, pp. 25–52.

⁵⁶ Connelly, J. C. 1956; Eggan, F. 1966, p. 125; библиографската справка в това отношение заемам от коментара на Sh. Nagata към публикацията на Елизабет Туукър: Tooker, E. 1971, p. 371.

Следва да се отбележи, че в определени условия в тази посока започват да се развиват крупните селища на редица общества от епохата на политогенезис. Като показателен пример за това изследователите посочват африканската племенна общност **яко**. Тя обитавала в крупни селища, до 11 000 души във всяко, състоящо се от квартали, където се заселвали кланове, не винаги родствени помежду си; част от кварталите включвали население от чужд произход, асимилирано от яко. Управлението на кварталите се осъществявало от своеобразен съвет на старейшините – събрание на авторитетните жители с висок социално-възрастов ранг, решаващо проблемите на квартала въз основа на традиционните норми; в този управленски орган нямало пропорционално представителство на клановете. Върховният управленски орган на цялото селище бил 50-членен, сред които 24 старши по социално-възрастов статус. Сред старшите членове на съвета била и фигурата на “старейшината”-първожрец, с 10 жреци – негови помощници. На този съвет били подчинени няколко асоциации – звена от възрастовата стратификация на обществото, които се занимавали със съдебните, земеделските и други общоселски въпроси. Всички лидери в селището изпълнявали задачите си без откъсване от текущата си трудова дейност, единствено главата на селището, неговият сакрален вожд, бил освободен от житейските грижи и живеел за сметка на дарове и приношения⁵⁷.

Тук ще си позволя непълно обосноваването от системно проучване констатацията, че на практика такава еволюция към сравнително крупни селища е донякъде типична за епохата на политогенезис. Изглежда все пак, че тя е характерна за редица региони от древния Преден изток⁵⁸. Изглежда, и тук ранноземеделските неолитни и халколитни общества в условията на трудно защитими равнинни райони се принуждавали да изграждат крупни племенни центрове, способни да мобилизират по-значителни защитни военно-политически контингенти. Следва да се каже, че донякъде е подобна еволюцията и селищната система на обществата от типа Moundville в Югоизтока на Северна Америка, а начални форми на аналогично развитие към крупни селища се наблюдават и у манданите в прерийния ареал [вж. за тях напр.: **Guidieri, R.** 1969, р. 68–70]. Проблемът брой вече сериозни опити за анализиране и несъмнено по-нататъшното му обсъждане е перспективно.

3. 2. Картината на мястото на общината в ППС на някои късни племена-консервати не променя горната констатация. Родово-племенните общества от Североизточна Индия – мотични земеделци с развитие на социална стратификация, практикуващи „планински” тип земеделие – представят разнообразни инварианти на социална организация с различно съотношение на община, родова организация и полово-възрастова стратификация. Съгласно описанието им от **С. А. Маретина** [1980, с. 144–157], независимо от особено значимата роля на общината, останалите два елемента играят значима роля. Родовата организация при тези племенни общности е силно усложнена, представлявайки система от много подразделения, разраснали се и делокализирани; ситуация, поради която реален колектив бил не родът, а частта от рода (линиджът), локализирана в общината. Следи от матрилинейност и от някога доста значимата роля на мъжкия дом допълват картината на едно общество, което в условията на загуба на независимост и на прогресивно рушене на старинната социална организация в рамките на индийската държава все пак пази значителни елементи от някогашната ППС.

3. 3. Проблемът за ролята на общината в епохата на политогенезис и респ. в социалната организация и ППС на чийфдъма е обемна проблематика, която също ще засегна съвсем бегло. Изследването ѝ е от значителна важност, тъй като то позволява по-пълно да се проследи трансформацията на ППС в епохата на чийфдъма в нейния цялостен структурно-функционален модел. Впрочем, важното място на общината в този структурно-функционален модел е изрично подчертано в определението на Тимоти Ърл за чийфдъма, съгласно което чийфдъмът се основавал върху два организационни принципа: “ранжиране”

⁵⁷ Вж. повече у **Forde, C. D.** 1961 [1967], pass. Срв. препратка към този пример у **Васильев Л. С.** 1980, с. 180–181, за когото това е праобраз на надобщинна (?) структура, както и значимата роля на коректив на геронтократизма в тази потестарно-политическа система, изпълнявана от възрастовата стратификация. Срв. за това изложението в раздели 4.4., 4.5., 4.6., 4.7. от изложението в глава първа, параграф 1.4. „Първобитната полово-възрастова организация на обществото и институционалната система на военната демокрация” от глава първа, „Теоретико-методологически проблеми на изучаването на прехода към класово общество и държава. Постановка на въпроса.” [**Йорданов, С.** 1991 [2017], с. 71–73].

⁵⁸ Срв. в това отношение съпоставката между крупните неолитни селища в древния Преден Изток и селищата на **яко** в Африка, у **Березкин, Ю. Е.** 1994, с. 11.

на личните статуси в рамките на местните общини (local community) и регионалната централизирана организация на местните общини [Earle, T. 1978, p. 2].

4. Впрочем, родово-племенната организация на т. нар. чийфдъм, оказва се, отговаря по своите параметри на онази картина на взаимопреплитане на родовите структури със звената на **първобитната полово-възрастовата стратификация** (по-нататък: ППВС) и общинното устройство, към която вече съм привличал вниманието. Както стана дума в изложението по-горе, в определението на Severin Fowles и William Parkinson за племето на ППВС е отредена важната функционалност на „panresidential corporate institutions” [Fowles, S., and Parkinson, W. 1999, pass.] – една основополагаща тяхна функционалност, неведнъж изтъквана от изследователите. Тази важна констатация, очертаваща структурно-функционалното единство на общинна система, родово-племенна организация и ППВС, тук няма да детайлизирам – тя се нуждае от отделно изложение⁵⁹. Ще се спра само на един аспект от този проблем, а именно, почти повсеместното проследяване на ППВС в социалната организация и ППС на чийфдъмните, респ. на обществата от епохата на политогенезис⁶⁰.

4. 1. От значение е освен това и фактът, че в онези обществени структури, които Ю. И. Беръозкин определя с термина **апатани** и които би могло да бъдат оприличени по основните параметри на социално-политическото им устройство на простия чийфдъм, респ. на военнотемократичните общества, ППВС играела важна роля. В случая чрез този термин се категоризират преходните и раннодържавните общества в Иранското плато през III–II хил. пр. н. е., което е важно с оглед установяването на мястото на ППВС и в този регион през указаната епоха [вж. Антонова, Е. В. 1996, с. 226–227 и др.]. Впрочем, присъствието на нейни реликти в социално-политическата система на древните общества от този регион е изрично фиксирано, което прави твърде вероятни изводите, обосновани единствено чрез типологично сравнение. И накрая, такива общества, категоризирани от П. Браун като чийфдъми или царства, като яко, ибо и йоруба в Африка, представлявали общества, в които политическите функции били изпълнявани от възрастовите „associations” [цит. по: Eisenstadt, S. N. 1959, p. 200]. А това са примери на общества, активно впитати в социалното си устройство и родово-племенна организация, и възрастова стратификация, и общинното поселване в хетерогенни общини. Впрочем, африканският народ яко, който като тип обществено устройство и като тип поселищна система е в най-значима степен сравним с племената пуебло от Северна Америка, си прилича с тях и по типологически твърде близката система на властовите структури, което е показателно с оглед на нашата тема. Последните два примера са важни, за да се види доколко инерцията да се окачествява като чийфдъм всяко едно общество с известна сложност на обществената система (complexity, както бива окачествяван този етап в трансформацията на родово-племенните общества след неолитната революция в западната историография) предизвиква с нищо неоправдан акцент именно върху мястото на вожда в управленската му система. По принцип, Африка дава много примери за активно функционираща ППВС, като и тук тя е типична за т. нар. чийфдъми, ако съдим по вече цитираното изследване на Ян Вансина (в изложението на параграф 2.9., по-горе), представящо пример за акефален ранен чийфдъм, базиран върху първобитната полово-възрастова стратификация и матрилинейността [Vansina, J. 1998].

⁵⁹ Вж. препратка към някои примери от доколониална Африка: Йорданов, С. 2009, с. 80, с лит. Сходна е типологията на микронезийското общество от островите Трук и Понапе, бегло представено вече по-горе (в изложението на параграф 2.8.), в чиято социална система, основана на матрилиейна родово-племенна организация, своето място заемала и ППВС. Инвариант на този феномен представят и **манданите** от Северна Америка, спрямо чиято дислоцирана в относително крупни седентарни селища родовообщинна организация функциите на надобщинно обединително звено играели военните общества, т. е. звената на ППВС [Guidieri, R. 1969, pass., с лит.]. Примерите могат да бъдат умножени.

⁶⁰ Вж. относително детайлното представяне на проблемите на ППВС в изложението на параграф 1.4. „Първобитната полово-възрастова организация на обществото и институционалната система на военната демокрация” от глава първа, „Теоретико-методологически проблеми на изучаването на прехода към класово общество и държава. Постановка на въпроса.” [Йорданов, С. 1991 [2017], с. 61–79], както и изложението в очерк втори на книгата: Йорданов, С. 2009, с. 104–129, към които ще препратя за една синтезна картина на феномена и за отделни конкретни въпроси.

4. 2. Тук няма да се спирам на въпроса за промените на ППВС в преходната епоха – в отделни случаи трансформацията ѝ е така значителна, че в нейните реликти понякога е трудно да се познае изходният прототип. Но тя, също като племето, е онзи елемент от социополитическата система на родово-племенната епоха, който присъства неотменно в редица общества, независимо от тяхната историографска категоризация, и съвсем не може да послужи като *differentio specifica*, за да отграничи чийфдъма като различен тип преходно общество. В случая се солидаризирам с **Л. Е. Куббел** [1988, с. 122], който обръща внимание, че рязкото противопоставяне на ролята на родово-племенната организация като потестарна структура на същата роля на ППВС у С. Айзенщад е необосновано. „Но при всей широте спектра использования возрастных классов в качестве потестарной структуры – пише руският етнолог – они, по-видимому, даже действуя параллельно с категориями родственных отношений, никогда не могут вытеснить последние из потестарной сферы.” В това отношение обществата, определяни като чийфдъми, споделят една общоисторическа специфика, независимо че тази специфика предопределя и появата на конкретно-исторически варианти, при които полово-възрастовата стратификация се развива в доминиращия тип обществено-политическо устройство, както е при общества като онези на зулусите или на нилотите в Африка⁶¹. Разбира се, и в това отношение анализът трябва да бъде подчинен на историзма, за да може констатацията на Е. Сървис, че обществата с полово-възрастова стратификация били „profoundly inequalitarian” [Service, E. R. 1975, p. 49] да е достатъчно прецизна. ППВС е в еднаква степен валидна и за родово-племенната епоха, и за епохата на ранната държава, при което в първата тя е една демократична социално-политическа система, но е силно модифицирана във втория случай, т. е. в раннодържавните общества. Ако се възползваме от току-що приведената съпоставка между нилотите и зулусите в Африка, то **демократичната по характера на функционирането си възрастова стратификация в първото общество е отстъпила място на възрастовата стратификация, преобразена в своего рода постоянна армия, пряко подчинена на раннокласовия владетел, при зулусите.**

4. 3. Чийфдъмите от Антилските острови също познавали ППВС като феномен [Александренков, Э. Г. 1976, с. 146–147], представлявайки най-вероятно общества със социална организация, базирана върху взаимопреплитането между родово-племенна, първобитна полово-възрастова организация и общинно поселване. Селищата в Малките Антили представлявали именно пример за такова взаимопреплитане – голямата постройка на мъжкия дом в центъра на поселището била заобиколена от малките жилища на двоичните семейства; обществената дейност протичала в мъжкия дом [пак там, с. 168, 172 и сл.].

4. 4. Интересно е също така, че по археологически данни наличието на полово-възрастова стратификация в поселищата на формативна Оахака – т. е. онова доколумбово общество, което е послужило на Фланъри за намирането на археологически „корелат” на етнологическата реалия чийфдъм – също се фиксира. За провеждането на инициациите били изградени малки обществени домове, които, както отбелязва Дж. Маркър, били предшественици на **yoho tiya**, или „lineage house” на историческите запотеки. Впрочем, тук се установява функционирането на съответните ритуали и на женските възрастови организации, т. е. на всички елементи на класическата система на ППВС на обществото⁶². Просто за пълнота в картината на това общество – през анализирания от Маркър период населението на долината брояло около 2000 души, живеещи в 40 селища с площ от 1 до 5 хектара и в едно голямо поселище от около 60–70 хектара. Впрочем, същото е валидно и за археологическите култури по долината на реката Мисисипи в Северна Америка. И там протоурбанистичната част на селището Кахокия, представляващо центъра на подобна поселищна агломерация, се състояла от сгради, определяни като складове, ритуални постройки, т. нар. домове на съвета, а също така и мъжки домове [Emerson, Th. E. 1997, p. 265–266; цит. по: Swagerty, W. R. 2000, p. 501–502].

Мезоамерика илюстрира това важно място на ППВС и с примери от предисторията на етнополитически организации с вече държавна ППС. Така, когато биват анализирани дворцовите комплекси на майте от класическия период от историята им (границата на двете ери – X в. от н. е.),

⁶¹ Ролята на ППВС в системата на управление при сегментните общества и при ранните държави от типа на зулу: **Куббел, Л. Е.** 1988, с. 120–121.

⁶² Вж. **Marcus, J.** 1999, p. 69. Вж. също и **Flannery, K. A., and Marcus, J.** 2003, p. 11802 – бегло упоменаване на съществуването на мъжки домове през архаичния и формативния период от историята на Оахака, с лит.

една от идеите, които се формулират при анализа им, е идеята, че те са представлявали обиталища на мъжки съюзи, т. е. мъжки домове [Pollock, H. E. 1965, p. 411; цит. по: Гуляев, В. И. 1976, с. 220]. Становището на Н. Е. Pollock заслужава по-нататъшен анализ; в случай че е добре обосновано, това становище засвидетелства важната роля на ППВС и у майте, а от друга страна, становището на Pollock напомня силно формулираната по данни за Омирова и архаична Гърция концепция за еволюцията на мъжкия дом в дворец.

5. Един много важен проблем, подлежащ на изясняване с оглед пълнота на картината на типологията на чийфдъма, е проблемът за териториално-популационните измерения на социално-политическите организми, обозначавани като чийфдъми. В литературата вече са натрупани наблюдения върху едната страна на тази съвкупност от параметри на чийфдъма – броя на населението, и тези наблюдения са изключително важни.

5. 1. **В популационно отношение чийфдъмът бил сравнително неголяма общност.** Обобщенията на демографската картина на чийфдъма и ранната държава в литературата представят чийфдъма по следния начин⁶³. Докато „простият чийфдъм“ имал население от няколкостотин души до няколко хиляди, при което като известен еталон се указва например броят на населението в простия полинезийски чийфдъм, обичайно броящ около 3 хиляди души [Earle, T. 1978, p. 170; срв. също и Carneiro, R. L. 1981; Earle, T. 1997; Johnson, A. W., Earle, T. 1987, p. 230–246], то комплексните чийфдъми, поне на Хавайските острови, били с население между 30 000 и 100 000 души, а държавите – стотици хиляди до милиони. По-особено място заема становището на К. Ренфрю, според когото някои по-малки държави могат да имат население малко над 2 000 души [Renfrew, C. 1982]. Въз основа на сравнителни данни за трите Америки G. Feinman and J. Neitzel [1984] отбелязват, че почти всички т. нар. middle-range societies имат население от максимум 31 000 души. В литературата се приема, че ако чийфдъмът е бил с не особено значима популация, то т. нар. ранни държави по принцип са били с популационна норма, която обичайно надвишавала 50 000 души; в това отношение се посочва една цифра, оценявана като израз на междинна позиция, представлявайки своего рода праг между броя на населението на чийфдъма и онова на държавата – 48 000 души според P. T. Baker and W. T. Sanders [1972; срв. също и Березкин, Ю. Е. 1997, с. 4, с лит.]. Да се спрем най-общо върху демографската ситуация, водеща до такива изводи.

5. 2. На първо място, следва да се очертаят популационните характеристики на додържавните родово-племенни общества – изходен пункт за развитието на т. нар. чийфдъм. Приема се, че по принцип племето-етникос, респ. класическото племе – етносоциален организъм, не е представлявало значима популационна величина. У папуасите от Нова Гвинея дори и в постколониалната епоха числеността на племето варира между 1000 и 1500 души, с изключение на отделни племена, например племето *аранеш*, достигащо до около 5000 души⁶⁴. Племето *яномамо* от Амазония, представляващо акефално общество, дава картината на популация от около 15 000 души, разселени в над 120 селища, във всяко от които обитават между 40 и 250 души [Chagnon, N. A. 1974, pass.].

5. 3. Ако подходим от тези цифри към демографската ситуация у северноамериканските племена⁶⁵, то указаната от Ърл еталонна численост за населението на простия чийфдъм представлява численост, приблизително отговаряща на установеното от Морган като средна численост на северноамериканското индианско племе⁶⁶. Така например, според данните на Морган, *оджибве* броели 16 хиляди души [Морган, Л. Х. 1946, с. 216], т. е. средно по около 700 души на един род, а ирокезите, алгонкините от източния бряг на реката Хъдзън и на Лонг Айлънд, племето *ери* и т. нар. от Морган *неутрална нация* – общо не повече от 25 хиляди души [Морган, Л. Х. 1946, с. 145], респективно, по данни отново на Морган, към 1650 г. петте племена на ирокезкия племенен съюз (без *тускаропа*)

⁶³ В случая привеждам историографската справка у Stanish, Ch. 2001, p. 56–57. Срв. за племето като феномен, вкл. популационните му параметри: Richerson, P., and Boyd, R. 1999, pass.

⁶⁴ Вж. цифрите, указани в сборника: Herdt, G. H. (ed.), 1982, pass.

⁶⁵ Тъй като някои от тях, както е известно, са измежду примерите в концепцията за чийфдъма, вж. по-детайлно у мен: Йорданов, С. 2009, Приложение III, „Праисторически и исторически чийфдъми в Северна Америка. Чийфдъм и военна демокрация“, с. 154–189.

⁶⁶ Морган, Л. Х. 1946, с. 218, срв. обаче с. 149, където той посочва цифрата по-малко от 2000 души.

броели малко под 20 хиляди [Морган, Л. Х. 1946, с. 164] или 25 хил. души [Морган, Л. Г. 1983, с. 22]. Само неутралните ирокези, разгромени от ирокезите през 1650 – 1651 г., които са един от най-характерните примери за чийфдъм в доколониална Северна Америка⁶⁷, броели към 1600 г. съгласно изчисленията на Джеймс Муни около 10 000 души. Въз основа на известното за тяхната поселищна система се получават цифрови параметри, при които неутралните ирокези, населявайки около 28 селища, обитавали, следователно, селища от по около 350 души средно. Тук само бегло ще отбележа, че тази демографска ситуация дава картина, различна от онази например на племето *Wappinger* от приблизително същия регион; това алгонкинско племе, разделено на 17 subdivisions и обитаващо над 70 селища, брояло пак по информация на Муни около 3000 души, което ще означава, че в едно селище живеели средно малко над 30 души [вж. Swanton, J. R. 1952, p. 33 sqq., и цитираният там Mooney, J. 1928, pass.]. Впрочем, спрямо тази демографска ситуация положението при племената от атлантическото крайбрежие е приблизително следното⁶⁸. Едно от добре известните племена, *уампаноаг*, също засвидетелствано в изворите от XVII век като предводителствано от „крал“⁶⁹, било според Муни около 2400 души през 1600 г., а според други автори – не по-малко от 3000 души, организирани в 4 или 9 subdivisions и обитаващи около 50 селища. Конфедерацията, респ. чийфдъмът на Поухатан бил съставен от 30 subdivisions, броящи общо около 9 000 души (от тях 2400 воители) и населяващи около 120 селища, т. е. средно по около 75 души в селище, като се има предвид, че параметрите на subdivisions и селища варирали до известна степен (между племената в конфедерацията като най-голямо се указва *Wicocomoco*).

Както се вижда от тези данни, северноамериканските примери за „племенни“ чийфдъми са с популационния обхват на класическия пример за военна демократично общество от този регион – ирокезите. По този показател „простият чийфдъм“ с абсолютните параметри на числения му състав, изведени като норма от Т. Ърл, съвпада с племето у Морган и у изследвачите, използващи терминология, възходяща към него, тъй като цитираните по-горе примери за популационния обхват на отделното племе варират около цифрата 2 до 3 хиляди души. Въпреки нестабилността и сезонността в активния съвместен живот на племенната общност *же* от тропическите гори на Бразилия, като цяло тя също брой близка цифра – 2 до 3 хиляди души [Березкин, Ю. Е. 1994, с. 7–8, с лит.]. Популационният ръст на племенните съюзи от епохата на военната демокрация вече очертава една по-висока цифра, около 9–10 хиляди, ако се изходи от примера на племенната общност *поухатан*⁷⁰ и от примера на *неутралните ирокези*. Впрочем, описан откъм поселищната му система, племенният съюз на ирокезите дава твърде сходна картина. Спрямо общия брой на селищата в чийфдъма на Поухатан общият брой на селищата в племенния съюз на ирокезите, заедно със селищата на покорените племена и смесените селища, е по-висок – общо над 220 селища, от които над 120 изрично указани в източниците като обитавани от петте ирокезки племена. Така по брой на селищата ирокезите превъзхождат чийфдъма на Поухатан или онзи на „крал Филип“. Както се вижда, и в изворите, и в модерната литература като чийфдъми се окачествяват както малкото, единично племе, така и по-големите племенни съюзи. От друга страна, примерите от този регион и за чийфдъми (в съответната теоретико-понятийна система) – например чийфдъмът на Поухатан, и за военна демократични етнополитически структури (в тръгващия от Х. Л. Морган теоретико-понятиен модел за общества от епохата на политогенезис) – ирокезите, представляват племенни общества със сходни популационни характеристики. Населението на онези племенни общности от Северна Америка, които се указват като примери за броя на населението в чийфдъма като феномен, не превишава онази цифра, която етнолозите посочват като типична за племето,

⁶⁷ Вж. най-общо за това, с лит.: Йорданов, С. 2009, Приложение III, „Праисторически и исторически чийфдъми в Северна Америка. Чийфдъм и военна демокрация“, изложението на параграф 4.7., с. 179–180.

⁶⁸ Отново въз основа на данните на Муни за племената във Вирджиния, сумирани у Swanton, J. R. 1952, p. 19 ff., 61 ff.

⁶⁹ Това бил „крал Филип“, както го нарекли европейските заселници, срещу когото била водена индианската война от 1675 – 1676 г. Вж. най-общо за това: Йорданов, С. 2009, Приложение III, „Праисторически и исторически чийфдъми в Северна Америка. Чийфдъм и военна демокрация“, с. 161. По въпроса дали въпросният „крал Филип“ предводителствал *уампаноаг* или *некуот* вж. статията на Velikova, R. 2002, pp. 311–335.

⁷⁰ Поухатан било не името на племенния paramount chief, а на едно от племената и респ. на едно от селищата, вж. по-детайлно у мен, с лит.: Йорданов, С. 2009, Приложение III, „Праисторически и исторически чийфдъми в Северна Америка. Чийфдъм и военна демокрация“, изложението на параграф 2.2., с. 159–161, с лит.

респ. за племенните съюзи. Редом с това, засвидетелстваният по писмени данни чийфдъм от типа на чийфдъмите на moundbuilders – онзи на натчезите, – не е с много значим популационен състав при население от около 6000 души⁷¹.

5. 4. Проучванията по археологически път чийфдъми в този регион дават сходна картина. Така по направените изчисления за един от чийфдъмите в района на Мисисипи между 3 и 8 хиляди души наброяват само обитателите на централното поселище от разположения по поречието на Блек Уорийър Ривър чийфдъм Маундвил; за комплекса Кахокия, включително близките „градчета”, села и „хутори”, се указват различни цифри, вариращи от 25 до около 50 хиляди души, като в последната преоценка на данните се приема като по-прецизна цифрата около 10 хиляди, и т. н.⁷² Някои изследвачи указват и по-ниски цифри. Така Найт Джуниър и Степонайтис приемат, че през периода на изграждане като монументален регионален център на комплекса Маундвил (1200–1300 г.) той е имал население между 1000 и 1700 души, а заедно с населението на трите други съвременни му групи от маунди, всяка от които може би е била център на разпръснатата група от около 400 души, целият чийфдъм Маундвил би трябвало да е броял около 2 500 души, от които приблизително половината би трябвало да са живели в главния център [Knight, Jr., V. J., and Steponaitis, V. P. 1998; Steponaitis, Vincas P. 1998]. Следователно, като цяло населението на такъв чийфдъм явно е брояло максимум няколко десетки хиляди – цифра, приближаваща се към онези на указаните общества от северноамериканския Woodland, респ. леко надвишавайки ги.

5. 5. Трябва да се отбележи и това, че праисторическите чийфдъми, т. е. онези чийфдъми, които са изучават единствено по археологически данни, и в Стария свят изявяват сходни параметри. Така по данни от халколитната епоха един чийфдъм бил с площ приблизително 500–1000 км², което означава, че той се простирал върху площ, варираща от фигура със страни 25 на 20 км (500 км²) до фигура със страни 50 на 20 км (1000 км²); в него имало едно или повече от едно централно селище [Kristiansen, K. 1991, p. 27].

5. 6. Сходни са количествените измерения на териториално-популационния обхват на чийфдъмите от Микронезия, например онези от островите Понапе и Кусайе, указвани като чийфдъми с типологията на сложните чийфдъми от Хаваите и Таити. Така остров Понапе (с по-ново име Pohnpei) при площ от 130 кв. мили бил обитаван от 20 000 души и бил традиционно разделен на пет самостоятелни „дистрикта” или чийфдъма, средно по около 4000 души, в най-ново време между 1000 и 2500 души във всеки един от тях; всеки чийфдъм се разпадал на подразделения, от 15 до 40 на брой [Peoples, J. G. 1993, p. 4–5; Fischer, J. L. 1957, цит. по препечатката у Clifton, J. A. (ed.), 1968, p. 390]. Остров Kosrae със старо име Kusaie, имащ площ 42 кв. мили, бил обхванат от един единствен чийфдъм при население 6000 души [Peoples, J. G. 1993, p. 4–5]. Трудно е да се каже доколко тези данни са съпоставими със ситуацията в Карибите, където например на остров Borikén се наброяват малко над 20 cacicazgos [Taino Cacicazgos..., pass.] На островите Самоа, при около 1200 квадратни мили площ, в епохата преди контакта с европейците обитавало население минимум 30 000 и максимум 60 000 души, групирано в около 260 селища [по справката в: Rising Political Complexity..., pass.]. Чийфдъмите на Хавайските острови били обаче с много по-голям териториално-популационен обхват [Earle, T. 1978; 1987; и др.]. Така при население от 200 000 до 300 000 души островите били подчинени на четири обширни съперничещи си комплексни чийфдъма. Един чийфдъм обхващал един главен и свързаните с него малки острови, с население от около 30 000 до 100 000 души. Този твърде висок популационен ръст несъмнено също е известен довод някои изследвачи да определят тукашното общество вече като ранна държава. Същото е в сила и по отношение числовите параметри на сложния чийфдъм в Южна Америка. Така през XVI век в един от Saquetío chiefdoms (територията на днешна Венецуела) обхващал 23 селища с население във всяко селище от около 400 души, така че върховният вожд на този чийфдъм могъл да разчита на 30 000 воители. Другите два Saquetío chiefdoms могли да излъчат съответно 16 000 и 8500 воители [Spencer, Ch. S. 1998, p. 108 – 109, цит. по: Grinin, L. 2011, p. 243]. Племенните съюзи на

⁷¹ Вж. по-детайлно за този северноамерикански чийфдъм, с лит.: Йорданов, С. 2009, Приложение III „Праисторически и исторически чийфдъми в Северна Америка. Чийфдъм и военна демокрация”, изложението на параграфи 3.4. и 3.5., с. 166–170.

⁷² Peebles, C. S., Kus, S. M. 1977, p. 435; Hally, D. J. 1993; Emerson, Th. E., Hargrave, E. 2000, p. 3, с лит., както и историографската справка от бел. 18 у Swagerty, W. R. 2000, p. 499.

германските народи в епохата на Великото преселение на народите – бургунди, салически франки, вестготи, остготи, вандали – били с население от 80 000 до 150 000 души⁷³.

5. 7. Ако се съди по примера на западносибирските (риболовни по стопанско-културен тип) народи **остяки** и **вогули**, констатацията също следва да бъде сходна. Техните „вождества“ (впрочем, категоризирани в руските източници за тях като „княжества“) са със съвсем ограничени териториално-популяционни рамки; един от тамошните етнополитически организми броял около 1200 души от двата пола, в състояния да излъчи около 300 воители, следователно още по-малко било друго едно остякско „княжество“, в състояние да мобилизира само 50 воители [Косарев, М. Ф. 1987, с. 125]. Като че ли сходен, но с друга специфика, определяна от по-различни детерминиращи фактори, е случаят, даващ основания за цитираното по-горе становище на К. Ренфрю, съгласно което дори и колектив от само две хиляди души вече е в състояние да се самоорганизира в държава. Това положение на нещата най-общо може да означава, че двата типа етнополитически общности – племенните общности и чийфдъмите, са се разграничавали единствено по обема на правомощията на вождовете, които в случаите, окачествени като чийфдъми, би следвало да са почти авторитарни. Ето защо **въпросът за ролята на вождеската фигура в преходната епоха е несъмнено възловият въпрос** при решаването на проблемите на терминологичното обозначаване на социално-политическите организми от тази епоха.

5. 8. В серия публикации върху проблема за типологията и териториално-популяционния обхват на преходните и раннокласовите държавностни организми се спря и Ю. Е. Березкин [вж. Березкин, Ю. Е. 1994; 1995; 1995 а; 1997]. Както отбелязва той, обичайно в литературата се приема, че етнополитически общности от около хиляда до 3 хиляди души представляват ранни чийфдъми, докато етнополитически общности от по 10–15 хиляди са вече сложен чийфдъм [Березкин, Ю. Е. 1994, с. 7–8]. Във връзка с такива количествени измерения на феномена чийфдъм съществуват някои проблеми, които следва да бъдат изяснени. Березкин детайлно се спира в своето проучване върху примера на тибетоезичния народ **апатани**, обитаващ една долина от около 30 кв. км в Източните Хималаи, уседнал в 7 селища и броящ общо около 11 хиляди души при 2520 домакинства [Березкин, Ю. Е. 1994, с. 11–14, с лит.; срв. също: Berezkin, Yuri E. *Apa Tanis...*, 1; Berezkin, Yuri E. *Apa Tanis...*, 2]. Тази относително затворена планинска общност представлявала колектив, самоуправляващ се посредством колективни управленски органи, в който липсвала вождеската институция на върховния вожд. Привеждам този пример, тъй като той добре показва, че сам по себе си по-значимият популяционен ръст не е абсолютен белег за йерархичност и автократичност на управленската система. Редом с това, както видяхме, класическият пример за военнотемократично общество – ирокезкото общество, дори е с двойно по-висок брой на населението.

От друга страна, този пример е интересен и с оглед съпоставката между сходните териториално-популяционни характеристики на такива колективи, усвоили еднакви географски обекти. Обитаващите планинска долина апатани представляват примамлива възможност да бъдат сравнени с обитаващите планинските долини на Андите колективи – един от важните примери в концепцията за чийфдъма. Подхващайки тази съпоставка, Ю. Е. Березкин [1994, с. 12] допуска, че сплотеността на такива колективи в условията на американския континент би била обезпечена от вождески династии, изпълняващи задачите по общественя арбитраж и по организацията на обществото, както и по инициране на начинанията за изграждане на монументалните съоръжения, така типични за този континент. На въпросите защо обаче тези династии не съществуват у апатани и дали действително социополитическата организация на обществата, изграждащи монументални съоръжения, е непременно оглавена от вожд със суверенни пълномощия, съпоставката сама по себе си не отговаря.

5. 9. Що се отнася до диференциацията на поселищната система на различен тип поселища и постепенния процес на развитие на дихотомията “град – село”, то в онези обществени структури, които се окачествяват като чийфдъми, наблюдаваме на практика началните стъпки на този процес. В онези образувания, които бихме могли да категоризираме като чийфдъми, преобладаващият тип поселение е поселението тип Stadt-Dorf⁷⁴. В гористия североизток на Северна Америка, в т. нар.

⁷³ Вж. Grinin, L. 2011, p. 241, с лит. За типологията на тези племенни съюзи като чийфдъми – а не като аналози на чийфдъма, както ги категоризира Леонид Гринин – вж. напр.: Gilman, A. 1995, pp. 235–251.

⁷⁴ Вж. повече, с лит., в текста на дисертационния ми труд от 1991 г. с допълненията, внесени в него при изданието му от 2017 г. [Йорданов, С. 2017, с. 25–34].

Woodland, не се наблюдава развитието на крупни центрове на т. нар. чийфдъми; нито у ирокезите, нито у поухатаните от Вирджиния е налице крупен поселищен център с типологията на столичен център, независимо че писмените извори от епохата на ранната европейска колонизация охотно говорят за “столици”. Археологическите разкопки, например в долината на Джеймс Ривър във Вирджиния, дават картината на чувствителна промяна на поселищната система след преминаването към земеделска икономика в региона след 1200 г. от н. е. и за очертаване на известна йерархия на селищата, включваща и продължително обитавани малко по-големи селища [Gallivan, M. D. 2002]. Характерен пример за последното е например едно селище на хуроните, проучено по археологически път, което при около 100 големи сгради брояло между 4000 и 6000 души [Nash, G. B. 1982, цит. по: Коновалов, В. С. (ред.), 1985, с. 165]. Но като цяло селищата са неголеми, не надвишаващи в най-добрия случай неколкостотин души. Малко по-различна е ситуацията в праисторическите чийфдъми от долината на Мисисипи и големите ѝ притоци, където вече отчетливо се очертават крупни поселищни центрове, съсредоточаващи значима част от населението на съответния чийфдъм, укрепени с палисади и със зачатъци на монументално строителство, доколкото пирамидалните землени тераси-маунди са началото на такова строителство. Струпването на по-голямата част от населението в центъра на чийфдъма имало за резултат и по-голямата му защитимост в епохата на ендемична милитаризация⁷⁵, на постоянни междуплеменни войни, и това означавало началото на процеса на урбанизация. И все пак и тук популационните параметри на ранните чийфдъми не са големи – тук и най-големият праисторически чийфдъм не надминавал най-голямото племе от историческия период⁷⁶. Както бегло стана дума и по-горе, само в отделни случаи този процес довежда до формирането на „мегалополисите” на епохата на политогенезис, от типа на Чатал-хюйюк или Йерихон в Стария свят и публосите в Новия свят [вж. за това най-общо: Березкин, Ю. Е. 1978, р. 50, с лит.], другаде този процес не достигнал такива високи параметри, но появата на селища поне от ранга на т.нар. Stadt-Dorf е особено типично явление.

5. 10. Приема се, че по принцип противоборството между ранните чийфдъми водело с течение на времето до съподчиняването им и до формирането на т. нар. сложни (complex) чийфдъми, което би следвало да има отражение върху териториално-популационните им параметри. Така за чийфдъмите в региона на Мисисипи и северноамериканския югоизток се указва например, че някои от тях контролирали етнополитически общности до 200 мили по течението на тукашните речни системи [вж. Wesson, C. B. 1999, р. 150, с лит.]. Но като цяло в този регион са регистрирани ограничени по териториално-популационен обхват чийфдъми, ако съдим например по описаните в английските и испанските извори примери. Дори и сложните чийфдъми от региона са с немногобройно население, не надвишаващо 20–30 хиляди души. Има, следователно, достатъчно основания да се приеме, че т. нар. прост или ранен чийфдъм на практика не е представлявал значим в популационно отношение етнополитически колектив. Това на свой ред предопределя сравнително ограничените териториално-популационни рамки на ранните държави. Това е отбелязано отдавна в литературата, независимо че отделни въпроси във връзка с механизма и факторите, обуславящи такава характеристика на някои от ранните държави, не са изяснени докрай. По принцип, твърде често се отбелязва известното съвпадение между размерите на ранните държави от отдалечени историко-географски ареали, които едва ли са си влияли по някакъв начин, например между месопотамските ранни шумерски градове-държави и онези на долините от перуанското крайбрежие или респ. с размера на неголемите групи от общини там [вж. за това най-общо: Березкин, Ю. Е. 1978, с. 50, с лит.]. Във връзка с този въпрос показателни са и наблюденията на Гордън Уили върху площта на градовете-държави у майте в Мезоамерика. Там тези градове-държави се разполагали един от друг на разстояние средно около 50 км., което означавало, че „поддържащата териториална окръжност” е била с радиус 25 км., т.е. тези държави имали площ не повече от 500 кв. км. [Уилли, Г. Р. 1991, с. 111–112; вж. също: Smith, A. T. 2003, pp. 122–135].

⁷⁵ Срв. за този социален климат на милитаризация в епохата на политогенезис: Milner, G. R. 2004, p. 151 и указаната там литература (“... in historic period, long-standing animosities between neighboring societies could make them extremely dangerous places”).

⁷⁶ Току-що цитираният Джордж Милнър пише в това отношение: “The largest of the prehistoric populations did not exceed the biggest of the historically known tribes, which also tended to number in the low tens of thousands.” [Milner, G. R. 2004, p. 150].

5. 11. Един сложен и обширен комплекс от проблеми тук само ще маркирам. Във връзка с неголемия териториално-популяционен обхват, особено на ранните чийфдъми, следва да се има предвид и решенията на въпроса **доколко демографският ръст след неолитната революция е представлявал фактор в това отношение**. В наблюденията си върху именно така формулирания въпрос **R. C. Allen [1997]** тръгва от констатацията на Робърт Карнейро [**Carneiro, R. L. 1970**, p. 734–735], че държавата възниква в земеделски страни, но с ограничен поземлен ресурс, което води до увеличаване на социалното неравенство и до насочване към експанзия. Обратното било положението в региони като Амазония и Eastern Woodlands в Северна Америка, където изобилието на земя насочва към екстензивно развитие и процесите на преход остават бавни. Същото твърдят за Египет К. А. Бард и Р. Карнейро в една съвместна статия [**Bard, K. A., and Carneiro, R. L. 1989**]. Алън споделя техните констатации⁷⁷, обръщайки внимание, че в Египет гъстотата на населението е относително ниска, когато се формира държавата [**Allen, R. C. 1997**, p. 137–138]. Към 4000 г. пр. н.е., в епохата на политогенезис, населението в Египет било около 350 000 души, едва към 1800 г. пр. н.е. населението било вече около 2 млн души [**Allen, R. C. 1997**, p. 145]. Според него войните в Нилската долина били за контрол върху производителите, а не върху земята, както смятал Карнейро [**Allen, R. C. 1997**, p. 148]. Така представената позиция на Р. Алън поражда редица въпроси, но като цяло той набелязва важни аспекти в анализа на демографския ръст в епохата на политогенезис и впоследствие – в епохата на вече функциониращите древни държави. Проблемът предполага по-нататъшно обсъждане; смятам обаче, че едно компромисно, но не соломоново решение е в сила в случая. Р. Алън е прав, ролята на демографския фактор в политогенезиса не бива да бъде надценявана, но демографският ръст несъмнено според мен е съпровождал епохата на политогенезис и е бил резервоарът за човешкия ресурс, който тя чрез войни и принудителен труд е започнала да поглъща.

* * *

Предложеното изложение определено не изчерпва в пълнота обширната проблематика, генерирана от необходимостта да се очертаят основните организационни звена в структурно-функционалния модел на т. нар. чийфдъм. Непълнота има и по отношение на анализирания фактически материал; в по-голяма степен бяха представени т. нар. традиционни общества и бегло – общества от Стария свят. Чийфдъмът в Стария свят – това е обширна тема, която се нуждае от отделно системно изложение. Насочеността на изложението към т. нар. традиционни общества се предопределяше в редица случаи от обстоятелството, че анализът им може, освен другите методически подходи, да се опре и на т. нар. етноисторически подход.

Когато се анализира епоха като епохата на политогенезис – епоха, изключително трудна за анализ, – неизбежно се стига до дискусии въпроси, получаващи противоречиви решения. В случай че става дума за обичайното различие в решенията в хода на позитивно обсъждане, нещата следват своя естествен ход на търсене на най-точно отразяващото изучаваната действителност нейно аналитично-дефинитивно категоризиране. Другият случай е според мене аналитичен *cul de sac* – когато много от по-трудните за анализ въпроси намират решение, което твърде често не се възприема не защото му липсва доказателствена база, а поради екстрасциентистки фактори – историографска мода, зле разбрани идеологически постулати или боязън от това, изследователят да не се окаже сред застъпниците на „остаряла”, „(идейно) неправилна” теза. Сред тези въпроси два от трите основни въпроса, разгледани тук, въпросите за родово-племенната система и за матрилинейния характер на архаичните общества с типологията на чийфдъми, особено активно са подложени на *misunderstandings* – *misunderstandings*, следствие именно от пренебрегването или преиначаването на онази фактологичност, която ясно засвидетелства тези два феномена. „Критиката” на тези две „остарели”, „неправилни” тези най-често застъпва позицията, която може да бъде окачествена чрез израза “the Myth of the Myth”. Позицията “the Myth of the Myth”, за съжаление, категоризира в голяма степен и подхода към изясняването на потестарно-политическата система на т. нар. чийфдъм и респ. на т. нар. ранна държава, на което се надявам да се спра в едно бъдещо изложение.

Част от проблемите във връзка с осмислянето и във връзка с оперативността на понятието чийфдъм имат терминологичен характер, заложен още при създаването на еволюционната схема „band –

⁷⁷ Най-ясно формулиране на тази негова позиция: **Allen, R. C. 1997**, p. 146.

tribe – chiefdom – state”. Тези проблеми може би е могло да се смекчат, ако същата еволюционна схема е била изразена от термините early tribal society (band), high developed tribal society (tribe), state formative society (chiefdom) – civilization (state). Използването на термините за обозначаване на оптималната за съответната епоха форма на социална организация като термини и за съответната историческа епоха е довела до известна терминологична непрецизност. Племето като автаркична организационна единица на социална организация с типичната за него родова, респ. кланова система, присъства във всеки един от тези последователни еволюционни етапи. Именно на това се дължи срещаната понякога **терминологична замяна на понятието племе с понятието прост чийфдъм**, описвайки всеки племенен колектив като предстепен на state formative society. Късните еволюционни стадии в развитието на племето се проследяват като основа на социалната организация и в историческата епоха на т. нар. чийфдъми, респ. сложни чийфдъми, и в историческата епоха на т. нар. ранна държава. Съществувайки с полово-възрастовата организация и общинното поселване, родово-племенната организация от тази епоха преживява същностна промяна, но продължава да бъде базисен елемент от социалната организация. Същностна промяна, изразяваща се в прехода от „племя-етникос” към „племя – етно-социален организъм”, респ. Complex Tribe, чиято „комплексност” се изразява и в изграждането му от модифицирана, със силно деллокализирана в хетерогенни общини родова, респ. кланова система. Този тип родово-племенна структура функционираше вече в рамките на военнорепубликанските племенни съюзи, респ. в т. нар. чийфдъми, подложена там на още една модификация, производна от появата на някои начални форми на етническа суперстратификация, както и от развитието на начални процеси на социална диференциация.

Показателно е в това отношение, че когато се говори просто за отделни племенни структури, често бива употребяван терминът chiefdoms (явно просто със значението „общество, в което е налице вождската институция”), докато под понятието paramount chiefdoms явно се разбира йерархична структура с отчетливо доловима фигура на върховен вожд [вж. напр. King, A. 1999, pass.]. Терминологичната противоречивост, израз на непълна теоретико-понятийна прецизираност, явно се дължи на преднамерения подход към материала; към него се подхожда с готова матрица, която, наложена върху фактологическия материал, фиксира чийфдъми навсякъде, където се фиксира фигурата на вожд. Вождове обаче има и в родово-племенната епоха, и в епохата на политогенезис, но с различна социална тежест; бъркат се, следователно, родово и видово понятие. Нещо повече, като чийфдъми се категоризират и отделни праисторически общности, независимо доколко етноархеологическата методика обосновава подобна аналитична категоризация; ето защо несигурността на такава понятийна категоризация води в част от литературата до уточняване чрез алтернативното твърде общо понятие polity, вследствие от което се получава замяна с алтернативно понятие, изглеждащо по такъв начин като почти адекватно по съдържание. Иначе казано, едно понятие недостатъчно прецизирано, но все пак с достатъчно отчетливо съдържание, се изяснява чрез твърде общата категоризация като някаква властова “общност”, без да е напълно ясно дали зад терминологичното обозначение на тази общност прозира Аристотеловото понятие полития⁷⁸. Вождът по наличния археологически материал може и да не прозира отчетливо като властова фигура, но **общността непременно получава като понятиен маркер назоваването ѝ като чийфдъм**.

Смятам с оглед на всичко това, че структурно-функционалният модел на т. нар. чийфдъм в неговото историческо развитие остава непълн без очертаването и респ. доизясняването на облика на неговата потестарно-политическа система – една несъмнено важна задача, с която се надявам да се захвана в бъдеще.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Изследвания:

Аверкиева, Ю. П. 1961 – Ю. П. Аверкиева. Разложение родовой общины и формирование раннеклассовых отношений в обществе индейцев Северозападного побережья Северной Америки. [Труды института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, нова серия, том LXX]. Москва, 1961. [Yu. P. Averkiyeva. Razlozheniye rodovoy obshchiny

⁷⁸ Срв. напр. употребата на чийфдъм и polity като понятия, в достатъчна степен адекватно заменими, по отношение на праисторическите чийфдъми в Северозападна Флорида, у **White, N. M.; Knetsch, J., and Jones, B. C.** 1999, p. 144 и др.

i formirovaniye ranneklassovykh otnosheniy v obshchestve indeytsev Severozapadnogo poberezh'ya Severnoy Ameriki. [Trudy instituta etnografii im. N. N. Miklukho-Maklaya, nova seriya, tom LXX]. Moskva, 1961.]

Аверкиева, Ю. П. 1974 – Ю. П. Аверкиева. Индейцы Северной Америки. Москва, 1974. [Yu. P. Averkiyeva. Indeytsy Severnoy Ameriki. Moskva, 1974.]

Аладжов, Ж. 1982 – Живко Аладжов. За семантиката на някои изображения от Надъсентмиклошкото съкровище. – Векове, 1982, кн. 6, 36–42. [Zhivko Aladzhev. Za semantikata na nyakoi izobrazheniya ot Nadysentmikloshkoto sakrovishhte. – Vekove, 1982, kn. 6, 36–42.]

Александренков, Э. Г. 1976 – Э. Г. Александренков. Индейцы Антильских островов до европейского завоевания. Москва, 1976. [E. G. Aleksandrenkov. Indeytsy Antil'skikh ostrovov do yevropeyskogo zavoyevaniya. Moskva, 1976.]

Антонова, Е. В. 1996 – Е. В. Антонова. Контакты Месопотамии с восточными землями в IV–III тысячелетиях до н. э. – В: Азия – диалог цивилизаций. Санкт-Петербург, 1996, 195–240. [YE. V. Antonova. Kontakty Mesopotamii s vostochnymi zemlyami v IV–III tysyacheletiyakh do n. e. – V: Aziya – dialog tsivilizatsiy. Sankt-Peterburg, 1996, 195–240.]

Артемова, О. Ю. 2000 – О. Ю. Артемова. В очередной раз о теории “родового быта” и об “австралийской контроверзе”. – В: Ранние формы социальной организации. СПб., 2000, 25–50. [O. Yu. Artemova. V ocherednoy raz o teorii “rodovogo byta” i ob “avstraliyskoy kontroverze”. – V: Ranniye formy sotsial'noy organizatsii. SPb., 2000, 25–50.]

Баглай, В. Е. 1998 – В. Е. Баглай. Ацтеки. История, экономика, социально-политический строй (Доколониальный период). Москва: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1998, 432 с. [V. YE. Baglay. Atsteki. Istoriya, ekonomika, sotsial'no-politichesshchiy stroy (Dokolonial'nyu period). Moskva: Izdatel'skaya firma «Vostochnaya literatura» RAN, 1998, 432 s.]

Березкин, Ю. Е. 1978 – Ю. Е. Березкин. Из истории древнего Перу: социальная структура Мочика сквозь призму мифологии. – ВДИ, 1978, № 3, 38–59. [Yu. YE. Beryozkin. Iz istorii drevnego Peru: sotsial'naya struktura Mochika skvoz' prizmu mifologii. – VDI, 1978, № 3, 38–59.]

Березкин, Ю. Е. 1983 – Ю. Е. Березкин. Двуглавый ягуар и жезлы начальников (Символы власти и социальные функции в доколумбовой Америке). – ВДИ, 1983, № 1, 163–184. [Yu. YE. Beryozkin. Dvuglavyy yaguar i zhezly nachal'nikov (Simvolyy vlasti i sotsial'nyye funktsii v dokolumbovoy Amerike). – VDI, 1983, № 1, 163–184.]

Березкин, Ю. Е. 1994 – Ю. Е. Березкин. Апатани и древнейший Восток: альтернативная модель сложного общества. – Кунсткамера. Этнографические тетради. Выпуск 4. Санкт-Петербург, 1994, 5–19. [Yu. YE. Beryozkin. Apatani i drevneyshiy Vostok: al'ternativnaya model' slozhnogo obshchestva. – Kunstkamera. Etnograficheskiye tetradi. Vypusk 4. Sankt-Peterburg, 1994, 5–19.]

Березкин, Ю. Е. 1995 – Ю. Е. Березкин. Вождества и акефальные сложные общества: данные археологии и этнографические параллели. – В: Попов, В. А. (ред.). Ранние формы политической организации: от первобытности к государственности. Москва: Наука, 1995, 62–78. [Yu. YE. Beryozkin. Vozhdestva i akefal'nyye slozhnyye obshchestva: dannyye arkheologii i yetnograficheskiye paralleli. – V: Popov, V. A. (red.). Ranniye formy politicheskoy organizatsii: ot pervobytnosti k gosudarstvennosti. Moskva: Nauka, 1995, 62–78.]

Березкин, Ю. Е. 1995 а – Ю. Е. Березкин. Модели среднemasштабного общества: Америка и древнейший Ближний Восток. – В: Альтернативные пути к ранней государственности. Владивосток, 1995, 94–104. [Yu. YE. Beryozkin. Modeli srednemasshtabnogo obshchestva: Amerika i drevneyshiy Blizhniy Vostok. – V: Al'ternativnyye puti k ranney gosudarstvennosti. Vladivostok, 1995, 94–104.]

Березкин, Ю. Е. 1997 – Ю. Е. Березкин. Америка и Ближний Восток: Формы социополитической организации в догосударственную эпоху. – ВДИ, 1997, № 2, 3–24. [Yu. YE. Beryozkin. Amerika i Blizhniy Vostok: Formy sotsiopoliticheskoy organizatsii v dogosudarstvennuyu epokhu. – VDI, 1997, № 2, 3–24.]

Бондаренко, Д. М. 2014 – Д. М. Бондаренко. Раннесредневековое общество сквозь призму социальной антропологии [Lozny, L. R. Prestate Societies of the North Central European Plains. 600-900 CE. N.Y.: Springer, 2013. 96 p. (Springer Briefs in Anthropology. Human Ecology)] [Лозны, Л. Р. Догосударственные общества севера Центрально-европейской равнины. Нью-Йорк: Спрингер, 2013. 96 с. (Серия: «Краткие издания Спрингера по археологии. Человеческая экология»)]. – Средние века. 2014, Т. 75, № 1/2, 481 – 491. [D. M. Bondarenko. Rannesrednevekovoye obshchestvo skvoz' prizmu sotsial'noy antropologii [Lozny, L. R. Prestate Societies of the North Central European Plains. 600-900 CE. N.Y.: Springer, 2013. 96 p. (Springer Briefs in Anthropology. Human Ecology)] [Lozny, L. R. Dogosudarstvennyye obshchestva severa Tsentral'noyevropeyskoy ravniny. N'yu-York: Springer, 2013. 96 s. (Seriya: «Kratkiye izdaniya Springera po arkheologii. Chelovecheskaya ekologiya»)]. – Sredniye veka. 2014, T. 75, № 1/2, 481 – 491.]

Бутинов, Н. А. 1985 – Н. А. Бутинов. Социальная организация полинезийцев. Москва, 1985. [N. A. Butinov. Sotsial'naya organizatsiya polineziytssev. Moskva, 1985.]

Бутинов, Н. А. 2001 – Н. А. Бутинов. Родство в эпоху племенного строя (к постановке проблемы). – В: Алгебра родства: Родство. Системы родства. Системы термины родства. Выпуск 7. Санкт Петербург: Российская Академия Наук, Музей Антропологии и Этнографии имени Петра Великого (Кунсткамера), 2001, 270–283. [N. A. Butinov. Rodstvo v epokhu plemennogo stroya (k postanovke problemy). – V: Algebra rodstva: Rodstvo. Sistemy

rodstva. Sistemy terminy rodstva. Vypusk 7. Sankt Peterburg: Rossiyskaya Akademiya Nauk, Muzei Antropologii i Etnografii imeni Petra Velikogo (Kunstkamera), 2001, 270–283.]

Васильев Л. С. 1980 – Л. С. Васильев. Становление политической администрации (от локальной группы охотников и собирателей к протогосударству-чифдом). – НАА, 1980, № 1, 178–186. [L. S. Vasil'yev. Stanovleniye politicheskoy administratsii (ot lokal'noy gruppy okhotnikov i sobirateley k protogosudarstvu-chifdom). – NAA, 1980, № 1, 178–186.]

Голубцова, Е. С. 1998 – Е. С. Голубцова. Община, племя, народность в античную эпоху. Москва: Издательство “Наука”, 1998. [YE. S. Golubtsova. Obshchina, plemya, narodnost' v antichnuyu epokhu. Moskva: Izdatel'stvo “Nauka”, 1998.]

Гуляев, В. И. 1976 – В. И. Гуляев. Проблема становления царской власти у древних майя. – В: Становление классов и государства. Сборник статей. Москва, 1976, 191–248. [V. I. Gulyayev. Problema stanovleniya tsarskoy vlasti u drevnikh maaya. – V: Stanovleniye klassov i gosudarstva. Sbornik statey. Moskva, 1976, 191–248.]

Данилова, Л. В., Данилов, В. П. 1978 – Л. В. Данилова, В. П. Данилов. Проблемы теории и истории общины. – В: Община в Африке: Проблемы типологии. Москва, Издательство “Наука”, Главная редакция восточной литературы, 1978, 9–60. [L. V. Danilova, V. P. Danilov. Problemy teorii i istorii obshchiny. – V: Obshchina v Afrike: Problemy tipologii. Moskva, Izdatel'stvo “Nauka”, Glavnaya redaktsiya vostochnoy literatury, 1978, 9–60.]

Добрев, И. 1982 – Иван Добрев. Происход и значение на праславянското консонантно и дифтонгично склонение. София, 1982. [Ivan Dobrev. Proizhod i znachenie na praslavyanskoto konsonantno i diftongichno sklonenie. Sofiya, 1982.]

Дэвидсон, Б. 1975 – Бэзил Дэвидсон. Африканцы. Введение в историю культуры. Москва, Издательство “Наука”, Главная редакция восточной литературы, 1975. [Bezil Devidson. Afrikantsy. Vvedeniye v istoriyu kul'tury. Moskva, Izdatel'stvo “Nauka”, Glavnaya redaktsiya vostochnoy literatury, 1975.]

Захарук, Ю. Н. 1987 – Ю. Н. Захарук. Выдающееся произведение марксизма и проблемы археологии (к 100-летию работы Ф. Энгельса “Происхождение семьи, частной собственности и государства”). – В: От доклассовых обществ к раннеклассовым. Москва, 1987, 3–23. [Yu. N. Zakharuk. Vydayushcheyesya proizvedeniye marksizma i problemy arkheologii (k 100-letiyu raboty F. Engel'sa “Proiskhozhdeniye sem'i, chastnoy sobstvennosti i gosudarstva”). – V: Ot doklassovykh obshchestv k ranneklassovym. Moskva, 1987, 3–23.]

Золотарев, А. М. 1964 – А. М. Золотарев. Родовой строй и первобытная мифология. Москва, 1964. [A. M. Zolotarev. Rodovoy stroy i pervobytnaya mifologiya. Moskva, 1964.]

Иванов, В. В. 1968 – В. В. Иванов. Дуальная организация первобытных народов и происхождение дуалистических космогоний (Рецензия на книги А. М. Золотарева «Родовой строй и первобытная мифология»). – Советская археология, 1968, № 4, 276–287. [V. V. Ivanov. Dual'naya organizatsiya pervobytnykh narodov i proiskhozhdeniye dualisticheskikh kosmogoniy (Retsenziya na knigi A. M. Zolotareva «Rodovoy stroy i pervobytnaya mifologiya»). – Sovetskaya arkheologiya, 1968, № 4, 276–287.]

Иванов, В. В. 1989 – В. В. Иванов. Проблемы этносемиотики. – В: Этнографическое изучение знаковых средств в культуре. Сборник. Ответственный редактор А. С. Мьльников. Ленинград: “Наука” (Ленинградское отделение), 1989, 38–62. [V. V. Ivanov. Problemy etnosemiotiki. – V: Etnograficheskoye izucheniye znakovykh sredstv v kul'tury. Sbornik. Otvetstvennyy redaktor A. S. Myl'nikov. Leningrad: “Nauka” (Leningradskoye otdeleniye), 1989, 38–62.]

Йорданов, С. 1991 [2017] – Стефан Йорданов. Типология на държавообразователните процеси в древността (по материали от Балкано-Анатолийския район от края на II – началото на I хил.пр.н.е.). Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2017. [Stefan Yordanov. Tipologiya na darzhavoobrazovatelnite protsesi v drevnostta (po materialy ot Balkano-Anatoliyskiya rayon ot kraya na II – nachaloto na I hil.pr.n.e.). Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2017.]

Публикация на текста на дисертационен труд, защитен през 1991 г.

Йорданов, С. 2009 – Стефан Йорданов. Проблеми на потестарно-политическата и историческата етнология. Библиография, историографско и проблемно-теоретично проучване. Част първа. Въведение в проблематиката. Велико Търново: Издателство „ИВИС“, 2009. [Stefan Yordanov. Problemi na potestarno-politicheskata i istoricheskata etnologiya. Bibliografiya, istoriografsko i problemno-teoretichno prouchvane. Chast parva. Vavedenie v problematikata. Veliko Tarnovo: Izdatelstvo „IVIS“, 2009.]

Йорданов, С. 2016 – Стефан Йорданов. Чийфдъмът като феномен. I. Същност и място в анализа на държавообразователните процеси. Въведение в проблематиката. – Епохи. Том / Volume XXIV (2016), Книжка / Issue 1, 15–46. [Stefan Yordanov. Chiyfdamat kato fenomen. I. Sashtnost i myasto v analiza na darzhavoobrazovatelnite protsesi. Vavedenie v problematikata. – Epochi. Tom / Volume XXIV (2016), Knizhka / Issue 1, 15–46.]

Калюта, А. В. 1998 – А. В. Калюта. Гендерные отношения в культурной традиции ацтеков. – В: История ментальности: Традиционное искусство в контексте музея. Вып. 3. СПб., 1998, 43–46. [A. V. Kalyuta. Gendernyye otnosheniya v kul'turnoy traditsii atstekov. – V: Istoriya mental'nosti: Traditsionnoye iskusstvo v kontekste muzeya. Vyp. 3. SPb., 1998, 43–46.]

Калюта, А. В. 1999 – А. В. Калюта. Сиуатлатоани и сиуапилли: К вопросу о роли женщины в потестарной организации общества науа. – В: Астарта. Вып. 2. СПб., 1999, 58–69. [A. V. Kalyuta. Siuatlatoani i siuapilli: K voprosu o roli zhenshchiny v potestarnoy organizatsii obshchestva naua. – V: Astarta. Vyp. 2. SPb., 1999, 58–69.]

Коновалов, В. С. (ред.), 1985 – Североамериканские индейцы в прошлом и настоящем. Реферативный сборник. Редактор-составитель В. С. Коновалов. Москва, 1985. [Severoamerikanskiye indeytsy v proshlom i nastoyashchem. Referativnyy sbornik. Redaktor-sostavitel' V. S. Konovalov. Moskva, 1985.]

Корогаев, А. В.; Крадин, Н. Н., Лынша, В. А. 2000 – А. В. Корогаев, Н. Н. Крадин, В. А. Лынша. Альтернативы социальной эволюции (вводные замечания). – В: Альтернативные пути к цивилизации. Коллективная монография. Москва: Логос, 2000, 24–83. [A. V. Korotayev, N. N. Kradin, V. A. Lynsha. Al'ternativy sotsial'noy evolyutsii (vvodnyye zamechaniya). – V: Al'ternativnyye puti k tsivilizatsii. Kollektivnaya monografiya. Moskva: Logos, 2000, 24–83.]

Косарев, М. Ф. 1987 – М. Ф. Косарев. Предпосылки сложения и специфика раннеклассовых обществ в таежном Обь-Иртыше. – В: От доклассовых обществ к раннеклассовым. Москва, 1987, 119–135. [M. F. Kosarev. Predposylki slozheniya i spetsifika ranneklassovykh obshchestv v tayezhnom Ob'-Irtyshe. – V: Ot doklassovykh obshchestv k ranneklassovym. Moskva, 1987, 119–135.]

Крадин, Н. Н. 1995 – Н. Н. Крадин. Вождество: современное состояние и проблемы изучения. – В: Ранние формы политической организации: от первобытности к государственности. Москва, 1995, 11–61. [N. N. Kradin. Vozhdestvo: sovremennoye sostoyaniye i problemy izucheniya. – V: Ranniye formy politicheskoy organizatsii: ot pervobytnosti k gosudarstvennosti. Moskva, 1995, 11–61.]

Куббель, Л. Е. 1988 – Л. Е. Куббель. Очерки потестарно-политической этнографии. Москва, Наука, 1988. [L. YE. Kubbel'. Ocherki potestarno-politicheskoy etnografii. Moskva, Nauka, 1988.]

Леви-Стросс, К. 1983 – К. Леви-Стросс. Структурная антропология. Москва, 1983. [K. Levi-Stross. Strukturnaya antropologiya. Moskva, 1983.]

Маретина, С. А. 1980 – С. А. Маретина. Особенности социальной организации мотыжных земледельцев Северо-Восточной Индии. – В: Ранние земледельцы. Этнографические очерки. Ленинград: „Наука”, Ленинградское отделение, 1980, 144–157. [S. A. Maretina. Osobennosti sotsial'noy organizatsii motyzhnykh zemledel'tsev Severo-Vostochnoy Indii. – V: Ranniye zemledel'tsy. Etnograficheskiye ocherki. Leningrad: „Nauka”, Leningradskoye otdeleniye, 1980, 144–157.]

Массон, В. М. 1976 – В. М. Массон. Экономика и социальный строй древних обществ (в свете данных археологии). Ленинград: Издательство „Наука”, 1976. [V. M. Masson. Ekonomika i sotsial'nyy stroy drevnikh obshchestv (v svete dannykh arkheologii). Leningrad: Izdatel'stvo „Nauka”, 1976.]

Морган, Л. Г. 1983 – Л. Г. Морган. Лига ходеносауни, или ирокезов. Москва, 1983. [L. G. Morgan. Liga khodenosauni, ili irokezov. Moskva, 1983.]

Морган, Л. Х. 1946 – Л. Х. Морган. Първобитното общество. Линии на човешкия прогрес от дивачеството през варварството до цивилизацията. София, 1946. [L. H. Morgan. Parvobitnoto obshtestvo. Linii na choveshkiya progres ot divachestvoto prez varvarstvoto do tsivilizatsiyata. Sofiya, 1946.]

Попов, В. А. 2000 – В. А. Попов. К вопросу о структурообразующих принципах рода и родовой организации. – В: Ранние формы социальной организации. СПб., 2000, 17–24. [V. A. Popov. K voprosu o strukturoobrazuyushchikh printsipakh roda i rodovoy organizatsii. – V: Ranniye formy sotsial'noy organizatsii. SPb., 2000, 17–24.]

Попов, В. А. 2015 – В. А. Попов. Концепт «племя», или этничность и потестарность «в одном флаконе». – Studia Slavica et Balcanica Petropolitana, 2 (18), 2015, 13–20. [V. A. Popov. Kontsept «plemya», ili etnichnost' i potestarnost' «v odnom flakone». – Studia Slavica et Balcanica Petropolitana, 2 (18), 2015, 13–20.]

Рыдзевская, Е. А. 1936 – Е. А. Рыдзевская. О пережитках матриархата у скандинавов по данным древнесеверной литературы. – СЭ, 1936, № 2–3, 15–44. [YE. A. Rydzevskaya. O perezhitkakh matriarkhata u skandinavov po dannym drevnesevernoy literatury. – SE, 1936, № 2–3, 15–44.]

Семенов, Ю. И. 1986 – Ю. И. Семенов. О некоторых теоретических проблемах истории первобытности (по поводу статьи М. В. Крюкова “О соотношении родовой и патронимической (клановой) организации”). – СЭ, 1986, № 4, 75–86. [Yu. I. Semenov. O nekotorykh teoreticheskikh problemakh istorii pervobytnosti (po povodu stat'i M. V. Kryukova “O sootnoshenii rodovoy i patronimicheskoy (klanovoy) organizatsii”). – SE, 1986, № 4, 75–86.]

Сервье, Ж. 2004 – Жан Сервье. Этнология. Пер. с фр. И. Нагие. [Cogito ergo sum: “Университетская библиотека”]. Москва: 000 “Издательство Астрель”; 000 “Издательство АСТ”, 2004. [Zhan Serv'ye. Etnologiya. Per. s fr. I. Nagiye. [Cogito ergo sum: “Universitetskaya biblioteka”]. Moskva: 000 “Izdatel'stvo Astrel”; 000 “Izdatel'stvo AST”, 2004.]

Томановская, О. С. 1977 – О. С. Томановская. О древних общественных структурах у народов Нижнего Конго (Опыт реконструкции). – В: Этническая история Африки. Доколониальный период. Сборники статей. Москва: Издательство «Наука», Главная редакция восточной литературы, 1977, 91 – 137. [O. S. Tomanovskaya. O drevnikh obshchestvennykh strukturakh u narodov Nizhnego Kongo (Opyt rekonstruktsii). – V: Etnicheskaya istoriya Afriki. Dokolonial'nyy period. Sbornki statey. Moskva: Izdatel'stvo «Nauka», Glavnaya redaktsiya vostochnoy literatury, 1977, 91 – 137.]

Томсон, Д. 1958 – Дж. Томсон. Исследования по древнегреческого общества. Доисторический эгейский мир. Москва, 1958. [Dzh. Tomson. Issledovaniya po drevnegrecheskogo obshchestva. Doistoricheskiy egeyskiy mir. Moskva, 1958.]

Уилли, Г. Р. 1991 – Гордон Р. Уилли. Политическая жизнь древних майя. – ВДИ, 1991, № 2, 105–117. [Gordon R. Uilli. Politicheskaya zhizn' drevnikh maууа. – VDI, 1991, № 2, 105–117.]

Хазанов, А. М. 1973 – А. М. Хазанов. Природно-хозяйственные различия в каменном веке и проблема первичности материнского рода. – СЭ, 1973, № 1, 114–121. [А. М. Khazanov. Prirodno-khozyaystvennyye razlichiya v kamennom veke i problema pervichnosti materinskogo roda. – SE, 1973, № 1, 114–121.]

Юхас, П. 1985 – Петер Юхас. Тюрко-българи и маджари. Влияние на тюрко-българската култура върху маджарите. София, 1985. [Peter Yuhas. Tyurko-balgari i madzhari. Vliyanie na tyurksko-balgarskata kultura varhu madzharite. Sofiya, 1985.]

Якушенков, С. Н. 2006 – С. Н. Якушенков. Цветовая символика социальной иерархии у древних аймара. – В: Власть в аборигенной Америке. Отв. ред. А. А. Бородатова, В. А. Тишков [Институт этнологии и антропологии им. Миклухо-Маклая. Серия „Проблемы индеанистики“]. Москва: Наука, 2006, 15–25. [S. N. Yakushenkov. Tsvetovaya simbolika sotsial'noy iyerarkhii u drevnikh aymara. – V: Vlast' v aborigennoy Amerike. Отв. ред. А. А. Borodatova, V. A. Tishkov [Institut etnologii i antropologii im. Miklukho-Maklaya. Seriya „Problemy indeanistiki“]. Moskva: Nauka, 2006, 15–25.]

Aberle, D. F. 1961 – David F. Aberle. Matrilineal descent in cross-cultural perspective. – In: Schneider, David M., and Gough, Cathleen (eds.). Matrilineal Kinship. Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1961, 655–727.

Allen, R. C. 1997 – Robert C. Allen. Agriculture and the Origins of the State in Ancient Egypt. – Explorations in Economic History, Vol. 34, 1997, No 2, 135–154.

Arteaga, O. 1992 – Oswaldo Arteaga. Tribalización, jerarquización y estado en el territorio de El Argar. – SPAL. Revista de Prehistoria y Arqueología de la Universidad de Sevilla, 1 (1992), 179–208.

Aten, L. E. 1983 – L. E. Aten. Indians of the upper Texas coast. New York etc.: Acad. Press, 1983, xxiii + 370 pp.

Bak, J. M., Lukin, P. 2003 – János M. Bak, Pavel Lukin. Consensus and Assemblies in Early Medieval Central and Eastern Europe. – In: Political Assemblies in the Earlier Middle Ages. Edited by P. S. Barnwell and Marco Mostert. [Studies in the Early Middle Ages 7]. Turnhout: Brepols Publishers, 2003, 95–113.

Baker, P. T., and Sanders, W. T. 1972 – Paul T. Baker and William T. Sanders. Demographic studies in anthropology. – ARA, Vol. 1, 1972, 151–178.

Bandelier, A. 1910 – A. Bandelier. The Islands of Titicaca and Koati. New York, 1910.

Barbeau, C. M. 1917 – C. M. Barbeau. Iroquoian Clans and Phratries. – American Anthropologist, N. S. Vol. 19, 1917, 392–402.

Bard, K. A., and Carneiro, R. L. 1989 – K. A. Bard and Robert L. Carneiro. Patterns of predynastic settlement location, social evolution, and the circumscription theory. – Cahiers de Recherches de l'Institut de Papyrologie et d'Égyptologie de Lille, 11 (1989), 15–23.

Becker, M. J. 1984 – Marshall Joseph Becker. The development of polity in Mesoamerica as interpreted through the evolution of plaza plans: suggested influences of the Central Mexican highlands on ti-te Maya lowlands. – Revista Española de Antropología Americana, vol. XIV. Ed. Univ. Conxpl. Madrid. 1984, 47–84

Beidelman, T. O. 1967 – Thomas O. Beidelman. The Matrilineal Peoples of Eastern Tanzania. London, 1967.

Beidelman, T. O. 1971 – Thomas O. Beidelman. The Kaguru: a matrilineal people of East Africa. [Case studies in cultural anthropology]. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1971, x + 134 pp.

Bickle, P. 2013 – Penny Bickle. Life and death of the longhouse: daily life during and after the early Neolithic in the river valleys of the Paris Basin. Ann Arbor: ProQuest LLC, 2013.

Bradley, R. 1996 – Richard Bradley. Long Houses, Long Mounds and Neolithic Enclosures. – Journal of Material Culture, Vol 1, Issue 2, 1996, 239–256.

Burger, R., and Salazar-Burger, L. 1993 – Richard Burger and Lucy Salazar-Burger. The Place of Dual Organization in Early Andean Ceremonialism: A Comparative Review. – Senri Ethnological Studies, 37 (1993), 97–116.

Carneiro, R. L. 1970 – Robert L. Carneiro. A Theory of the Origin of the State. – Science, 1970, No. 169 (3947), 733–738.

Carneiro, R. L. 1981 – Robert L. Carneiro. The Chiefdom: Precursor of the State. – In: Jones, G. D. & Kautz, R. R. (eds.). The Transition to Statehood in the New World. Cambridge – New York, 1981, 37–39.

Chagnon, N. A. 1974 – Napoleon A. Chagnon. Studying the Yanomamo. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1974.

Clifton, J. A. (ed.), 1968 – Clifton, James A. (ed.). Introduction to Cultural Anthropology. Essays in the Scope and Methods of the Science of Man. New York etc.: Houghton and Mifflin, 1968.

Cohen, R. 1994 – Ronald Cohen. The State and Multiethnicity. – CCR, vol. 28, November 1994, No. 4, 328–342.

Colden, C. 1727 – Cadwallader Colden. The History of the Five Indian Nations Depending on the Province of New-York in America. New-York: Printed and Sold by William Bradford, 1727.

Connelly, J. C. 1956 – John C. Connelly. Clan-lineage relations in a Pueblo village phratry. Unpublished M. A. thesis, University of Chicago, Chicago, Ill., 1956.

- Creamer, W., and Haas, J.** 1985 – W. Creamer, and J. Haas. Tribe versus chiefdom in Lower Central America. – *AmAnt*, Vol. 50, 1985, No. 4, 738–754.
- D’Altroy, T. N.** 2000 – Terence N. D’Altroy. Recent Studies on the Inkas. – *Colonial Latin American Review*, vol. 9, 2000, No 2, 309–313.
- Dincauze, D. E., Hasentaub, R. J.** 1989 – Dena E. Dincauze, and Robert J. Hasentaub. Explaining the Iroquois: Tribalization on a Prehistoric Periphery. – In: Champion, T. C. (ed.). *Centre and Periphery: Comparative Studies in Archaeology*. London: Unwin Hyman, 1989, 67–87.
- Dozier, E. P.** 1960 – Edward P. Dozier. The Pueblos of the southwestern United States. – *JRAI*, vol. 90, No. 1 (January–June, 1960), 146–160.
- Earle, T.** 1978 – Timothy Earle. Economic and Social Organization of a Complex Chiefdom: The Halelea District, Kana’i, Hawaii. *Ann Arbor*, 1978.
- Earle, T.** 1987 – Timothy Earle. Specialization and the Production and Exchange of Wealth: Hawaiian Chiefdoms and the Inka Empire. – In: Brumfiel, E., and Earle, T. (eds.). *Specialisation, Exchange and Complex Societies*. Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 1987, 64–75.
- Earle, T.** 1997 – Timothy Earle. How chiefs come to power. Stanford, Cal.: Stanford University Press, 1997.
- Earle, T.** 2011 – Timothy Earle. Chiefs, Chieftaincies, Chiefdoms, and Chiefly Confederacies: Power in the Evolution of Political Systems. – *Social Evolution & History*. Volume 10, Number 1, March 2011, 27–54.
- Eason, C.** 2008 – Cassandra Eason. *Fabulous Creatures, Mythical Monsters, and Animal Power Symbols*. A Handbook. Westport, Connecticut – London: Greenwood Press, 2008, 181 pp.
- Eggan, F.** 1966 – Fred Eggan. *The American Indian*. Chicago: Aldine, 1966.
- Eisenstadt, S. N.** 1959 – S. N. Eisenstadt. Primitive Political Systems: a Preliminary Comparative Analysis. – *AA*, vol. 61, April 1959, No. 2, 200–220.
- Ellis, L.** 1986 – L. Ellis. Culture contact and culture change during the Copper Age north of the Danube. – In: 4th International Thracian Conference “The Bronze Age in the Thracian Lands and beyond”, Boston, 7–10 June 1984. Organized by Dragan European Foundation in cooperation with the East European Research Center. Milan: Dragan European Foundation, 1986, 309–360.
- Ember, M., and Ember, C. R.** 1971 – Melvin Ember and Carol R. Ember. The conditions favoring matrilineal versus patrilineal residence. – *AmAnthr*, 73 (1971), 571–594.
- Emerson, Th. E.** 1997 – Thomas E. Emerson. *Cahokia and the Archeology of Power*. Tuscaloosa: University of Alabama Press, 1997.
- Emerson, Th. E., and Hargrave, E.** 2000 – Thomas E. Emerson, and Eve Hargrave. Strangers in Paradise? Recognizing ethnic mortuary diversity on the fringes of Cahokia. – *SEA*, vol. 19, Summer 2000, No. 1, 1–23.
- Ensor, B. E.** 2013 – Bradley E. Ensor. Kinship and Social Organization in the Pre-Hispanic Caribbean. – In: *The Oxford Handbook of Caribbean Archaeology*. Edited by William F. Keegan, Corinne L. Hofman, and Reniel Rodríguez Ramos. New York: Oxford University Press, 2013, 84–96.
- Ethelberg, P.** 1991 – Per Ethelberg. Two more House Groups with Three-aisled Long-houses from the Early Bronze Age at Højgård, South Jutland. – *Journal of Danish Archaeology*, Volume 10, 1991, Issue 1, 136–155.
- Feinman, G., and Neitzel, J.** 1984 – Gary Feinman and Jill Neitzel. Too many types: An overview of sedentary prestate societies in the Americas. – In: Schiffer, M. B. (ed.). *Advances in archaeological method and theory*. Vol. 7. Orlando – New York: Academic Press, 1984, 39–102.
- Fenton, W. N.** 1967 – W. N. Fenton. – In: Symposium “La theorie de L. H. Morgan de périodisation de l’histoire de la Société primitive et l’ethnographie moderne”. – VIIme Congrès International des Sciences anthropologiques et ethnologiques. Volume IV. Moscou, 1967.
- Fenton, W. N.** 1971 – William N. Fenton. Iroquois in history. – In: Leacock, Eleanor Burke, and Lurie, Nancy O. (eds.). *North American Indians in Historical Perspective*. New York: Random House, 1971, 129–168.
- Fenton, W. N.** 1998 – William N. Fenton. *The Great Law and the Longhouse: A Political History of the Iroquois Confederacy*. Norman, Okla., 1998.
- Ferguson, A.** 1767 – Adam Ferguson. *An Essay on the History of Civil Society*. Edinburgh, 1767.
- Filip, M.** 2014 – Mariusz Filip. The Political Organization of Mieszko I: The Notion of Tribe in the Research on State Origins. – In: IUAES World Congress on State Origins and Related Subjects. Wigry, Poland, September 7–13, 2014. < https://www.academia.edu/9757907/The_Political_Organization_of_Mieszko_I_The_Notion_of_Tribe_in_the_Research_on_State_Origins >
- Fischer, J. L.** 1957 – J. L. Fischer. Totemism on Truk and Ponape. – *AA*, vol. 59, 1957, 250–265.
- Fischer, J. L.** 1968 – J. L. Fischer. Microethnology: Small-Scale Comparative Studies (with appendix consisting of Totemism in Truk and Ponape). – In: Clifton, James A. (ed.). *Introduction to Cultural Anthropology. Essays in the Scope and Methods of the Science of Man*. New York etc.: Houghton and Mifflin, 1968, 374–401.

Flannery, K. A., and Marcus, J. 2003 – Kent A. Flannery and Joyce Marcus. The origin of war: New ¹⁴C dates from ancient Mexico. – PNAS, September 30, 2003, vol. 100, no. 20, 11801–11805. < www.pnas.org/cgi/doi/10.1073/pnas.1934526100, accessible December 2004 >

Fokkens, H. 2005 – Harry Fokkens. Longhouses in unsettled settlements. Settlements in Beaker period and Bronze Age. – In: *The Prehistory of the Netherlands. Volume I.* Edited by L. P. Louwe Kooijmans, P. W. van den Broeke, H. Fokkens, A. L. van Gijn. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2005, 407–428.

Forde, C. D. 1961 [1967] – C. Daryll Forde. The Governmental Roles of Association among the Yakö. – In: Cohen, Ronald, and Middleton, John (eds.). *Comparative Political Systems.* London – Garden City, N.Y.: The Natural History Press, 1967, 121–141.

Преиздание на: Forde, C. D. The Governmental Roles of Association among the Yakö. – *Africa*, XXXI, No. 4 (October, 1961), 309–323.

Fowles, S. 2005 – Severin Fowles. Historical contingency and the prehistoric foundations of Eastern Pueblo moiety organization. – *JAR*, Vol. 61, No. 1 (2005), 25–52.

Fowles, S., and Parkinson, W. 1999 – Severin Fowles, and William Parkinson. ‘Organizational Flexibility’: An Archaeological Notion of Tribe. – Paper presented in a symposium entitled *The Archaeology of Tribal Societies*, W. Parkinson and S. Fowles (Organizers). Held at the 64th Annual Meeting of the Society for American Archaeology. Chicago, IL. March 25, 1999.

Fried, M. H. 1968 – M. H. Fried. On the Concepts of “Tribe” and “Tribal Society”. – In: Helm, J. (ed.). *Essays on the Problem of Tribe.* Proceedings of the 1967 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Society. Seattle – London: University of Washington Press, 1968, 3–22.

Fried, M. H. 1975 – M. H. Fried. *The Notion of Tribe.* Menio Park, CA etc: Benjamin Cummings, 1975.

Gallivan, M. D. 2002 – Martin D. Gallivan. Measuring Sedentariness and Settlement Population: Accumulations Research in the Middle Atlantic Region. – *AmAnt*, Vol. 67, July 2002, No. 3, 535–557.

Gibson, D. B. 2011 – D. Blair Gibson. Chiefdom Confederacies and State Origins. – *Social Evolution & History.* Volume 10, Number 1, March 2011, 215–233.

Gilman, A. 1995 – Antonio Gilman. Prehistoric European Chiefdoms. Rethinking “Germanic” Societies. – In: Price, T. Douglas, and Feinman, Gary M. (eds.). *Foundations of Social Inequality.* New York: Plenum Press, 1995, 235–251.

Godelier, M. 1973 – Maurice Godelier. Le concept de tribu: crise d’un concept ou crise des fondements empiriques de l’anthropologie. – *Diogenes*, 1973, no 81, 3–29.

Goldman, I. 1960 – I. Goldman. The Evolution of Polynesian Societies. – In: Diamond, S. (ed.). *Culture in History.* Essays in Honor of Paul Radin. New York, 1960, 687–712.

Göttner-Abendroth, H. 1999 – Heide Göttner-Abendroth. The Structure of Matriarchal Societies Exemplified by the Society of the Mosuo in China. – *ReVision*, vol. 21, Winter 1999, n. 3, 31–41.

Göttner-Abendroth, H. 2004 – Heide Göttner-Abendroth. Matriarchal Society: Definition and Theory. – In: *The Gift, A Feminist Analysis.* Roma: Athanor book, Meltemi editore, 2004, 1–8. <<http://www.goetner-abendroth.de/position.pdf>>

Gregory, R. J. 2003 – Robert J. Gregory. Tribes and Tribal: Origin, Use, and Future of the Concept. – *Studies of Tribes and Tribal*, Volume 1, July 2003, Number 1, 1–5.

Grinin, L. 2011 – Leonid Grinin. Complex Chiefdom: Precursor of the State or Its Analogue? – *Social Evolution & History*, Vol. 10, No. 1, March 2011, 234–275.

Grinin, L. E., and Korotaev, A. V. 2009 – Leonid E. Grinin and Andrey V. Korotaev. The Epoch of the Initial Politogenesis. – *Social Evolution & History*, Vol. 8, No. 1, March 2009, 52–91.

Grinin, L. E., and Korotaev, A. V. 2011 – Leonid E. Grinin and Andrey V. Korotaev. Chiefdoms and their Analogues: Alternatives of Social Evolution at the Societal Level of Medium Cultural Complexity. – *Social Evolution & History*, Vol. 10, No. 1, March 2011, 276–335.

Haas, J. 1982 – Jonathan Haas. *The Evolution of the Prehistoric State.* New York: Columbia University Press, 1982.

Hage, P. 1998 – Per Hage. Was Proto-Oceanic Society matrilineal? – *The Journal of the Polynesian Society*, Vol. 107, No. 4 (December, 1998), 365–379.

Hage, P. 2000 – Per Hage. The Conical Clan in Micronesia: The Marshall Islands. – *The Journal of the Polynesian Society*, Vol. 109, September 2000, No 3, 295–309.

Hage, P., and Marck, J. 2003 – Per Hage and Marck Jeff. Matrilinearity and the Melanesian Origin of Polynesian Y Chromosomes. – *CrrAnthr*, Volume 44, Suppl. 5, 121–127.

Hage, P., and Marck, J. 2011 – Per Hage and Marck Jeff. Proto-Bantu Descent Groups. – In : Jones, Doug, and Milicic, Bojka (eds.). *Kinship, Language, and Prehistory: Per Hage and the Renaissance in Kinship Studies.* Salt Lake City: University of Utah Press, 2011, 75–78.

Полезвано по интерактивната публикация: Hage, Per, and Marck, Jeff. Proto-Bantu Descent Groups. – <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.535.7298&rep=rep1&type=pdf>, accessible January 2017.

Herdt, G. H. (ed.), 1982 – G. H. Herdt (ed.). *Rituals of manhood: Male initiation in Papua New Guinea.* With an introduction by Keesing, R. M. Berkeley etc.: University of California Press, 1982.

- Hodge, F. W.** 1896 – F. W. Hodge. Pueblo Indian Clans. – *AmAnthr*, Vol. IX, October, 1896, 345–352.
- Hoopes, J. W.** 1988 – John W. Hoopes. The Complex Tribe in Prehistory: Sociopolitical Organization in the Archaeological Record. – Paper presented at the 53rd Annual Meeting of the Society for American Archaeology, Phoenix, Arizona, April 27 – May 1, 1988. < https://www.academia.edu/797826/The_Complex_Tribe_in_Prehistory_Sociopolitical_Organization_in_the_Archaeological_Record_1988 >
- Jenkins, D.** 2001 – David Jenkins. The Inka Conical Clan. – *Journal of Anthropological Research*, Vol. 57, Summer 2001, No. 2, 167–195.
- Jennings, F.** 1984 – Francis Jennings. The Ambiguous Iroquois Empire: The Covenant Chain Confederation of Indian Tribes with English Colonies. New York, 1984.
- Jianping, Y.** 2000 – Yi Jianping. Pattern of Confederacy of Tribes and Early Greco-Roman Societies. – *World History*, 2000-06 < https://en.cnki.com.cn/Article_en/CIFDTotal-Hist200006005.htm >
- Johnson, A. W., and Earle, T.** 1987 – Allen W. Johnson and Timothy Earle. The Evolution of Human Societies: From Foraging Group to Agrarian State. Stanford (Cal.): Stanford Univ. Press, 1987.
- Jones, G. I.** 1949 – G. I. Jones. Dual Organization in Ibo Social Structure. – *Africa*. Volume 19, April 1949, Issue 02, 150–156.
- Jordan, F. M.; Gray, R. D.; Greenhill, S. J., and Mace, K.** 2009 – Fiona M. Jordan, Russel D. Gray, Simon J. Greenhill, and Keith Mace. Matrilocal Residence in Austronesian societies. – *Proceedings of the Royal Society B* (2009), 276, 1957–1964.
- Kapches, M.** 1994 – M. Kapches. The Iroquoian longhouse: architectural and cultural identity. – In: Locock, M. (ed.). Meaningful architecture: social interpretation of buildings. Brookfield, VT: Ashgate Publishing, 1994, 253–270.
- Kavalski, E.** 2000 – Emilian Kavalski. Native American Society: The Extended Family and the Impact of the Fur Trade. – In: Америка и Европа – интеграция и диференциация на културите. II. Велико Търново, 2000, 142–148.
- Keegan, W. F., and MacLachlan, M. D.** 1989 – William F. Keegan and Morgan D. MacLachlan. The Evolution of Avunculocal Chiefdoms. A Reconstruction of Taino Kinship and Politics. – *AmAnthr*, Volume 91, Issue 3, September 1989, 613–630.
- King, A.** 1999 – Adam King. De Soto's Itaba and the Nature of Sixteenth Century paramount chiefdoms. – *SEA*, vol. 18, Winter 1999, No. 2, 110–123.
- Knight, C.** 2008 – Chris Knight. Early Human Kinship was Matrilineal. – In: Allen, N. J., Callan, H., Dunbar, R., and James, W. (eds.). *Early Human Kinship*. Oxford: Blackwell, 2008, 61–82.
- Knight, Jr., V. J., and Steponaitis, V. P.** 1998 – Vernon J. Knight, Jr., and Vincas P. Steponaitis. A New History of Moundville. – In: Knight, Jr., V. J., and Steponaitis, V. P. (eds.). *Archaeology of the Moundville Chiefdom*. Washington, DC., Smithsonian Institution Press, 1998, 1–25.
- Krickeberg, W.** 1918–1922, 1925 – W. Krickeberg. Die Totonaken. Ein Beitrag zur historischen Ethnographie Mittelamerikas. – *Baessler Archiv*. Bd. VII, Berlin, 1918–22, 1–55; und Bd. IX, 1925, S. 1–75, mit je 25 Textfiguren und einer Karte (in Bd. VII).
- Kristiansen, K.** 1982 – Kristian Kristiansen. The Formation of Tribal Systems in Later European Prehistory: Northern Europe, 4000 – 500 B. C. – Chapter 15, in: Renfrew, Colin; Rowlands, Michael J., and Segraves, Barbara Abbott (eds.). *Theory and Explanation in Archaeology. The Southampton Conference*. New York – London – Paris – San Diego – San Francisco – São Paulo – Sydney – Tokyo – Toronto: Academic Press. A Subsidiary of Harcourt Brace Jovanovich, Publishers, 1982, 241–280.
- Kristiansen, K.** 1991 – Kristian Kristiansen. Chiefdoms, states and systems of social evolution in northern Europe. – In: Earle, T. (ed.). *Chiefdoms: Power, Economy, and Ideology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, 16–44.
- Kristiansen, K.** 2010 – Kristian Kristiansen. Decentralized Complexity & The Case of Bronze Age Northern Europe. – Chapter 7, in: Price, T. D., Feinman, G. M. (eds.). *Pathways to Power, Fundamental Issues in Archaeology*. New York: Springer Science + Business Media, LLC, 2010, 169–192.
- Lévi-Strauss, Cl.** 1944 – Cl. Lévi-Strauss. On dual organization in South America. – *America Indigena* (Mexico), IV, 1944, No 1, 37–47.
- Lian, K. F.** 1992 – Kwen Fee Lian. Tribe, Class and Colonization: The political Organisation of Maori Society in the 19th century. – *The Journal of the Polynesian Society*, Vol. 101, No 4 (December 1992), 387–408.
- Little, K. J.** 1999 – Keith J. Little. The role of late woodland interactions in the emergence of Etowah. – *SEA*, vol. 18, Summer 1999, No. 1, 45–56.
- Lowell, J. C.** 1996 – J. C. Lowell. Moieties in Prehistory: A Case Study from the Pueblo Southwest. – *Journal of Field Archaeology*, 23 (1996), 77–90.
- Lowie, R. H.** 1919 – Robert H. Lowie. Family and Sib. – *AA*, New Series, Vol. 21, No 1 (January–March, 1919), 28–40.
- Marshall, A.** 1981 – Alistair Marshall. Environmental adaptation and structural design in axially-pitched longhouses from Neolithic Europe. – *World Archaeology*, Volume 13, 1981, Issue 1, 101–121.

Marck, J. 2008 – Jeff Marck. Proto Oceanic Society was Matrilineal. – The Journal of the Polynesian Society, Vol. 117, No. 4 (December 2008), 345–382.

Marcus, J. 1999 – Joyce Marcus. Men's and Women's Ritual in Formative Oaxaca. – In: Grove, David C., and Joyce, Rosemary A. (eds.). Social Patterns in Pre-Classical Mesoamerica. A Symposium at Dumbarton Oaks, 9 and 10 October 1993. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C., 1999, 67–96.

Maybury-Lewis, D., and Almagor, U. 1989 – The Attraction of Opposites. Thought and Society in the Dualistic Mode. Edited by Davis Maybury-Lewis and Uri Almagor. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1989.

McCartney, M. W. 1989 – Martha W. McCartney. Cockacoeske, Queen of Pamunkey: Diplomat and Suzeraine. – In: Wood, P. H.; Waselkov, G. A., and Hutley, M. T. (eds.). Powhatan's Mantle: Indians in the Colonial Southeast. University of Nebraska Press, 1989, 243–266.

Milisauskas, S. 1972 – Sarunas Milisauskas. An analysis of Linear culture longhouses at Olszanica BI, Poland. – World Archaeology, Volume 4, 1972, Issue 1, 57–74.

Milner, G. R. 2004 – George R. Milner. The Moundbuilders. Ancient Peoples of Eastern North America. London: Thames & Hudson, 2004.

Mooney, J. 1907 – James Mooney. The Powhatan Confederacy, Past and Present. – American Anthropologist, New Series, Vol. 9, No 1 (January – March, 1907), 129 – 152.

Mooney, J. 1928 – James Mooney. The Aboriginal Population of America North of Mexico [Smithsonian Miscellaneous Collections, 80 (7)]. Washington, D.C., 1928.

Moore, J. D. 1995 – Jerry D. Moore. The Archaeology of Dual Organization in Andean South America: A Theoretical Review and Case Study. – Latin American Antiquity, Vol. 6, No. 2 (June, 1995), 165–181.

Moore, T. 2011 – T. Moore. Detribalizing the later prehistoric past: concepts of tribes in Iron Age and Roman studies. – Journal of Social Archaeology, 11 (3), 2011, 334–360

Morley, S. G., and Brainerd, G. W. 1983 – S. G. Morley and G. W. Brainerd. The ancient Maya. Rev. by Sharer R. J. 4th ed. Stanford (Cal.): Stanford university press, 1983

Morse, D. F., and Morse, Ph. A. 1983 – D. F. Morse and Ph. A. Morse. Archaeology of the central Mississippi Valley. New York etc.: Acad. press, 1983

Muller, J.-C. 2008 – Jean-Claude Muller. Political Structure and its Ritual Expression. The Symbolism of Initiation Rites in Two Chiefdoms. – Social Evolution & History, Vol. 7, No. 1, March 2008, 154–165

Nagata, Sh. 1970 – Shuichi Nagata. Modern transformations of Moenkopi pueblo. Urbana: University of Illinois Press, 1970

Nash, G. B. 1982 – Gary B. Nash. Red, white and black: the peoples of early America. New York, 1982²

Nash, J. 1999 – Jill Nash. The State of/and Gender (In)Equality. – *RwAn*, Vol. 28, December 1999, No 3, 223–235

Parkinson, W. A. 1999 a – William A. Parkinson. The Social Organization of Early Copper Age Tribes on the Great Hungarian Plain. – Paper presented in a symposium entitled The Archaeology of Tribal Societies. Organizers: William Parkinson and Severin Fowles. [64th Annual Meeting of The Society for American Archaeology, Chicago, IL – March 25, 1999], 1 – 10

Parkinson, W. A. 1999 b – William A. Parkinson. The Social Organization of Early Copper Age Tribes on the Great Hungarian plain. A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy (Anthropology) in The University of Michigan, 1999, xv + 482 pp.

Parkinson, W. A. 2002 a – William A. Parkinson. Introduction: Archaeology and Tribal Societies. – Chapitre 1, in: Parkinson, William A. (ed.). Archaeology of Tribal Societies. Ann Arbor: International Monographs in Prehistory, 2002, 1–12.

Parkinson, W. A. 2002 b – William A. Parkinson. Integration, Interaction, and Tribal 'Cycling': The Transition to the Copper Age on the Great Hungarian Plain. – Chapitre 18, in: Parkinson, William A. (ed.). Archaeology of Tribal Societies. Ann Arbor: International Monographs in Prehistory, 2002, 391–438.

Parkinson, W. A. 2006 – William A. Parkinson. Tribal boundaries: Stylistic variability and social boundary maintenance during the transition to the Copper Age on the Great Hungarian Plain. – *JAA*, 25 (2006), 33–58.

Pauketat, T. R. 2007 – T. R. Pauketat. Chiefdoms and Other Archaeological Delusions. Lanham, 2007.

Peebles, C. S., Kus, S. M. 1977 – Christopher S. Peebles, Susan M. Kus. Some Archaeological Correlates of Ranked Societies. – *AmAnt*, Vol. 42, No. 3, Essays on Archaeological Problems (July, 1977), 421–448.

Peoples, J. G. 1993 – James G. Peoples. Political evolution in Micronesia. – *Ethnology*, vol. 32, 1993, No 1, 1–18, 1 chart.

Peregrine, P. N. 1994 – Peter N. Peregrine. Trade and Matrilinearity: A Hypothesis on World-Systems Theory. – *CCR*, vol. 28, May 1994, No. 2, 99–110.

Pilon-Le, L. 1979 [2002] – Lise Pilon-Le. Politique en anthropologie: une anthropologie politique? – Chapitre 12, in: Perspectives anthropologiques. Un collectif d'anthropologues québécois. Montréal: Les Éditions du Renouveau pédagogique, 1979, 191–216.

Электронно издание на публикацията: Lise Pilon Le. Politique en anthropologie: une anthropologie politique? – <http://www.uqac.ca/jmt-sociologue/> [Un document produit en version numérique par Jean-Marie Tremblay,

bénévole, professeur de sociologie au Cédép de Chicoutimi. Dans le cadre de la collection “Les classiques des sciences sociales”, site web: <http://www.uqac.ca/Classiques_des_sciences_sociales/>, 45 pp.

Пагинацията в изданието от 1979 г. и в електронното издание е различна.

Pollock, H. E. 1965 – H. E. Pollock. Architecture of the Maya Lowlands. – In: Handbook of Middle American Indians. Vol. 2. Edited by Robert Wauchope and Gordon Willey. Austin: University of Texas Press, 1965, 378–440.

Portman, T. A. A., and Herring, R. D. 2001 – Tarrell Awe Agahé Portman and Roger D. Herring. Debunking the Pocahontas Paradox: The Need for a Humanistic Perspective. – Journal of Humanistic Counseling, Education and Development, Vol. 40, Fall 2001, No. 2, 185–199.

Prezzano, S. 1992 – S. Prezzano. Longhouse, village and palisade: community patterns at the Iroquois southern door. Doctoral thesis, Binghamton, NY, State University of New York at Binghamton, 1992.

Renfrew, C. 1982 – Colin Renfrew. Polity and power: interaction, intensification, and exploitation. – In: Renfrew, C., and Wagstaff, M. (eds.). An Island Polity: The Archaeology of Exploitation in Melos. Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press, 1982, 264–290.

Richerson, P., and Boyd, R. 1999 – Peter Richerson and Robert Boyd. Complex Societies: The Evolutionary Origins of a Crude Superorganism. – Human Nature, Vol. 10, No. 3 (September 1999), 253–289. <<http://www.sscnet.ucla.edu/anthro/faculty/boyd/CrudeSuper/Complex%20for%20Human%20Nature%20III%20dean.pdf>>

Richter, D. K. 1992 – Daniel K. Richter. The Ordeal of the Longhouse: The Peoples of the Iroquois League in the Era of European Colonization. Chapel Hill, N.C., 1992.

Rostworowski De Diez Canseco, M. 1999 – Maria Rostworowski De Diez Canseco. History of the Inca Realm. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Rountree, K. 2007 – Kathryn Rountree. Archaeologists and Goddess-Feminists at Çatalhöyük. – Journal of Feminist Studies in Religion, 23, 2 (2007), 7–26.

Sahlins, M. D. 1958 – Marshall David Sahlins. Social Stratification in Polynesia. Seattle; L., 1958.

Sahlins, M. D. 1961 – Marshall David Sahlins. The Segmentary Lineage: An Organization of Predatory Expansion. – AA, New Series, Vol. 63, April 1961, No. 2, 322–345.

Sahlins, M. D. 1963 – Marshall David Sahlins. Poor man, rich man, big man, chief: Political types in Melanesia and Polynesia. – Comparative Studies in society and history, vol. 5 (1963), No. 3, 285–303.

Sahlins, M. D. 1968 – Marshall David Sahlins. Tribesman in History and Anthropology. New York, 1968.

Sanders, W. T., Price, B. J. 1968 – W. T. Sanders, B. J. Price. Mesoamerica: The Evolution of a Civilization. New York, 1968.

Scarborough, V. L. 1989 – Vernon L. Scarborough. Site Structure of a Village of the Late Pithouse-Early Pueblo Period in New Mexico. – Journal of Field Archaeology, Vol. 16, No. 4 (Winter, 1989), 405–425.

Schmidt, W. 1913 – W. Schmidt. Kulturkreise und Kulturschiften in Südamerika. – Zeitschrift für Ethnologie, Bd. 45, 1913, 1014–1130.

Schuster, J. 2012 – Jan Schuster. Dłgie domy napóznorzymskiej osadzie w Konarzewie koło Poznania. Przyczynek do badań nad budownictwem kultury przeworskiej w okresie rzymskiej. – W: Jaszewska, A. (red.). Z najdawniejszych dziejów. Zielona Góra, 2012, 427–460.

Seaton, L. S. 1978 – L. S. Seaton. The Early State in Hawaii. – In: Claessen, H. J. M., Skalnik, P. (eds.). The Early State. The Hague – Paris – New York, 1978, 269 – 287.

Sebastian, L. 1992 [1996] – Lynne Sebastian. The Chaco Anasazi: sociopolitical evolution in the prehistoric Southwest. [New studies in Archaeology]. Cambridge University Press, First published 1992; First paperback edition published 1996.

Service, E. R. 1975 – E. R. Service. Origins of the State and Civilization. The Process of Cultural Evolution. New York, 1975.

Southall, A. W. 1953 – A. W. Southall. Alur Society. A Study in Processes and Types of Domination. Cambridge, 1953.

Skalnik, P. 1978 – Peter Skalnik. The early state as a process. – In: Claessen, H. J. M., and Skalnik, P. (eds.). The Early State. The Hague – Paris – New York, 1978, 597–618.

Skalnik, P. 2001–2002 – Peter Skalnik. Chiefdoms and Kingdoms in Afrika: Why They are neither States nor Empires <<https://www.ascleiden.nl/pdf/chiefdomsandkingdoms.pdf>; <https://www.uneca.org/itca/governance/documents/chiefdomsandkingdoms.pdf>, 11 pp. >

Smith, A. T. 2003 – Adam T. Smith. The Political Landscape. Constellations of Authority in Early Complex Polities. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 2003.

Smith, E. W. and Dale, A. Murray. 1920 – Edwin W. Smith and Andrew Murray Dale. The Ila-Speaking Peoples of Northern Rhodesia. In two volumes. Vol. I. London, St. Martin's street: Macmillan and Co., Limited, 1920.

Spencer, Ch. S. 1998 – Charles S. Spencer. Investigating the Development of Venezuelan Chiefdoms. – In: Redmond, E. M. (ed.). Chiefdoms and Chieftaincy in the Americas. Gainesville, Florida: University Press of Florida, 1998, 104–149.

Spencer, Ch. S., and Redmond E. M. 2015 – Charles S. Spencer, and Elsa M. Redmond. Dual Organization and social inequality in a Venezuelan chiefdom, AD 550–1000. – JAA, Volume 40, December 2015, 135–150.

- Stanish, Ch.** 2001 – Charles Stanish. The Origin of State Societies in South America. – ARA, vol. 30, 2001, No. 1, 41–64.
- Starna, W. A.** 2008 – William A. Starna. Retrospecting the Origins of the League of the Iroquois. – Proceedings of the American Philosophical Society, vol. 152, no. 3, September 2008, 271–321.
- Steponaitis, V. P.** 1998 – Vincas P. Steponaitis. Population Trends at Moundville. – In: Knight, Jr., V. J., and Steponaitis, V. P. (eds.). Archaeology of the Moundville Chiefdom. Washington, DC., Smithsonian Institution Press, 1998, 26–43.
- Swagerty, W. R.** 2000 – William R. Swagerty. Urban Indians before Columbus. – Journal of Urban History, vol. 26, May 2000, No. 4, 493–507.
- Swanton, J. R.** 1952 – John R. Swanton. The Indian Tribes of North America. [Bureau of American Ethnology. Bulletin 145]. Washington: Smithsonian Institution, 1952.
- Tax, S.** 1955 – Sol Tax. From Lafitau to Radcliffe-Brown. A short History of the Study of Social Organization. – In: Eggan, F. (ed.). Social Anthropology of North American Tribes. Enlarged [2nd] edition. Chicago, IL – London: University of Chicago Press, 1955, 443–481.
- Tooker, E.** 1971 – Elisabeth Tooker. Clans and Moieties in North America. – CrrAnthr, vol. 12, 1971, No 3, 357–376.
- Tooker, E.** 1978 – Elisabeth Tooker. The League of the Iroquois: Its History, Politics, and Ritual. – In: Trigger, Bruce G. (ed.). Handbook of North American Indians. Volume 15, Northeast. Washington, D.C., 1978, 418–441.
- Torday, E.** 1928 – E. Torday. Dualism in Western Bantu Religion and Social Organization. – JRAI, Vol. 58 (January–June, 1928), 225–245.
- Trigger, B. G.** 1978 – Bruce G. Trigger. Iroquoian matriliney. – Pennsylvania Archaeologist, 48 (1978), 55–65.
- Trigger, B. G.** 1990 – Bruce G. Trigger. The Huron: Farmers of the North. 2nd ed. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1990.
- Tuck, J. A.** 1971 – James A. Tuck. The Iroquois Confederacy. – Scientific American, 224, no. 2, 1971, 32–49.
- Tymowski, M.** 2008 – Michał Tymowski. State and Tribe in the History of Medieval Europe and Black Africa – a Comparative Approach. – Social Evolution & History, Vol. 7, March 2008, No 1, 171–196.
- Vansina, J.** 1998 – Jan Vansina. Government in Kasai before the Lunda. – International Journal of African Historical Studies, vol. 31, 1998, Issue 1, 1–23, 1 map.
- Varley, C., and Cannon, A.** 1994 – Colin Varley and Aubrey Cannon. Historical Inconsistencies: Huron Longhouse Length, Hearth Number, and Time. – Ontario Archaeology, No. 58, 1994, 85–96.
- Velikova, R.** 2002 – Roumiana Velikova. “Philip, King of the Pequots”. The History of an Error. – Early American Literature, Vol. 37, Number 2, 2002, 311–335.
- Wesson, C. B.** 1999 – Cameron B. Wesson. Chiefly power and food storage in southeastern North America. – WA, vol. 31, No. 1, Food Technology in Its Social Context: Production, Processing and Storage (June, 1999), 145–164.
- White, N. M.; Knetsch, J., and Jones, B. C.** 1999 – Nancy Marie White; Joe Knetsch, and B. Calvin Jones. Archaeology, History, Fluvial Geomorphology, and the Mystery Mounds of Northwest Florida. – SEA, vol. 18, Winter 1999, No. 2, 142–156.
- Whittle, A., and Richardson, W.** 2009 – Alasdair Whittle and William Richardson. The people who lived in longhouses: What’s the big idea? – In: Bickle, Penelope, and Hofmann, Daniela (eds.). Creating Communities: New Advances in Central European Neolithic Research. Oxford: Oxbow Books, 2009, 249–263.
- Wilcox, D. R., Gregory, D. A., and Hill, J. B.** 2008 – David R. Wilcox; David A. Gregory, and J. Brett Hill. Zuni in the Puebloan and Southwestern Worlds, A.D. 1200–1600. – Archaeology Southwest, Volume 22, Number 2 (Spring 2008), 16–17.
- Willis, W. S.** 1963 – William S. Willis. Patrilineal Institutions in Southeastern North America. – Ethnohistory, Vol. 10, 1963, No 3, 250–269.
- Youker, R. W.** 1997 – Randall Wayne Youker. The Emergence of the Ammonites; Socio-cultural transformation on the Transjordan plateau during the Late Bronze / Iron Age transition. A Dissertation Submitted to the Faculty of the Department of Near Eastern Studies. In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in the Graduate College, the University of Arizona, 1997. UMI Microform 9729487. Copyright 1997, by UMI Company. All rights reserved. UMI, 300 North Zeeb Road, Ann Arbor, MI 48103.
- Zuidema, R. T.** 1964 – R. Tom Zuidema. The ceque system of Cuzco, the social organization of the capital of the Inca. Leiden, 1964.
- Zuidema, R. T.** 1967 – R. Tom Zuidema. El Juego de los ayllus y el amaru. – Journal de la Société des Américanistes, Année 1967, Volume 56, Numéro 1, 41–51.
- Zuidema, R. T.** 1983 – R. Tom Zuidema. Hierarchy and Space in Incaic Social Organization. – Ethnohistory, Vol. 30, Spring 1983, No. 2, 49–75.

Интернет базирани източници:

- Andrej, Matrilinere Afrika...** – Andrej, Isabella. Regionalgebiet Afrika: “Der matrilineare Gürtel”. – Cap. 5, in: Andrej, Isabella. Matrilinere Gesellschaften. Eine Untersuchung aus ethnologischer und historischer Sicht. Diplomarbeit.

Zur Erlangung des Magistergrades der Philosophie an der Grund- und Integrativwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien. Wien, 1998. < <https://elaine.ihs.ac.at/~isa/node57.html> >

Berezkin, Yuri E. Apa Tanis..., 1 – Berezkin, Yuri E. Apa Tanis and the Ancient Near East: an alternative model of complex society. – In: The Development of Urbanism from a Global Perspective. < <http://www.arkeologi.uu.se/afr/projects/BOOK/berez.htm> >

Berezkin, Yuri E. Apa Tanis..., 2 – Berezkin, Yuri E. Apa Tanis and the Ancient Near East: an alternative model of complex society. – Uppsala University. Arkeologi och antik historia < http://www.arkeologi.uu.se/digitalAssets/9/9457_BerezkinAll.pdf >

Cahokia, Social stratification... – Archaeological evidence for social stratification. – In: Houses, Mounds, Plazas, & Symbols: Mississippian Society. < <https://www.museum.state.il.us/RiverWeb/landings/Ambot/prehistory/mississippian/society/intro2.html> >

Raffaele, Naqada... – Raffaele, Francesco. “Dynasty 00”. Naqada IIc (IIC) – IIIa2 (IIIA2). – In: Francesco Raffaele. Late Predynastic and Early Dynastic Egypt. < <https://xoomer.virgilio.it/francescoraf/hesyra/dynasty00.htm> >

Rising Political Complexity... – Rising Political Complexity. < <http://www.ac.wvu.edu/~rcm/201btcs.html> – 03.5.2001 >, accessible January 2003.

Taino Cacicazgos... – Cacicazgos del Siglo 16. < <http://taino.com/2verticalcolumns.html> > accessible January 2003.

Съкращения:

СЭ – Советская этнография [Sovetskaya etnografiya]

ВДИ – Вестник древней истории [Vestnik drevnei istorii]

AA – American Anthropologist

AmAnt – American Antiquity

AmAnthr – American Anthropologist

ARA – Annual Review of Anthropology

CCR – Cross-Cultural Research

CrrAnthr – Current Anthropology

JAA – Journal of Anthropological Archaeology

JAR – Journal of Anthropological Research

JRAI – Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland

PNAS – Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America

RA – Revue Archéologique

RwAn – Reviews in Anthropology

SEA – Southeastern Archaeology

WA – World Archaeology